

Editorial

Vážení čitatelia vedecko-teoretického časopisu Štát a právo. Dostáva sa Vám do ruky prvé vydanie nášho časopisu v roku 2018, ktorého vydanie prinieslo niekoľko noviniek. Tou najzásadnejšou je zmena vo vydavateľovi. Z doterajšieho vydavateľa, ktorým bolo Občianske združenie Štát a právo prechádza vydávanie časopisu na Právnickú fakultu Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a jej vydavateľstvo Belianum. Z tohto titulu dochádza aj k zmene v redakčnej rade, ktorej novým predsedom sa stáva doc. Dr. iur. JUDr. Ing. Michal Turošík, PhD., dekan Právnickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

Na ostatnom zasadnutí Redakčnej rady časopisu Štát a právo nový predseda redakčnej rady vyslovil svoju vďaku doterajšiemu predsedovi, Mult. Dr. h.c. prof. JUDr. Mojmírovi Mamojkovi, CSc. za vedenie redakčnej rady, ako aj za jeho prínos pri založení a fungovaní časopisu. Rovnako tak vyslovil vďaku aj ostatným členom redakčnej rady za ich spoluprácu s časopisom, a vyjadril svoje uistenie, že aj pod jeho vedením bude časopis Štát a právo vydávaný v takej podobe, kvalite a charaktere ako doteraz. Časopis si kladie za cieľ udržanie medzifakultného charakteru svojho vedeckého zamerania, a rovnako ako doteraz, bude prístupný aj pre publikovanie statí a článkov odborníkov v oblasti práva i zo zahraničia.

Dear readers of the scientific and theoretical journal State and Law. You are holding the first edition of our journal in 2018, whose release brought several news. The most important thing is the change in the publisher. From the previous publisher, which was the State and Law Civic Association publishing a journal is being transferred to the Faculty of Law of the Matej Bel University in Banská Bystrica and its publishing company Belianum. Due to this there is also a change in the Editorial Board, which will be chaired by doc. Dr. iur. Mgr. Ing. Michal Turošík, PhD., the Dean of the Faculty of Law of the Matej Bel University in Banská Bystrica. At the last meeting of the Editorial Board of the State and Law journal, the new chairman of the Editorial Board thanked the current chairman, Mult. Dr. h.c. prof. JUDr. Mojmír Mamojka, CSc. for Editorial Board leadership, as well as his contribution to the foundation and operation of the journal. He also thanked the other Editorial Board members for their cooperation with the journal, and expressed his assurance that even under his leadership, the State and Law Magazine would be published in the form, quality and character as it has been so far. The journal seeks to maintain the inter-faculty nature of its scientific focus and, as it is now, it will also be available for publishing studies and articles for foreign law experts.

doc. Dr. iur. JUDr. Ing. Michal Turošík, PhD.
Predseda Redakčnej rady

doc. Dr. iur. JUDr. Ing. Michal Turošík, PhD.
Chairman of the Editorial Board

Účasť na štátnej moci a politika štátu v oblasti kultúry a školstva národnostných menšín a etnických skupín

Jaroslav Chovanec *

Abstrakt:

Autor v štúdiu rozoberá a hodnotí: „Účasť na štátnej moci a politika štátu v oblasti kultúry a školstva národnostných menšín a etnických skupín.“ Pritom zdôrazňuje, že štátoformálny národ (Slováci) tvorí s príslušníkmi národnostných menšín štát, garantujúci im menšinové práva. *Ide o politický národ – občanov Slovenskej republiky, národ ako politický subjekt, teda občania ako zdroj moci podľa Ústavy SR čl. 1 ods. 2 ako subjekt štátu.* Právny poriadok Slovenskej republiky zakotvuje, že každá národnostná menšina alebo etnická skupina má právo v súlade so zákonom o združovaní občanov, združovať sa do spolkov a rôznych politických hnutí a združení. Prostredníctvom politických strán a hnutí sa môže uchádzať o účasť na štátnej moci, a to spôsobom, ktorý ustanovujú volebné zákony do zákonodarného zboru (NR SR) a do samosprávnych celkov krajov. Na základe posledných výsledkov všeobecných volieb do NR SR, ktoré boli v r. 2016, t.j. funkčné obdobie 2016-2020 má maďarská národnostná menšina prostredníctvom strany MOST – HÍD zastúpenie v Národnej rade SR 8 poslancov maďarskej národnosti a 7 poslancov v slovenskej národnosti – spolu 15 a vo vláde SR má 3 ministrov a z toho ministerku spravodlivosti a zároveň podpredsedníčku vlády SR. Národná rada SR ako jediný ústavodarný a zákonodarný orgán si okrem iných výborov zriaďuje i *Výbor Národnej rady SR pre verejnú správu, územnú samosprávu a národnosť*. Vláda SR ako vrcholný orgán výkonnej moci si zriadila *Radu vlády pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť*. Ide o poradný, iniciatívny a koordinačný orgán vlády SR pre otázky národnostnej politiky. Okrem uvedeného vláda SR zriadila i *vládnych splnomocnencov vlády pre rómsku komunitu a vládneho splnomocnenca pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť*. Slovenská republika uskutočňuje *národnostnú politiku štátu aj v kultúrnej oblasti*, dotýkajúcu sa bezprostredne života národnostných menšín a etnických skupín, ktorá smeruje *k zachovaniu ich kultúrnej, jazykovej a národnej identity*, a to predovšetkým finančnou podporou (dotáciami) ich aktivít, najmä v spoločensko-kultúrnom živote. V rámci nej *zabezpečuje vydávanie periodickej tlače* pre všetky národnostné menšiny žijúce v Slovenskej republike, ktoré sa uskutočňuje prostredníctvom finančnej podpory Ministerstva kultúry Slovenskej republiky. *Podporuje vydávanie aj neperiodickej tlače, t. j. vydávanie kníh* pre národnostné menšiny a etnické skupiny na základe schválených projektov a grantov. V tejto súvislosti sa žiada poukázať na skutočnosť, že vláda SR schválila v marci 2017 návrh zákona o *Fonde na podporu kultúry národnostných menšín*. Ide

* Dr. h. c. prof. JUDr. Jaroslav Chovanec, CSc. Katedra právnych a humanitných vied, Fakulta masmediálnej komunikácie UCM v Trnave

teda o finančnú podporu profesionálnych organizácií menšinových kultúr – divadlá, umelecké súbory, múzeá a pod. Okrem toho z určeného príspevku na činnosť príspevkových organizácií alikvótnym podielom (podľa počtu obyvateľov) financuje kultúrne aktivity národnostných menšín a etnických skupín. V tejto oblasti môžeme ako príklad uviesť, že v Slovenskej republike pôsobia dve profesionálne maďarské divadlá, a to v Komárne od roku 1952 Jókai Színház a v Košiciach Thália od roku 1969 podnes. Okrem týchto dvoch divadiel maďarskej menšiny pôsobia v Slovenskej republike ďalšie dve profesionálne divadlá. Jedno rusínsko-ukrajinské, ktoré pôsobí v Prešove, a jedno rómske v Košiciach. V oblasti maďarskej národnostnej kultúry v rámci Slovenskej republiky existuje i maďarské národnostné múzeum, a to Podunajské múzeum v Komárne a dve galérie v Dunajskej Strede. Okrem toho existuje a pôsobí i profesionálny maďarský národnostný súbor Mladé srdcia (Ifjú Szívek). Ďalej treba poukázať i na skutočnosť, že Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky financuje i vysielací čas vo verejnoprávnych inštitúciách (Slovenský rozhlas, Slovenská televízia) pre národnostné menšiny a etnické skupiny. Ako príklad môžeme uviesť, že Slovenský rozhlas vysiela v maďarskom jazyku viac ako 40 hodín týždenne a Slovenská televízia vysiela každý deň spravodajstvo a rôzne relácie v stanovenom čase, najmä v jazyku maďarskom a rómskom, ale tiež i v jazyku iných národnostných menšín žijúcich v Slovenskej republike. V súvislosti s uskutočňovaním práv národnostných menšín a etnických skupín v oblasti kultúry považujeme za potrebné poukázať i na realizáciu práv o združovaní sa občanov do politických strán, hnutí a občianskych združení resp. spolkov i občanov patriacich k národnostným menšinám a etnickým skupinám v Slovenskej republike. Toto ústavné právo príslušníkov národnostných menšín a etnických skupín žijúcich v Slovenskej republike sa v plnej miere uplatňuje i v spoločensko-politickej praxi. Na dôkaz toho môžeme uviesť, že v Slovenskej republike je na ministerstve vnútra registrovaných 32 politických strán národnostných menšín, z toho 10 politických strán, ktoré reprezentujú maďarskú národnostnú menšinu a 21 politických strán, ktoré reprezentujú rómsku národnostnú menšinu a 1 politická strana rusínsko-ukrajinská. Okrem toho sú na Ministerstve vnútra Slovenskej republiky registrované rôzne spolky a kultúrne zväzy národnostných menšín. Okrem uvedeného treba ešte poukázať, že po Nežnej revolúcii v roku 1989 Rómovia založili profesionálne divadlo Romathan, ktoré je dotované zo štátneho rozpočtu. V tomto období vznikla i stredná umelecká škola pre talentovanú rómsku mládež. Rómovia ako autori vypracovali rómsky šlabikár a čítanky v rómskom jazyku, ako aj jazykový rómsky slovník a učebnice rómčiny. Tieto aktivity Rómov podporoval i financoval štát – SR. Štát začal podporovať i vydávanie periodickej aj neperiodickej rómskej tlače, rozhlasového a televízneho vysielania v rómčine. Záverom tejto podkapitoly môžeme jednoznačne konštatovať, že štát – SR svojou kultúrnou národnostnou politikou zabezpečuje kultúrny rozvoj národnostných menšín, ako aj ich kultúrnej národnostnej identity. Slovenská republika v oblasti národnostného školstva uskutočňuje svoju politiku prostredníctvom Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR: „v predškolských zariadeniach, základných školách, stredných školách, špeciálnych školách a školských zariadeniach s vyučovacím jazykom alebo vyučovacím jazykom národnostných menšín“. V tejto súvislosti treba poukázať na skutočnosť, že v súčasnosti sa uskutočňuje v Slovenskej republike vzdelávanie na všetkých stupňoch škôl v materinskom jazyku národnostných menšín a to maďarskej, ukrajinskej,

*nemeckej, rusínskej a rómskej národnostnej menšine. Pritom treba zdôrazniť, že národnostné školstvo je súčasťou celoslovenskej siete škôl. Taktiež treba upozorniť na skutočnosť, že v Slovenskej republike existuje len jedna škola s vyučovacím jazykom slovenským a rómskym a to je osemročné súkromné gymnázium Z. J. Mallu v Kremnici. Nadväzujúc na vyššie uvedené skutočnosti sa žiada poukázať na skutočnosť, že do roku 1989 si národnostné menšiny žijúce v Slovenskej republike uplatňovali vzdelávanie v materinskom jazyku len maďarská a ukrajinská národnostná menšina. Po roku 1989 to jest po Nežnej revolúcii si uplatnili vzdelávanie v materinskom jazyku aj nemecká, rusínska a rómska národnostná menšina. Pritom treba poukázať, že na všetkých stupňoch vzdelávania sa uplatňuje len vyučovací jazyk maďarský, a to s výnimkou vysokých škôl aj ukrajinský jazyk. V tejto súvislosti môžeme poukázať na významnú skutočnosť, že 27. januára 1995 bola v Bratislave slávnostne deklarovaná kodifikácia rusínskeho jazyka, čo umožnilo i obnovu rusínskeho národnostného školstva. Taktiež sa žiada upozorniť na skutočnosť, že rómsky jazyk bol štandardizovaný v roku 2008, ale sa do praxe nedostal ako vyučovací jazyk. V súčasnosti upravujú vzdelávanie národnostných menšín tieto základné právne normy: Ústava Slovenskej republiky č.460/1992 Zb., , zákon č. 596/2003 Z. z. o štátnej správe v školstve a školskej samospráve, zákon č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon), ako i Zákon č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín v novelizovanom znení, Zákon č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky. Problém vzdelávania reflektuje aj dokument Stratégia SR pre integráciu Rómov do roku 2020, ktorý bol prijatý v januári 2012. Tento bol aktualizovaný akčnými plánmi na roky 2016-2018 okrem iného i pre oblasť vzdelávania. Taktiež i niektoré medzinárodné dokumenty, ktorými je Slovenská republika viazaná. Žiada sa upozorniť na skutočnosť, že na viacerých štátnych vysokých školách prebieha príprava pedagógov v jazyku menšín pre potreby základného a stredného školstva. Pritom sa žiada poukázať, že maďarská národnostná menšina má svoju vysokú školu *Univerzitu Jánoša Selyeho v Komárne* (od 2004). Vyučovanie na nej prebieha najmä v maďarskom jazyku, ale odborná terminológia sa preberá aj v slovenčine alebo angličtine. *Maďarský jazyk a kultúra* – Katedry maďarského jazyka a literatúry sa vyskytuje i na iných univerzitách. Vychádzajúc zo špecifických charakteristík jednotlivých národnostných menšín – stavu a intenzity etnického a národnostného povedomia, predchádzajúcich tradícií „národnostného školstva“, rozvinutosti jazyka, početnosti zastúpenia národnostných menšín na území Slovenskej republiky – sa vytvorili postupne tri spôsoby vzdelávania žiakov v školách s vyučovacím jazykom národnostných menšín. V týchto intenciách školský zákon národnostným menšinám zabezpečuje výchovu a vzdelávanie takto: 1. v školách v triedach, v ktorých sa výchova a vzdelávanie uskutočňuje v jazyku príslušnej národnostnej menšiny, 2. v školách a v triedach, v ktorých je jedným z vyučovacích predmetov jazyk národnostnej menšiny a vyučovacím jazykom ostatných vyučovacích predmetov je štátny jazyk; v týchto školách a v triedach sa môžu niektoré predmety vyučovať v jazyku národnostnej menšiny, najmä výtvarná výchova, hudobná výchova, telesná výchova, 3. v školských zariadeniach, v ktorých sa výchova uskutočňuje v jazyku národnostnej menšiny. Školy národnostných menšín majú právo používať učebnice a učebné texty v jazyku národnostných menšín. Vzdelanie dosiahnuté na národnostných školách je podľa zákona rovnocenné so vzdelaním na školách s vyučovacím jazykom slovenským."*

Zákon hovorí aj to, že súčasťou výchovy a vzdelávania v *základných a stredných školách s iným vyučovacím jazykom, ako je štátny jazyk, je aj povinný vyučovací predmet slovenský jazyk a literatúra* v rozsahu vyučovania potrebného na jeho osvojenie. Politiku v oblasti národnostného školstva Slovenská republika okrem Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu zabezpečuje i prostredníctvom ďalších inštitúcií, a to štátnymi a samosprávnymi orgánmi, vládny splnomocnencom pre ľudské práva a menšiny, vládny splnomocnencom pre rómsku komunitu, ako i výborom Národnej rady SR pre ľudské práva a menšiny, Rady pre národnostné školstvo Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR (ide o poradné a odborné orgány), taktiež i niektorými organizáciami tretieho sektora a občianskymi aktivistami. Tieto inštitúcie sa významným spôsobom venujú výchove a vzdelávaniu národnostných menšín. Pri uskutočňovaní týchto procesov sa bezprostredne dotýkajú oblastí spoločensko-politického a kultúrno-sociálneho života národnostných menšín žijúcich v Slovenskej republike. Výchova a vzdelávanie národnostných menšín sa uskutočňuje na základe Ústavy SR v novelizovanom znení a platných predpisov dotýkajúcich sa procesu výchovy a vzdelávania v Slovenskej republike. Záverom štúdie sa žiada zdôrazniť významnú skutočnosť, že samotná národnostná politika Slovenskej republiky realizovaná v teórii aj v spoločensko-politickej a ústavnoprávnej praxi je dôkazom demokratického prístupu k riešeniu tejto zložitej problematiky, a oproti viacerým štátom Európy zabezpečuje nadštandardné ústavnoprávne postavenie a ochranu národnostných menšín a etnických skupín v Slovenskej republike.

Kľúčové slová:

štát, Slovenská republika, národnostná menšina, etnická skupina, štátna moc, politika, kultúra, školstvo, národnostné školstvo, vyučovací jazyk slovenský, vyučovací jazyk národnostnej menšiny

Participation in state power and state policy in the field of culture and education of national minorities and ethnic groups

Abstract:

In the study, the author analyses and evaluates: "*Participation in state power and state policy in the field of culture and education of national minorities and ethnic groups.*" He stresses that the state-building nation (Slovaks) forms with members of national minorities a state guaranteeing them minority rights. *It is a political nation – the citizens of the Slovak Republic, the nation as a political subject, i.e. citizens as a source of power under the Constitution of the Slovak Republic Art. 1 (2) as a state entity.* The legal order of the Slovak Republic stipulates that every national minority or ethnic group has the right, *in accordance with the Act on the Association of Citizens*, to associate within associations and various political movements and societies. Through political parties and movements, they can apply for participation in state power, in a way set by the electoral laws for the legislature (National Council of the Slovak Republic - NCSR) and for the self-governing units of the regions. Based on the latest general election results for the NCSR that were in 2016, i.e. the electoral period of 2016-

2020, a Hungarian national minority through the MOST - HÍD party is represented in the National Council of the SR by 8 deputies of Hungarian nationality and 7 deputies of Slovak nationality - together 15 and in the government of the Slovak Republic there are 3 ministers and out of it there is the Minister of Justice and also the Deputy Prime Minister of the Slovak Republic. The National Council of the Slovak Republic, as the sole constitutional and legislative body, sets up, among other committees, also *the Committee of the National Council of the Slovak Republic for public administration, territorial self-government and nationalities*. The Government of the SR, as the highest executive body, has established *the Government Council for Human Rights, National Minorities and Gender Equality*. It is an advisory, initiative and coordinating body of the Government of the Slovak Republic for issues of national policy. In addition, the Government of the Slovak Republic has also established *Representatives of the Government for the Roma Community and the Government Representatives for Human Rights, National Minorities and Gender Equality*. The Slovak Republic carries out *the national politics of the state in the cultural sphere*, affecting the immediate life of national minorities and ethnic groups, which aims at *preserving their cultural, linguistic and national identity*, especially by financial support (subsidies) of their activities, especially in the socio-cultural life. It provides for the *publication of periodicals* for all national minorities living in the Slovak Republic, which is implemented through financial support of the Ministry of Culture of the Slovak Republic. *It supports the publication of non-periodicals*, i.e. *publishing books* for national minorities and ethnic groups on the basis of approved projects and grants. In this context, it is worth pointing out that the Government of the Slovak Republic approved in March 2017 a bill on the *Fund for the Promotion of the Culture of National Minorities*. This is the *financial support of professional organizations of minority cultures - theatres, artistic groups, museums, etc.* In addition, from the contribution determined for the activity of the contributory organizations by the aliquot share (by population number), the cultural activities of national minorities and ethnic groups are financed. In this area, we can say, as an example, that *there are two professional Hungarian theatres in the Slovak Republic, from 1959, Jókai Színház in Komárno and Thalia in Košice since 1969*. Apart from these two theatres of the Hungarian minority, there are *two other professional theatres in the Slovak Republic. One Russo-Ukrainian, operating in Prešov, and one Roma in Košice*. In the area of Hungarian national culture within the Slovak Republic there is also a *Hungarian national museum, namely the Danube Museum (Podunajské múzeum) in Komárno and two galleries in Dunajská Streda*. In addition, there is a *professional Hungarian ethnic ensemble Young Hearts (Ilyú Szívek)*. It should also be noted that the Ministry of Culture of the Slovak Republic *also finances the broadcasting time in public institutions (Slovak Radio, Slovak Television)* for national minorities and ethnic groups. As an example, the Slovak Radio broadcasts *more than 40 hours a week in the Hungarian language*, and Slovak television broadcasts *daily news and various programmes in the given time, especially in Hungarian and Roma*, but also in the *language of other national minorities living in the Slovak Republic*. In connection with the exercise of the rights of national minorities and ethnic groups in the field of culture, we also need to point out the *realization of the right of citizens to associate in political parties, movements and societies of the citizens belonging to national minorities and ethnic groups in the Slovak Republic*. This constitutional right of members of national minorities and ethnic groups living in the Slo-

vak Republic is fully applicable also in socio-political practice. To prove this, the Ministry of the Interior has registered 32 *political parties of national minorities, including 10 political parties representing the Hungarian national minority and 21 political parties representing the Roma ethnic minority and one political party of the Ruthenian-Ukrainian*. In addition, various societies and cultural associations of national minorities are registered at the Ministry of the Interior of the Slovak Republic. Moreover, it should be noted that after the “Velvet Revolution” in 1989 *the Roma founded a professional theatre called Romathan, which is subsidized by the state budget. During this period a secondary art school for talented Roma youth was also established. The Roma as the authors elaborated the Romani language spelling books and reading books in the Romani language, as well as the Romani language dictionary and Romani textbooks. These Roma activities were supported by the State - SR. The State has also begun to support the publication of periodical and non-periodical Romani press, radio and television broadcasting in Romani*. As a conclusion of this subchapter we can clearly state that the State - SR *secures the cultural development of national minorities as well as their cultural national identity* through its cultural national policy. The Slovak Republic in the area of national education implements its policy through the Ministry of Education, Science, Research and Sports of the SR: “in pre-school facilities, elementary schools, secondary schools, special schools and school facilities with the language of instruction or the language of instruction of national minorities”. In this respect, it is worth pointing out that education at all levels of schools in the mother tongue of national minorities, namely the *Hungarian, Ukrainian, German, Ruthenian and Roma minority*, is currently being implemented in the Slovak Republic. It should be emphasized that *national education is part of the national network of schools*. It should also be pointed out that there is only one school in the Slovak Republic with a teaching language of Slovak and Roma, and this is the eight-year private grammar school of Z. J. Malla in Kremnica. In the light of the above, one would point to the fact that by 1989 of the ethnic minorities living in the Slovak Republic only Hungarian and Ukrainian minority provided education in their mother tongue. After 1989, after the “Velvet Revolution”, also *the German, Ruthenian and Roma national minorities* provided education in the mother tongue. It should be noted that at all levels of education, only the Hungarian language is used, and also the Ukrainian language but not at universities. In this context, we can point to the significant fact that on 27 January 1995, the *codification of the Ruthenian language was officially declared* in Bratislava, which also enabled the renewal of the Ruthenian national education system. It also calls for attention to the fact that the Romani language was standardized in 2008, but did not become a teaching language in practice. At present, the education of national minorities is governed by the following basic legal norms: Constitution of the Slovak Republic No. 460/1992 Coll., Act no. 596/2003 Coll. on state administration in education and school self-government, Act no. 245/2008 Coll. on education and training (the Education Act), as well as Act no. 184/1999 Coll. on the use of languages of national minorities in the amended version, Act no. 270/1995 Coll. on the state language of the Slovak Republic. The education problem is also reflected in the Strategy of the Slovak Republic for Roma Inclusion until 2020, which was adopted in January 2012. This was updated by the Action Plans 2016-2018, also including the field of education. *Also, some international documents that the Slovak Republic is bound to*. We would like to draw attention to the fact that several state universities

have been preparing teachers in the minority language for the needs of primary and secondary education. At the same time, it is to be noted that the Hungarian national minority has its college at János Selye University in Komárno (since 2004). Teaching is mainly done in Hungarian, but professional terminology is also taught in Slovak or English. *Hungarian Language and Culture* - Departments of Hungarian Language and Literature are also found in other universities. Based on the specific characteristics of individual national minorities - the state and intensity of ethnic and national awareness, previous traditions of "national education", the development of language, the number of national minorities on the territory of the Slovak Republic - *three ways of educating pupils in schools with the language of instruction of national minorities were gradually developed*. In the light of the above, the Education Act provides national minorities with education and training as follows: 1. in schools in classes where education and training take place, in the language of the relevant national minority, 2. in schools and classes in which one of the subjects is the language of the national minority and the language of instruction of the other subjects is the state language; in these schools and classes, some subjects may be taught in the language of a national minority, in particular art education, music education, physical education, 3. in educational establishments where education takes place in the language of a national minority. *Schools of national minorities have the right to use textbooks and teaching texts in the language of national minorities. Education achieved at national schools is, by law, equivalent to education at schools with a Slovak language of instruction.* " The law also says that education and training in *primary and secondary schools with the language of instruction other than the state language, also compulsory subject is the Slovak language and literature* in the range of teaching necessary to acquire it. National Education Policy provides the Slovak Republic, besides the Ministry of Education, Science, Research and Sports, also through other institutions, namely state and local authorities, governmental representatives for human rights and minorities, governmental representatives for the Roma community, as well as the National Council of the SR for Human Rights and Minorities, the Council for National Education of the Ministry of Education, Science, Research and Sports of the SR (advisory and expert bodies), as well as some third sector organizations and civilian activists. These institutions play a significant role in educating and training national minorities. In carrying out these processes, they directly concern the areas of socio-political and cultural and social life of national minorities living in the Slovak Republic. The education and training of national minorities is carried out on the basis of the Constitution of the Slovak Republic in the amended version and valid regulations concerning the process of education and training in the Slovak Republic. Concluding this study we would like to emphasize the important fact that the national policy of the Slovak Republic itself, being implemented both in theory and in socio-political and constitutional practice, is the proof of a democratic approach to solving this complex problem, and compared to many states of Europe, it provides a supranational constitutional status and protection of national minorities and ethnic groups in the Slovak Republic.

Key words:

state, Slovak Republic, national minority, ethnic group, state power, politics, culture, education, national education, teaching slovak language, teaching language of national minority

1. Účasť na štátnej moci národnostných menšín a etnických skupín

Príslušníci národnostných menšín a etnických skupín sa môžu zúčastňovať na štátnej moci len v štáte, ktorý existuje a je uznaný na medzinárodnej úrovni. Keďže predovšetkým v Európe sa štáty vytvárali na národnom princípe, je nevyhnutné uvedomiť si, že svoj status požívajú národnostné menšiny a etnické skupiny len dovtedy, kým sa rešpektuje prirodzené a neodňateľné právo národov na sebaurčenie – teda keď národ má právo na existenciu vlastného národného štátu a zvolenie si štátneho a politického zriadenia. Potom štátotvorný národ tvorí s príslušníkmi národnostných menšín štát, garantujúc im menšinové práva. Ide o *politický národ* – občanov – tvoria Slováci a národnostné menšiny a etnické skupiny Slovenskej republiky, *národ ako politický subjekt*, teda občania ako zdroj štátnej moci podľa Ústavy SR čl. 2 ods. 1. Ústava SR v čl. 1 ods. 1 definuje, že: „Slovenská republika je zvrchovaný, demokratický a právny štát. Neviaže sa na nijakú ideológiu ani náboženstvo.“

Právny poriadok Slovenskej republiky zakotvuje, že každá národnostná menšina alebo etnická skupina má právo, v súlade so zákonom o združovaní občanov, združovať sa do spolkov a rôznych politických strán a hnutí a združení. Prostredníctvom politických strán a hnutí sa môže uchádzať o účasť na štátnej moci, a to spôsobom, ktorý ustanovujú volebné zákony do zákonodarného zboru a do samosprávnych orgánov obcí, miest a krajov. Nie je možné, aby registračný orgán, teda Ministerstvo vnútra SR, odmietlo vykonať registráciu politickej strany, ktorá by mala v programe riešenie problémov ktorejkoľvek národnostnej menšiny alebo etnickej skupiny, alebo ktorá by sa definovala na etnickom základe. K odmietnutiu by mohlo dôjsť výlučne vtedy, ak by program činnosti takejto politickej strany nebol v súlade s Ústavou SR a právnym poriadkom. V platnom volebnom systéme, charakterizovanom princípom pomerného zastúpenia s relatívne viazanými kandidátnymi listinami, keď politické strany a hnutia môžu do volieb vstupovať i v koalíciách, je vytvorená rovnaká možnosť pre každú politickú stranu a hnutie, teda aj pre národnostne vyhranené, získať zastúpenie v zákonodarnom zbore, teda v Národnej rade SR. Podobne je to i v komunálnych a regionálnych voľbách s väčšinovým volebným systémom, pri voľbe starostu (primátora), členov obecného (mestského) zastupiteľstva, predsedu a zastupiteľstva samosprávnych krajov, teda do vyšších územných celkov.

Podľa súčasnej ústavnoprávnej úpravy majú príslušníci národnostných menšín a etnických skupín právo zúčastňovať sa na štátnej moci ako plnoprávni štátni občania SR, a to aj členovia národnostných politických strán a hnutí. Na základe výsledkov všeobecných volieb do NR SR z roku 1994 zastupovalo maďarskú národnostnú menšinu v Národnej rade Slovenskej republiky 17 poslancov. Po voľbách v roku 1998 mala maďarská národnostná menšina v Národnej rade SR 16 poslancov.¹ V parlamentných voľbách roku 2002 bolo do NR SR zvolených 20 poslancov SMK, pričom jeden z nich sa stal podpredsedom NR SR a dvaja predsedami výborov NR SR.² To sa v podstate opakuje aj keď to nie je už SMK, v minulej vláde M. Dzurindu je to MOST – HÍD, a v minulej vláde I. Radičovej to bol takisto MOST – HÍD, a tak je to i v terajšej vláde R. Fica.

1 Národná rada SR, II. volebné obdobie. Bratislava 1999, s. 128. Taktiež: Archív Kancelárie NR SR, bez signatúry. Bratislava 1999.

2 Národná rada SR, III. volebné obdobie. Správa o ustanovujúcej (1.) schôdzi NR SR. Bratislava, 15. október 2002, s. 45-46 a s. 53.

Okrem toho mala maďarská národnostná menšina ako najpočetnejšia menšina zastúpenie aj vo vláde SR Ivety Radičovej (jedného podpredsedu vlády, troch ministrov, niekoľko štátnych tajomníkov) a v osobe jedného sudcu tiež v Ústavnom súde SR. Vo vláde SR Roberta Fica, keď vládol SMER – DS sám (2012-2016), nemala zastúpenie maďarská národnostná menšina. Táto vláda namiesto podpredsedu vlády pre ľudské práva a menšiny vytvorila *inštitút splnomocnenca vlády SR pre menšiny* a obsadila ho reprezentantom maďarskej národnostnej menšiny (László A. Nagy za MOST-HÍD) a tiež mala i *splnomocnenca vlády pre rómsku problematiku*, bol ním Peter Pollák za OĽaNO. V tomto volebnom období (2016-2020) má maďarská národnostná menšina prostredníctvom strany MOST-HÍD opäť zastúpenie v Národnej rade Slovenskej republiky: 8 poslancov maďarskej národnostnej menšiny a 7 poslancov Slovákov spolu 15 a vo vláde SR má 3 ministrov a z toho ministerku spravodlivosti, zároveň aj podpredsedkyňu vlády SR.

V zmysle ústavnoprávnej úpravy, respektíve platného právneho poriadku Slovenskej republiky sa národnostné menšiny a etnické skupiny rôznymi formami rovnocenne zúčastňujú na uplatňovaní štátnej moci. Spolu s ostatnými štátnymi občanmi, ktorí splnili zákonom predpísané podmienky, sa zúčastňujú všeobecných volieb do Národnej rady Slovenskej republiky, miestnych a regionálnych zastupiteľstiev, ako aj volieb starostov a primátorov a tiež volieb do Európskeho parlamentu a volieb prezidenta SR, a takisto miestnych či celoštátnych a miestnych referend. Príslušníci národnostných menšín a etnických skupín môžu byť podľa zákonom stanovených, pre všetkých občanov Slovenskej republiky rovnakých kritérií, volení za poslancov Národnej rady SR a do ďalších orgánov štátnej moci. Ich prostredníctvom sa potom zúčastňujú na uplatňovaní štátnej moci a riadení spoločnosti a štátu, čím sa podieľajú na zabezpečení jej demokratického fungovania.

Národná rada Slovenskej republiky ako jediný ústavodarný a zákonodarný orgán si okrem iných výborov vytvára i *Výbor Národnej rady Slovenskej republiky pre verejnú správu, územnú samosprávu a národnosti*. Vláda Slovenskej republiky ako najvyšší orgán výkonnej moci si zriadila *Radu vlády pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť*. Ide o poradný, iniciatívny a koordinačný orgán vlády pre zásadné otázky národnostnej politiky na území Slovenskej republiky so zvláštnym zreteľom na národnostne zmiešané územia. *Rada vlády pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť* má vlastný štatút, ktorý schvaľuje vláda Slovenskej republiky. Činnosť rady vychádza z Ústavy Slovenskej republiky a z príslušných zákonov SR, medzinárodných noriem a zmlúv akceptovaných Slovenskou republikou. Prístup k výkonu štátnej moci je pre príslušníkov národnostných menšín obzvlášť otvorený na samosprávnej úrovni. Aj na tých jazykovo zmiešaných územiach Slovenskej republiky, kde tvoria väčšinu Slováci, sa vo viacerých obciach a mestách do funkcií starostov a primátorov volia príslušníci národnostnej menšiny (najmä v prípade maďarskej národnostnej menšiny). Je to najmä preto tak, že Slováci v niektorých prípadoch nechodia voliť. Príslušníci národnostných menšín a etnických skupín sa prijímajú do štátnej a verejnej služby ako zamestnanci na základe spoločných kritérií platných rovnako pre všetkých občanov SR. Okrem uvedeného, vláda SR zriadila i vládnych splnomocnencov pre ľudské práva a národnostné menšiny (v súčasnosti *László Bukovský*), a pre rómsku komunitu (v súčasnosti je *Ábel Ravasz*). V záujme riešenia problematiky ľudských práv a menšín, si vláda SR zriadila i *Radu vlády SR pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú*

rodnosť. V súčasnosti na čele Rady vlády SR pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rodnosť je *predseda* rady, a to je Lucia Žitňanská, podpredsedkyňa vlády SR a ministerka spravodlivosti SR a *podpredseda* Rady vlády SR pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rodnosť je Ján Richter, minister práce, sociálnych vecí a rodiny SR, *tajomník* Rady vlády SR pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rodnosť je Marián Filčík, riaditeľ odboru ľudských práv Ministerstva spravodlivosti SR. Rada vlády SR pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rodnosť má 28 členov, a má ešte ďalších *podpredsedov*.³ Treba pritom zdôrazniť, že tieto orgány si úspešne plnia svoje právomoci a úlohy.

2. Politika v oblasti národnostnej kultúry

Slovenská republika uskutočňuje *národnostnú politiku štátu aj v kultúrnej oblasti*, dotýkajúcu sa bezprostredne života národnostných menšín a etnických skupín, ktorá smeruje *k zachovaniu ich kultúrnej, jazykovej a národnej identity*, a to predovšetkým finančnou podporou (dotáciami) ich aktivít, najmä v spoločensko-kultúrnom živote.

Vydávanie periodickej tlače pre všetky národnostné menšiny žijúce v Slovenskej republike sa uskutočňuje prostredníctvom finančnej podpory Ministerstva kultúry Slovenskej republiky.

Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky finančne *podporuje vydávanie aj neperiodickej tlače, t. j. vydávanie kníh* pre národnostné menšiny a etnické skupiny na základe schválených projektov a grantov.

Na základe zákona Národnej rady Slovenskej republiky o rozpočtových pravidlách Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky *na zabezpečenie rozvoja materinského jazyka a identity* národnostných menšín a etnických skupín v Slovenskej republike podľa kompetenčnej príslušnosti požiadaviek subjektov menšinových kultúr ročne poskytuje určité rozpočtované sumy finančných prostriedkov.

Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky financuje *z rozpočtu kapitoly kultúry národnostné menšiny a etnické skupiny* i prostredníctvom príspevku na činnosť príspevkových organizácií, ktoré sú v jeho zriaďovateľskej pôsobnosti. V tejto súvislosti sa žiada poukázať na skutočnosť, že vláda SR schválila v marci 2017 návrh zákona o *Fonde na podporu kultúry národnostných menšín*. Ide teda o finančnú podporu *profesionálnych organizácií menšinových kultúr – divadlá, umelecké súbory, múzeá a pod*. Okrem toho z určeného príspevku na činnosť príspevkových organizácií alikvótnym podielom (podľa počtu obyvateľov) financuje kultúrne aktivity národnostných menšín a etnických skupín. V tejto oblasti môžeme ako príklad uviesť, že v Slovenskej republike *pôsobia dve profesionálne maďarské divadlá, a to v Komárne od roku 1952 Jókai Színház a v Košiciach Thália od roku 1969 podnes*. Okrem týchto dvoch divadiel maďarskej menšiny pôsobia v Slovenskej republike ďalšie *dve profesionálne divadlá. Jedno rusínsko-ukrajinské, ktoré pôsobí v Prešove, a jedno rómske v Košiciach*. Tieto sú taktiež finančne dotované štátom prostredníctvom Ministerstva kultúry Slovenskej republiky.

3 Pozri: Zloženie rady vlády SR pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rodnosť. <http://www.radavladyep.gov.sk/zlozenie-rady-vlady-slovenskej-republiky>

V oblasti maďarskej národnostnej kultúry v rámci Slovenskej republiky existuje *i maďarské národnostné múzeum, a to Podunajské múzeum v Komárne a dve galérie v Dunajskej Strede*. Okrem toho existuje a pôsobí *i profesionálny maďarský národnostný súbor Mladé srdcia (Ifjú Szívek)*. Maďarská národnostná menšina *každý rok organizuje i Celoslovenské kultúrne slávnosti v Gombaseku*. Taktiež *organizuje Jókaiho dni v Komárne* – prehliadku divadelných súborov a malých javiskových foriem (súťaž), ako *i Podunajskú jar v Dunajskej Strede* – prehliadka detských divadelných súborov a bábkárov (súťaž). Tiež organizuje *súťaž maďarských speváckych súborov v Galante pod názvom Kodályové dni (Kodály napok)* a v *Rimavskej Sobotě prehliadky v umeleckom prednese maďarskej poézie a prózy pod názvom Tompove dni*. Ďalej možno uviesť, že *organizuje rôzne akcie speváckych zborov a letné tábory ľudových tanečníkov*. Okrem uvedených kultúrnych aktivít maďarská národnostná menšina *v záujme jej informovanosti a kultúrneho rozvoja a zachovania jej identity vydáva vo svojich vydavateľstvách rôznu periodickú tlač t. j. desať periodík a to napríklad: Új Szó, Szabat Ujság, A Hét, Heti Hífi, Tábortűz, Tűcsok, Irodalmi Szemle, Kalligram, Katedra, Új Nó, poprípade i iné*. V tejto súvislosti môžeme ešte uviesť aspoň štyri vydavateľstvá neperiodickej literatúry, teda kníh, ktoré sú aktívne a sú to: *Madách Posonium, Kalligram, Nap, Lilium Aurum*.⁴

V tejto súvislosti sa ešte žiada poukázať na skutočnosť, že Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky poskytovalo finančné prostriedky – dotácie na národnostnú kultúru i prostredníctvom programu: *Kultúra národnostných menšín 2012*. V rámci tohto programu poskytovalo Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky finančnú „*podporu kultúrnych a umeleckých aktivít, umeleckej tvorby, vzdelávacej, kultúrno-osvetovej a záujmovej činnosti, vydavateľskej činnosti, výskumnej činnosti v záujme zachovania, vyjadrenia, ochrany a rozvoja identity a kultúrnych hodnôt národnostných menšín*“.⁵ Ďalej treba upozorniť, že tento program bol rozdelený, resp. rozčlenený do piatich pod-programov: 1. *Umelecké aktivity*, 2. *Umelecká tvorba*, 3. *Vzdelávacia, kultúrno-osvetová a záujmová činnosť*, 4. *Vydavateľská činnosť*, 5. *Kultúrne aktivity medzinárodného významu a multikultúrneho charakteru*.⁶

Prehľad finančných dotácií prostredníctvom Ministerstva kultúry Slovenskej republiky pre národnostné menšiny a etnické skupiny možno zistiť z materiálov Ministerstva kultúry Slovenskej republiky na jeho webovej stránke.⁷

V záujme uplatňovania kultúrnej politiky Úrad vlády SR vyhlásil výzvu na predkladanie žiadostí o poskytnutie dotácie v programe *Kultúry a národnostných menšín na rok 2017*. Svoju výzvu Úrad vlády SR zdôvodňuje, že: „Účelom výzvy je zachovanie, vyjadrenie, ochrana a rozvoj identity a kultúrnych hodnôt národnostných menšín, výchova a vzdelávanie k právam národnostných menšín, interetnického a interkultúrneho dialógu a porozumenia medzi národnostnou väčšinou a národnostnými menšinami a etnickými skupinami“.⁸

4 Porovnaj: TANKÓ, L.: Kultúra maďarskej národnostnej menšiny. Bratislava : Štátny pedagogický ústav, 2001, s. 16 – 18.

5 Príloha č. 1: k výzve na predkladanie žiadostí o dotáciu na rok 2012 v programe Kultúra národnostných menšín 2012. Archív Ministerstva kultúry Slovenskej republiky, bez signatúry, 2012, s. 1.

6 Tamže, s. 1 a nasl.

7 Pozri www.cultura.gov.sk

8 In: [http://mladez.sk/ponuka/kultura-narodnostnych-mensin-na-rok-2017/\(7.3.2017\)](http://mladez.sk/ponuka/kultura-narodnostnych-mensin-na-rok-2017/(7.3.2017)).

V súvislosti s touto výzvou na tlačovej konferencii *László Bukovsky, splnomocnenec vlády pre národnostné menšiny* na margo: Akčného plánu ochrany práv osôb patriacich k národnostným menšinám a etnickým skupinám okrem iného povedal, že „*ide o prvý materiál, ktorý tak koncepčne, ako aj na úrovni konkrétnych opatrení vytvára priestor pre prierezovú a širokospektrálnu implementáciu vládnej politiky vo vzťahu k národnostným menšinám*“.⁹ Pritom vládny splnomocnenec poukázal, že: „*O podporu štátu v celkovej výške 4 500 000 eur sa môžu uchádzať občianske združenia, nadácie, registrované cirkvi, obce, mestá, rozpočtové a príspevkové organizácie v zriaďovateľskej pôsobnosti VÚC alebo obcí a pod.*“¹⁰

S otázkou financovania kultúry národnostných menšín sa zaoberala i vláda SR, ktorá *schválila návrh zákona o Fonde na podporu kultúry, národnostných menšín*. V tejto súvislosti minister kultúry SR Marek Maďarič povedal, že: „*MK robí systémové zmeny pri financovaní neštátnej kultúry.*“ Pre túto oblasť kultúry boli už zavedené: *Audiovizuálny fond* a *Fond na podporu umenia*. Tretím fondom je *Fond na podporu kultúry národnostných menšín*.¹¹ Na adresu zákona o Fonde kultúry národnostných menšín, šéfredaktorka časopisu *Extraplus* Lenka Mayerová, vyjadrila kritiku, a to takto: „*Ministerstvo tak týmto hlasovaním stratilo právomoc rozhodovať o menšinovej kultúre. Maďarské strany sa o niečo podobné pokúšali od vzniku samostatnej Slovenskej republiky a nakoniec svojou plazivou vytrvalosťou dosiahli kultúrnu autonómiu.*“¹²

Informácia o rozdelení prostriedkov pre program Kultúra národnostných menšín na rok 2017¹³

Národnostná menšina	Alokácia finančných prostriedkov v programe KNM 2017
Bulharská národnostná menšina	41 400 €
Česká národnostná menšina	266 400 €
Chorvátska národnostná menšina	55 800 €
Maďarská národnostná menšina	2 268 000 €
Moravská národnostná menšina	35 100 €
Nemecká národnostná menšina	103 050 €
Poľská národnostná menšina	75 600 €
Rómska národnostná menšina	770 400 €
Rusínska národnostná menšina	340 650 €
Ruská národnostná menšina	62 100 €

9 In: [http://www.most-hid.sk/sk/aktivita-splnomocnenca-vlady-sr-pre-narodnostne-mensiny-maju-sirokospektralny-rozmer\(2.5.2017\)](http://www.most-hid.sk/sk/aktivita-splnomocnenca-vlady-sr-pre-narodnostne-mensiny-maju-sirokospektralny-rozmer(2.5.2017)).

10 Tamže.

11 Pravda zo 6. marca 2017.

12 Mayerova, L.: SNS v područí Bugára. In: *Extraplus*, máj 2017, s. 3.

13 http://www.narodnostnemensiny.gov.sk/data/files/6721_informacia-o-rozdeleni-financnych-prostriedkov-pre-program-knm-2017.pdf

Srbská národnostná menšina	33 300 €
Ukrajinská národnostná menšina	117 000 €
Židovská národnostná menšina	61 200 €
Interetnický a interkultúrny dialóg*	270 000 €
Spolu	4 500 000 €
* Podpora interetnického a interkultúrneho dialógu a porozumenia medzi národnostnou väčšinou a národnostnými menšinami a etnickými skupinami	

Ďalej treba poukázať i na skutočnosť, že Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky *financuje i vysielací čas vo verejnoprávnych inštitúciách (Slovenský rozhlas, Slovenská televízia)* pre národnostné menšiny a etnické skupiny. Ako príklad môžeme uviesť, že Slovenský rozhlas vysiela *v maďarskom jazyku viac ako 40 hodín týždenne* a Slovenská televízia vysiela *každý deň spravodajstvo a rôzne relácie* v stanovenom čase, najmä *v jazyku maďarskom a rómskom, ale tiež i v jazyku iných národnostných menšín žijúcich v Slovenskej republike*. V súvislosti s uskutočňovaním práv národnostných menšín a etnických skupín v oblasti kultúry považujeme za potrebné poukázať *i na realizáciu práv o združovaní sa občanov do politických strán, hnutí a občianskych združení resp. spolkov i občanov patriacich k národnostným menšinám a etnickým skupinám v Slovenskej republike*. Toto ústavné právo príslušníkov národnostných menšín a etnických skupín žijúcich v Slovenskej republike sa v plnej miere uplatňuje *i v spoločensko-politickej praxi*. Na dôkaz toho môžeme uviesť, že v Slovenskej republike je na ministerstve vnútra registrovaných *32 politických strán národnostných menšín, z toho 10 politických strán, ktoré reprezentujú maďarskú národnostnú menšinu a 21 politických strán, ktoré reprezentujú rómsku národnostnú menšinu a 1 politická strana rusínsko-ukrajinská*.¹⁴ Okrem toho sú na Ministerstve vnútra Slovenskej republiky registrované rôzne spolky a kultúrne zväzy národnostných menšín. Ako príklad môžeme uviesť *spolky a kultúrne zväzy národnostných menšín, ktoré pôsobia v Slovenskej republike*:

1. Kultúrny zväz Bulharov a ich priateľov na Slovensku
2. Český spolok na Slovensku
3. Chorvátsky kultúrny zväz na Slovensku
4. Karpatskonemecký spolok na Slovensku
5. Maďarský spoločenský a kultúrny zväz na Slovensku (Čemadok)
6. Kultúrne združenie Rómov Slovenska
7. Zväz Rusínov-Ukrajincov SR
8. Židovská náboženská obec.

V tejto súvislosti sa žiada poukázať na významnú skutočnosť, že počet politických strán, hnutí a spolkov ako aj kultúrnych zväzov sa môže meniť. To znamená, že v sú-

¹⁴ <http://portal.ives.sk/register/zoznamPO.do?jsessionid=12e1f69>

časnosti môže byť iný, že niektoré menované inštitúcie mohli zaniknúť, a nové mohli vzniknúť. Ich pomenovanie a počet som uviedol preto, aby som ukázal, že národnostné menšiny a etnické skupiny môžu uplatňovať svoje *politické práva v spoločensko-politickej a ústavno-právnej praxi*, a to tak ako ich zakotvuje Ústava SR, resp. právny poriadok SR. (Bližšie pozri: Register strán na Ministerstve vnútra SR v roku 2017 – sekcia verejnej správy.)

V nadväznosti na vyššie uvedené považujem za potrebné upozorniť na skutočnosť, že *po Nežnej revolúcii (november 1989) vznikla prvá politická strana – Rómska občianska iniciatíva*. Následne po nej začali vznikať i iné rómske politické strany a organizácie, ktoré pôsobia v treťom sektore (rôzne rómske občianske iniciatívy a združenia).¹⁵ Ďalej treba upozorniť taktiež na skutočnosť, že *v prvých demokratických voľbách po Nežnej revolúcii, ktoré sa uskutočnili v roku 1990 do Federálneho zhromaždenia ČSSR a do Slovenskej národnej rady, boli zvolení za poslancov Rómovia, a niektorí získali i zamestnanie v štátnych orgánoch*.¹⁶

Okrem uvedeného treba ešte poukázať, že po Nežnej revolúcii v roku 1989 *Rómovia založili profesionálne divadlo Romathan*, ktoré je dotované zo štátneho rozpočtu. V tomto období vznikla i *stredná umelecká škola pre talentovanú rómsku mládež*. Rómovia ako autori vypracovali *rómsky šlabikár a čítanky v rómskom jazyku*, ako aj jazykový *rómsky slovník a učebnice rómčiny*. Tieto aktivity Rómov podporoval i financoval štát – SR. Štát začal podporovať i vydávanie periodickej aj neperiodickej rómskej tlače, rozhlasového a televízneho vysielania v rómčine.¹⁷

Záverom tejto časti môžeme jednoznačne konštatovať, že štát – SR svojou kultúrnou národnostnou politikou *zabezpečuje kultúrny rozvoj národnostných menšín, ako aj ich kultúrnej národnostnej identity*.

3. Politika v oblasti národnostného školstva

Slovenská republika v oblasti národnostného školstva uskutočňuje svoju politiku prostredníctvom Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR: „*v predškolských zariadeniach, základných školách, stredných školách, špeciálnych školách a školských zariadeniach s vyučovacím jazykom alebo vyučovacím jazykom národnostných menšín*“.¹⁸ V tejto súvislosti treba poukázať na skutočnosť, že v súčasnosti sa uskutočňuje v Slovenskej republike vzdelávanie na všetkých stupňoch škôl v materinskom jazyku národnostných menšín a to maďarskej, ukrajinskej, nemeckej, rusínskej a rómskej národnostnej menšine. Pritom treba zdôrazniť, že *národnostné školstvo je súčasťou celoslovenskej siete škôl*. Taktiež treba upozorniť na skutočnosť, že *v Slovenskej republike existuje len jedna škola s vyučovacím jazykom slovenským a rómskym a to je osemročné súkromné gymnázium Z. J. Mallu v Kremnici*. Nadväzujúc na vyššie uvedené skutočnosti sa žiada poukázať na skutočnosť, že do roku 1989 si národnostné menšiny žijúce v Slovenskej republike uplatňovali vzdelávanie v materinskom jazyku len ma-

15 Rácová, A.: Rómovia. In: História, Revue o dejinách spoločnosti, č. 6/2002, s. 23

16 Tamže, s. 23.

17 Rácová, A.: Rómovia. In: História, Revue o dejinách spoločnosti, č. 6/2002, s. 23

18 Národnostné školstvo v Slovenskej republike – webová stránka Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu, dostupná na online.

ďarská a ukrajinská národnostná menšina. Po roku 1989 to jest po Nežnej revolúcii si uplatnili vzdelávanie v materinskom jazyku aj nemecká, rusínska a rómska národnostná menšina. Pritom treba poukázať, že na všetkých stupňoch vzdelávania sa uplatňuje len vyučovací jazyk maďarský, a to s výnimkou vysokých škôl aj ukrajinský jazyk. V tejto súvislosti môžeme poukázať na významnú skutočnosť, že 27. januára 1995 bola v Bratislave slávnostne deklarovaná kodifikácia rusínskeho jazyka, čo umožnilo i obnovu rusínskeho národnostného školstva. Taktiež sa žiada upozorniť na skutočnosť, že rómsky jazyk bol štandardizovaný v roku 2008, ale sa do praxe nedostal ako vyučovací jazyk.¹⁹

V súčasnosti upravujú vzdelávanie národnostných menšín tieto právne normy: Ústava Slovenskej republiky č.460/1992 Zb., zákon č. 596/2003 Z. z. o štátnej správe v školstve a školskej samospráve, zákon č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon). Ďalej:

- Zákon č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín v novelizovanom znení
- Nariadenie vlády Slovenskej republiky č. 534/2011 Z. z. – nový platný a účinný zoznam označení obcí v jazykoch národnostných menšín
- Nariadenie vlády Slovenskej republiky č. 535/2011 Z. z., ktorým sa vykonávajú niektoré ustanovenia zákona č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín v znení neskorších predpisov
- Zákon č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky

Problém vzdelávania reflektuje aj dokument *Stratégia SR pre integráciu Rómov do roku 2020*, ktorý bol prijatý v januári 2012. Tento bol aktualizovaný akčnými plánmi na roky 2016-2018 okrem iného i pre oblasť vzdelávania.

Medzinárodné dokumenty, ktorými je Slovenská republika viazaná:

- Rámcový dohovor na ochranu národnostných menšín, oznámenie MZV SR č. 160/1998 Z. z. – platnosť v SR od 1. 2. 1998
- Európska charta regionálnych alebo menšinových jazykov, oznámenie MZV SR č. 588/2001 Z. z. – platnosť v SR od 1. 2. 2002
- Všeobecná deklarácia ľudských práv (1948)
- Medzinárodný dohovor o odstránení všetkých foriem rasovej diskriminácie (1965)
- Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien (1979)
- Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach (1966)
- Medzinárodný pakt o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach (1966)
- Európsky dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd (1950)²⁰

Žiada sa upozorniť na skutočnosť, že na viacerých štátnych vysokých školách prebieha príprava pedagógov v jazyku menšín pre potreby základného a stredného školstva. Tak napríklad:

Na *Univerzite Jánosa Selyeho v Komárne* (od 2004). Vyučovanie prebieha najmä v maďarskom jazyku, ale odborná terminológia sa preberá aj v slovenčine alebo angličtine.²¹ *Maďarský jazyk a kultúra* – Katedra maďarského jazyka a literatúry na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre a na Univerzite Komenského v Bratislave. Ruský,

19 Pozri: Celé siete škôl, štatistická ročenka a prehľady všetkých škôl na: <http://www.uips.sk/>

20 In: [http://narodnostnemensiny.gov.sk/vychova-a-vzdelavanie/\(7.3.2017\)](http://narodnostnemensiny.gov.sk/vychova-a-vzdelavanie/(7.3.2017))

21 Univerzita K. Selyeho, dostupné online

ukrajinský a rusínsky (čiastočne aj poľský) jazyk a kultúra – Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici (*Katedra európskych kultúrnych štúdií a Katedra slovanských jazykov*), Prešovská univerzita (*Inštitút rusistiky, ukrajinstiky a slavistiky*), Univerzita Komenského v Bratislave (*Katedra ruského jazyka a literatúry*) a Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre (*Katedra rusistiky*). *Nemecký jazyk a kultúra* – Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici (*Katedra európskych kultúrnych štúdií a Katedra germanistiky*), Prešovská univerzita (*Inštitút germanistiky*), Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach (*Katedra germanistiky*), Univerzita Komenského v Bratislave (*Katedra germanistiky, nederlandistiky a škandinavistiky*), Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre (*Katedra germanistiky*), Katolícka univerzita v Ružomberku (*Katedra germanistiky*) a Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave (*Katedra germanistiky*). *Vzdelávanie o rómskej kultúre a jazyku* umožňuje Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, kde od apríla 1990 existuje *Ústav romologických štúdií*.²²

Vychádzajúc zo špecifických charakteristík jednotlivých národnostných menšín – stavu a intenzity etnického a národnostného povedomia, predchádzajúcich tradícií „národnostného školstva“, rozvinutosti jazyka, početnosti zastúpenia národnostných menšín na území Slovenskej republiky – *sa vytvorili postupne tri spôsoby vzdelávania žiakov v školách s vyučovacím jazykom národnostných menšín*.

V týchto intenciách školský zákon národnostným menšinám zabezpečuje výchovu a vzdelávanie takto:

„1. v školách v triedach, v ktorých sa výchova a vzdelávanie uskutočňuje v jazyku príslušnej národnostnej menšiny,

2. v školách a v triedach, v ktorých je jedným z vyučovacích predmetov jazyk národnostnej menšiny a vyučovacím jazykom ostatných vyučovacích predmetov je štátny jazyk; v týchto školách a v triedach sa môžu niektoré predmety vyučovať v jazyku národnostnej menšiny, najmä výtvarná výchova, hudobná výchova, telesná výchova,

3. v školských zariadeniach, v ktorých sa výchova uskutočňuje v jazyku národnostnej menšiny.

Školy národnostných menšín majú právo používať učebnice a učebné texty v jazyku národnostných menšín. Vzdelanie dosiahnuté na národnostných školách je podľa zákona rovnocenné so vzdelaním na školách s vyučovacím jazykom slovenským.²³

Zákon hovorí aj to, že súčasťou výchovy a vzdelávania *v základných a stredných školách s iným vyučovacím jazykom, ako je štátny jazyk, je aj povinný vyučovací predmet slovenský jazyk a literatúra v rozsahu vyučovania potrebného na jeho osvojenie*.²⁴

Vzhľadom na to, že *maďarská národnostná menšina* je najväčšou medzi národnostnými menšinami a etnickými skupinami žijúcimi v Slovenskej republike, čoho je potom i dôsledkom to, že má v Slovenskej republike i najväčší počet siete národnostného školstva. *Na týchto školách sa slovenský jazyk vyučuje iba ako jeden z vyučovacích predmetov*. Pritom treba zdôrazniť skutočnosť, že je celkom samozrejmosťou ako to vyššie uvádzame, že *existuje národnostné školstvo i pre ostatné národnostné menšiny*

22 Národnostné menšiny na Slovensku, Slovensko kultúrny profil, [online] Dostupné na internete <http://www.slovakia.culturalprofiles.net/?id=-13033>

23 Citované podľa materiálu z internetu: Národnostné školstvo v Slovenskej republike .Webová stránka ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu dostupné na stonline.

24 Tamže.

žijúce v Slovenskej republike, ale v menšom počte, čo je adekvátne ich počtu.

Rovnocennosť obsahu a rozsahu vedomostí žiakov škôl s vyučovacím jazykom národnostných menšín so žiakmi škôl s vyučovacím jazykom slovenským *je zabezpečená základnými pedagogickými dokumentmi (učebné plány, učebné osnovy, učebnice)*, ktoré okrem špecifických predmetov sú v podstate rovnaké ako v školách s vyučovacím jazykom národnostných menšín. *Učebné osnovy* sú totožné, prirodzene, okrem predmetu materinský jazyk a literatúra tej-ktorej národnostnej menšiny, vrátane učebníc. *Na všetkých typoch a stupňoch škôl s vyučovacím jazykom národnostných menšín sa majú používať učebnice*, ktoré sú prekladom platných učebníc schválených Ministerstvom školstva Slovenskej republiky alebo doplnkových učebných textov, ktoré sú v zozname učebníc odporúčaných Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky.

Politiku v oblasti národnostného školstva Slovenská republika okrem Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu zabezpečuje i prostredníctvom ďalších inštitúcií, a to štátnymi a samosprávnymi orgánmi, vládny splnomocnencom pre ľudské práva a menšiny, vládny splnomocnencom pre rómsku komunitu, ako i Výborom Národnej rady SR pre ľudské práva a menšiny, Rady pre národnostné školstvo Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR (ide o poradné a odborné orgány), taktiež i niektorými organizáciami tretieho sektora a občianskymi aktivistami. Tieto inštitúcie sa významným spôsobom venujú výchove a vzdelávaniu národnostných menšín. Pri uskutočňovaní týchto procesov sa bezprostredne dotýkajú oblastí spoločensko-politického a kultúrno-sociálneho života národnostných menšín žijúcich v Slovenskej republike. Výchova a vzdelávanie národnostných menšín sa uskutočňuje na základe Ústavy SR v novelizovanom znení a platných predpisov dotýkajúcich sa procesu výchovy a vzdelávania v Slovenskej republike.

Nadväzujúc na poukázanie práv a ochrany národnostných menšín a etnických skupín zakotvených v Ústave Slovenskej republiky spolu so základnými právami a slobodami občanov Slovenskej republiky, treba vedieť, že Ústava SR zakotvuje i princíp osobitnej právnej ochrany základných práv a slobôd v čl. 45 až 50, a to vrátane práv národnostných menšín a etnických skupín, *ktoré sú chápané ako individuálne práva našich občanov*. Tu sa vychádza z právneho štátu. Súdna ochrana občana sa vlastne stáva jeho základným atribútom. Pri zabezpečení tejto ochrany základných práv občanov ako i práv národnostných menšín a etnických skupín zohráva rozhodujúcu úlohu *nezávislé súdnictvo, teda všeobecné súdy, ale i Ústavný súd Slovenskej republiky*. Okrem toho sú v Ústave SR zakotvené aj právne záruky ako prezumpcia nevinoty, princíp rovnosti, nestrannosti a objektívnosti. Tieto princípy rešpektuje i celý právny poriadok Slovenskej republiky.

V tejto podkapitole sa žiada upozorniť na významnú skutočnosť, a to, že expertná skupina pri Ministerstve školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky, vypracovala dlhodobý projekt reformy nášho školstva pod názvom *“Učiace sa Slovensko”*, ktorá ponúka víziu rozvoja školstva SR na desať rokov. Projekt reformy nášho školstva sa dotýka všetkých stupňov škôl: materských, základných, stredných škôl, gymnázií ako aj konzervatórií, to jest celého systému školstva SR vrátane vysokého školstva. Reforma sleduje lepší rozvoj školstva a zvýšenie jeho kvality.

V súvislosti s reformou školstva *“Učiace sa Slovensko”*, reagovalo viac odborníkov z oblasti školstva, napríklad Branislav Kočan okrem iného poukázal, že: „ *Na stole*

je veľa neriešených problémov – od platov učiteľov, školstvo musí riešiť asistentov učiteľov, škôlky, učebnice, projekt reformy Učiace sa Slovensko.”²⁵ Karol Mičiata (rektor UK v Bratislave) okrem iného povedal, že „Nový minister školstva musí mať oduševnenie pre školstvo, chuť niečo zmeniť, musí poznať mladých a vyznať sa v oblasti. Má to byť odborník, ktorý pozná históriu a vie s čím sa školstvo momentálne pasuje. Nesmie to byť úradník. Takisto musí mať dobrých poradcov.”²⁶ Pavel Ondek (predseda Odborového zväzu pracovníkov školstva a vedy na Slovensku) okrem iného napísal: „Od čias vzniku Slovenskej republiky sa nám tu vystriedalo 18 ministrov školstva, musí prísť stabilita a plánovaná reforma sa konečne musí dotiahnuť do konca.”²⁷ Opäť Branislav Kočan poukázal, že: „Situácia v školstve sa musí teraz upokojiť. Na stole je veľa neriešených problémov – od platov učiteľov, cez chýbajúce učebnice, asistentov učiteľov, až po škôlky. Nový minister musí čo najrýchlejšie predložiť projekt Učiace sa Slovensko. Mal by to byť človek z praxe, ktorý nebude strácať čas s tým, aby sa v školskej problematike zorientoval.”²⁸ Stanislav Kmeť (rektor Technickej univerzity v Košiciach) okrem iného napísal, že: „V prvom rade by sa mali dotiahnuť všetky veci s eurofondami v čo najkratšom čase. Nový minister školstva by mal spraviť všetko pre to, aby sa tento problém vyriešil a uzavrel.”²⁹ Ďalej poukázal, že: „Škandál okolo prerozdeľovania eurofondov na vedu a výskum stál ministra školstva Petra Plavčana kreslo.”³⁰

Veľkú pozornosť pri uplatňovaní výchovy a vzdelania úrad splnomocnenca vlády SR venuje predovšetkým národnostnému školstvu, teda školám s vyučovacím jazykom národnostných menšín, a to podľa učebných plánov a predpísaných učebníc. Pritom zdôrazňuje potrebu pripraviť našu študujúcu stredoškolskú mládež do života podľa potrieb trhu práce a prípadne i na štúdium na vysokej škole. Pri realizácii výchovy a vzdelania Úrad splnomocnenca vlády SR pre národnostné menšiny vychádza zo Štatútu Rady ministra školstva, vedy, výskumu a športu SR pre národnostné školstvo. (Rada je poradným, iniciatívnym a odborným orgánom Ministra školstva, vedy, výskumu a športu SR.) Pritom rešpektuje uskutočňovanie implementácie článku 7 ods. 4 a článku 8 Európskej charty regionálnych alebo menšinových jazykov.

Pri rozvoji národnostného školstva resp. školstva vôbec môžeme zdôrazniť významnú skutočnosť, že *v súčasnosti sa začalo rozvíjať v školstve duálne vzdelávanie v Slovenskej republike*, aby škola dokázala lepšie pripraviť mladú generáciu pre prax, pre život, resp. uplatnenie sa na trhu práce.

Duálne vzdelávanie bojuje proti nekvalifikovaným zamestnancom. Od začiatku šk. r. (2017/2018) sa duálne vzdeláva 1370 prvákov z 58 stredných odborných škôl. Študenti okrem učenia si vyskúšajú aj prácu v podniku, majú však po skončení školy zamestnanie.³¹

V záujme zvýšenia motivácie študentov o štúdium na príslušných školách Sekretariát splnomocnenca vlády pre rómsku komunitu v šk. r. 2003/2004 prvý krát vytvoril Štipendijný fond na podporu rómskych študentov stredných a vysokých škôl. Štipen-

25 Kočan, B. (Iniciatíva slovenských učiteľov). In: Plus Jeden deň, z 21.8.2017, s. 4

26 Tamže, s. 4

27 Tamže, s. 4

28 Tamže, s. 4

29 Tamže, s. 4

30 Tamže, s. 4

31 Hospodárske noviny č. 179/2017, (z 20. Septembra 2017). Notická správa.

dijný fond, resp. štipendium malo a má motivovať rómskych študentov k získaniu čo najlepších študijných výsledkov, ktoré im mali po skončení štúdia pomôcť uplatniť sa na trhu práce. Štipendijný fond funguje aj v súčasnosti a poskytuje štipendiá aj dnes.³²

V súvislosti so vzdelávaním rómskej študujúcej mládeže sa žiada zdôrazniť, že došlo k zriadeniu a pôsobeniu *sociálnych terénnych pracovníkov v rómskych osadách*, ktoré pomáhajú k udržaniu hygieny, čistoty a poriadku v osadách. Tento fakt pomáha taktiež k lepšiemu nažívaniu Rómov navzájom medzi sebou, ako aj medzi Rómami a majoritnou spoločnosťou v obciach, kde sú rómske osady. Pritom sa žiada poukázať na skutočnosť, že v záujme detí Rómov žijúcich v osadách: „Ministerka školstva Martina Lubyová (nom. SNS) *súhlasí s rozšírením povinnej predškolskej výchovy pre deti od piatich rokov*, a o tejto téme už diskutovala aj s vládny m splnomocnencom vlády pre rómsku komunitu Ábelom Ravaszom. Na presadenie zmeny však bude nutná novelizácia príslušnej legislatívy. *Podľa Ravasza sa môže stať povinná predškolská dochádzka realitou už v roku 2019, ak sa potrebné kroky podniknú včas.*“³³

V súvislosti so zabezpečením vzdelávania Rómov, resp. vôbec vzdelania pre študujúcu stredoškolskú mládež, môže pomôcť i zriadenie *Splnomocnenca vlády SR pre podporu regionálneho rozvoja v Slovenskej republike*, ktorý okrem iného môže byť užitočný i pri rozvoji najmä národnostného školstva, ktoré existuje v niektorých regiónoch. Pritom sa žiada poukázať na významnú skutočnosť, že *Učiace sa Slovensko* navrhuje tieto podstatné zmeny: „*Predĺženie povinnej školskej dochádzky. Z dnešných desiatich rokov to má byť jedenásť. Individuálna výučba a menej diktovania látky. Žiaci by mali viac diskutovať. Žiaci sa budú učiť aj na školských dvoroch, v prírode a knižniciach. Nielen v triedach. Deti budú pracovať na spoločných projektoch, aby sa naučili pracovať v skupinách a tímoch. Zmení sa systém známkovania. Bude sa prihliadať na individuálne schopnosti žiakov. Známkou im teda nepokazí to, že v nejakom smere nie sú dosť dobrí. Na prvom stupni základnej školy by žiaci vôbec nemali prepadať. Školy a najmä univerzity sa musia viac prepojiť s praxou. Dôraz sa má klásť na spoluprácu škôl s firmami.*“³⁴

Záverom tejto štúdie sa žiada zdôrazniť významná skutočnosť, že *samotná národnostná politika Slovenskej republiky, realizovaná v teórii aj v spoločensko-politickej a ústavnoprávnej praxi, je dôkazom demokratického prístupu k riešeniu tejto zložitej problematiky. Slovenská republika oproti viacerým štátom Európskej únie zabezpečuje nadštandardné ústavnoprávne postavenie a ochranu národnostných menšín a etnických skupín.*

Dr. h. c. prof. JUDr. Jaroslav Chovanec, CSc.
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Fakulta masmediálnej komunikácie
Katedra právnych a humanitných vied
Nám. J. Herdu 2
917 01 Trnava
Slovenská republika

32 Pozri: Plus jeden deň, zo 16.09.2017, s. 4

33 Site: Sme, Číslo 252, Ročník 25, z.2.11.2017, s. 2

34 Gogová, R.: Kľúčová reforma je hotová. In: Hospodárske noviny z 3. októbra 2017, s. 3

K právní úpravě rodinného závodu

Karel Marek *

Abstrakt:

Právní úprava rodinného závodu je upravena v par. 700-707 českého obč. zák. S účinností k 1. 1. 2014 byla do zákona zařazena skupina zvláštních ustanovení, která řeší nejen právní poměry rodinného závodu, jehož provozování slouží k obživě rodiny a na jehož provozování se členové rodiny fakticky podílejí, ale především otázky práv a povinností zúčastněných členů rodiny pro případ, že není ujednáno něco jiného.

Klíčová slova:

Občanské právo, občanský zákoník, závod, rodinný závod, člen rodiny, účast na provozu závodu,

On the legal regulation of the family plant

Abstract:

Legislation family plant is regulated in par. 700-707 Czech Civil Code. Effective January 1, 2014 was included in the law group special provision that addresses not only the legal situation of the family plant, whose operation is used to support the family and to the operation of the family members actually involved, but also rights and duties of family members participating in the event, that is not agreed anything else.

Key words:

Civil law, Civil code, enterprise, family enterprise, family member, involvement in operation of family enterprise

Úvod

Do občanského zákoníku byla zařazena skupina zvláštních ustanovení, která řeší nejen právní poměry rodinného závodu, jehož provozování slouží k obživě rodiny a na jehož provozování se členové rodiny fakticky podílejí, ale především otázky práv a povinností zúčastněných členů rodiny pro případ, že není ujednáno něco jiného.¹

Podle důvodové zprávy tato právní úprava sleduje po vzoru úpravy v italském Codice civile (čl. 230 bis) zvláštní ustanovení o rodinném závodu. Italský občanský zákoník byl v tom-

* Autor prof. JUDr. Karel Marek, CSc. pracuje na Fakultě právních a správních studií Vysoké školy finanční a správní v Praze.

1 V našem dnešním příspěvku navazujeme a vycházíme ze Marek, K.: Rodinný závod, Rodinné listy č.12/2015 s. 27-30, Janků, M., Marek, K.: Family Enterprise in Czech Civil Code, EU Agrarian Law, č. 5/2016 s. 25-32, Marek, K., Vincencová, E.: Nový druh závodu, Daně a právo, č. 7-8/2016 s. 28-31.

to směru novelizován při reformě rodinného práva v roce 1975 a doplněn o úpravu, ze které český občanský zákoník čerpá jako z inspirativního vzoru právě s ohledem na jeho koncepci.

Z jiných zahraničních úprav jmenujme např. nový francouzský Code de commerce z roku 2001, který problematiku rodinných podniků obsahuje v čl. 12-4 až 121-7, ale řeší jen některé dílčí aspekty, zejména právní postavení toho z manželů, který působí jako spolupracující osoba.²

Právní úprava rodinného závodu je upravena v ustanovení § 700 - 707 občanského zákoníku s účinností k 1. 1. 2014.

Tato úprava chce vyplnit prostor, kdy členové rodiny pro rodinný závod fakticky pracují, aniž se jejich práva a povinnosti spravují zvláště uzavřenou smlouvou.

Proto se výslovně uvádí, že se tato ustanovení nepoužijí, pokud je rodinný závod provozován na základě společenské smlouvy (ať již se založením obchodní společnosti nebo družstva), smlouvy o tiché společnosti nebo na základě smlouvy zakládající mezi stranami pracovní poměr.

Tyto právní prostředky mohou být přirozeně kombinovány. Např. v případě, že bude závod provozován obchodní společností, jejímiž společníky budou manželé se závazkem k osobnímu výkonu práce, že jejich dcera a syn budou pro tuto obchodní společnost pracovat na základě pracovní smlouvy a děd bude tichým společníkem takové obchodní společnosti, budou se práva a povinnosti každého z nich řídit příslušnou smlouvou. To bude platit i v případě uzavření jiných smluv (příkazní, zprostředkovatelské, komisionářské apod.)

Právní úprava rodinného závodu se nepoužije ani v případě, kdy rodinný závod provozuje právnická osoba, na které mají podíly někteří členové rodiny společně s třetími osobami.

Podílejí-li se na provozu rodinného závodu manželé, mohou vzhledem k obecné úpravě manželského majetkového práva nastat různé situace podle toho, zda je rodinný závod ve společném jmění manželů, nebo náleží-li do výlučného jmění jednoho z manželů, jakož i podle toho, zda si manželé ujednali majetkový režim odlišný od zákonného režimu, popřípadě zda takový režim založil svým rozhodnutím soud. Vzhledem k tomu se úprava manželského majetkového práva použije přednostně před ustanoveními o rodinném závodu. Tak se předchází konfliktu obou úprav.

Praktičnost nové úpravy vyplývá z toho, že podle dřívější právní úpravy se práva a povinnosti zúčastněných osob v obdobných případech, nejsou-li řešena smluvně nebo konkrétní právní úpravou, řídila ustanoveními o bezdůvodném obohacení, což s ohledem na konkrétní okolnosti případu, podmíněné zejména dlouhodobostí faktických poměrů tohoto druhu, otázky skutkového dokazování a zejména na promlčení, nepřinášelo odpovídající úpravu práv a povinností ani dostatečnou ochranu dotčených osob.³

2 Italská úprava je účinná téměř 40 let, neboť k úpravě rodinného závodu v občanském zákoníku došlo v roce 1975, kdy byla provedena reforma italského rodinného práva a byl mimo jiné zaveden institut rodinného podniku (L'Impresa Familiare). Tento institut je upraven v italském občanském zákoníku komplexně, neboť vymezuje subjekty, které jsou na rodinném závodu účastny, jejich práva a povinnosti, správu rodinného podniku včetně odpovědnosti. Úprava pamatuje také na zrušení rodinného závodu, jeho likvidaci a rozdělení majetku mezi rodinné příslušníky. Italská úprava má být vedena zásadou rodinné solidarity.

3 *Obtíže, které z „mlčení zákona“ plynuly, jsou dostatečně patrné z judikatury týkající se případů, kdy se členové rodiny nebo blízcí příbuzní vlastní prací společně podílejí na vytváření trvalých hodnot (např. R 16/83, R 29/89, rozsudek Nejvyššího soudu sp. zn. 22 Cdo 1174/2001 ze dne 5. 11. 2002).*

O rodinný závod se tedy jedná, jde-li o soubor obchodního jmění sloužící podnikatelským účelům (tedy splňuje-li obecné podmínky existence obchodního závodu) a na jehož provozu se podílejí trvalou prací členové širší rodiny bez toho, že tak činí jako společníci společnosti nebo na základě pracovní smlouvy.

Pojem rodinný závod

Rodinný závod není tedy charakterizován předmětem podnikání, ale osobami, které se trvale podílejí na jeho provozování. Kromě fixace pojmu rodinného závodu obsahuje právní úprava významné právní pravidlo, podle něhož je na roveň členu rodiny, který pro rodinný závod trvale pracuje, postaven i ten člen rodiny, který trvale pracuje pro rodinu, tedy se zejména stará o rodinnou domácnost. Jde o důsledné naplnění zásady, že osobní péče o rodinu a její členy má stejný význam jako poskytování majetkových plnění.

Výše uvedené pak nachází svoje vyjádření v ustanovení § 700. Zde je rodinný závod charakterizován.

Za rodinný se považuje závod, ve kterém společně pracují manželé nebo alespoň s jedním z manželů i jejich příbuzní až do třetího stupně nebo osoby s manžely sešvagřené až do druhého stupně a který je ve vlastnictví některé z těchto osob. Na ty z nich, kteří trvale pracují pro rodinu nebo pro rodinný závod, se hledí jako na členy rodiny zúčastněné na provozu rodinného závodu.

Ustanovení o právech a povinnostech členů rodiny zúčastněných na provozu rodinného závodu se nepoužijí v případech, kdy jsou tato práva a povinnosti upraveny společenskou smlouvou včetně zakladatelského právního jednání o založení obchodní společnosti nebo družstva, smlouvou o tiché společnosti nebo smlouvou a upraveny ustanoveními jiného zákona o pracovním poměru, popřípadě jinou obdobnou smlouvou.

Lze říci, že i když institut rodinného závodu byl do českého práva přijat teprve nedávno, není podnikání tohoto druhu nijak neobvyklé, a to ať je to již ve stravovacích a ubytovacích zařízeních, v zemědělství, ale i jinde. Děje se tak začasť i v komunální sféře v kadeřnických závodech, závodech řeznických i instalatérských. Autorovi je mj. znám i případ, kdy členové rodiny pod řízením otce montují podestavy pro významného producenta strojírenských zařízení. Obecně přitom může řídit podnikání pochopitelně kterýkoli člen rodiny.

Z praxe nám byly směřovány dotazy, zda v rodinném závodu musí nebo nemusí pracovat oba manželé. Odpověď na tuto otázku zní, že stačí, působí-li zde alespoň jeden z manželů.

Další dotazy přicházejí na okruh příbuzných, na které se daná úprava vztahuje. I pro tyto dotazy lze po našem soudu najít odpověď. Úprava se vztahuje na příbuzné manželů anebo alespoň jednoho z nich až do třetího stupně nebo na osoby s manžely sešvagřené až do stupně druhého.⁴

Nevztahuje se však na všechny tyto osoby, ale jen pokud trvale pracují pro rodinu nebo pro rodinný závod. Práce pro rodinu je přitom dostačující.

Zdůrazněme výčtem, že úprava rodinného závodu se nepoužije tam, kde práva a povinnosti těchto osob upravuje:

4 Je zřejmé, že pro vznik sešvagření je nezbytná existence manželství, avšak za podmínek stanovených v zákoně může sešvagření přetrvávat i zánik manželství.

- společenská smlouva,
- zakladatelské právní jednání o založení obchodní společnosti nebo družstva,
- smlouva o tiché společnosti,
- smlouva a ustanovení jiného zákona o pracovním poměru,
- jiná obdobná smlouva.

Právní úprava rodinného závodu se tedy, jak už bylo řečeno, použije jen tehdy, pokud nejsou vztahy upraveny některou z uvedených smluv či nedošlo-li k zakladatelskému právnímu jednání.

Za pojmové znaky rodinného závodu lze označit:

- existenci obchodního závodu,
- jeho provozování,
- osobní účast členů rodiny na tomto provozu či vedení domácnosti, přičemž jde o osoby příbuzné nebo sešvagřené ve stupni stanoveném zákonem,
- trvalost této osobní účasti,
- osobní účast při provozu není smluvně upravena.

Členové rodiny a účast na rodinném závodu

Úprava rodinného závodu řeší i podíl členů rodiny na zisku. Toto řešení podílu na zisku se však nevztahuje na manžele, podílejí-li se na provozu rodinného závodu oba. Pro oba manžele platí totiž úprava majetkového práva manželského (v § 700 – 708).

K podílu členů rodiny na zisku lze říci, že právní úprava vychází z pojetí, že životní úroveň členů rodiny má být zásadně srovnatelná a že životní úroveň dítěte má být zásadně shodná s životní úrovní rodičů. Tato právní pravidla se vztahují k zabezpečování osobní potřeby člena rodiny, tedy jeho výživy ve vlastním slova smyslu a jeho kulturních i hmotných potřeb. Na tomto zásadním přístupu ustanovení § 701 nic nemění; i dítě, které se na provozu rodinného závodu neúčastní (např. z důvodů studijních, zdravotních nebo jiných) nemůže být vyživováno, oblékáno hůře než jeho sourozenec, který v rodinném závodu pracuje.

Rodinné hospodaření se však neorientuje výlučně na produkci hodnot k okamžité spotřebě; naopak - a zvláště, provozuje-li rodina rodinný závod, část vytvořených hodnot slouží jako rezerva nebo se investuje do závodního provozu za účelem modernizace, koupě nových zařízení apod. Ustanovením § 701 jsou založena i práva pracujících členů rodiny (členů rodiny zúčastněných na provozu rodinného závodu) na podíl na zisku, přírůstcích závodu i na věcech nabytých ze zisku z provozu závodu.

Ustanovení o právu na podíl na zisku z provozu rodinného závodu a zakládající i další majetková práva zúčastněným členům rodiny jsou dispozitivní a nebrání jiným ujednáním. Nicméně i v této souvislosti se jeví jako potřebně chránit slabší stranu. Proto se sice nevylučuje, aby se člen rodiny zúčastněný na provozu rodinného závodu svých majetkových práv z toho plynoucích vzdal, avšak může tak učinit jen osoba plně svéprávná, a to vlastním osobním prohlášením (nikoli tedy s využitím zástupce). Forma veřejné listiny se vyžaduje z obdobných důvodů jako u manželských majetkových smluv. Je totiž nutné zajistit, že se projev vůle děje s rozvahou, vážně a bez donucení.

Ustanovení § 701 určuje, že členové rodiny zúčastnění na provozu rodinného závodu se podílejí na zisku z něho i na věcech z tohoto zisku nabytých, jakož i na

přírůstcích závodu v míře odpovídající množství a druhu své práce.

Pokud se zúčastněný člen rodiny práva na zisku vzdá, může tak učinit jen za určitých podmínek. Vzdání se podílu na zisku nelze dohodou upravit jinak.

Rozhodnutí o použití zisku a o jiných záležitostech rodinného závodu jsou upraveny v ustanovení § 702. Vzhledem k tomu, že rodinný závod slouží k obživě rodiny, je založeno právo všech členů rodiny zúčastněných na jeho provozu rozhodovat o zásadních otázkách, které se k němu vztahují. To platí i v případě, že vlastnictví tohoto závodu náleží jen některému nebo některým z členů rodiny.

V rámci toho je zapotřebí rozlišovat. Předně se jedná o rozhodování o použití zisku z rodinného závodu a o rozhodování, jak se naloží s jeho přírůstky. Protože se podle ustanovení § 701 na těchto hodnotách všichni zúčastnění členové rodiny podílejí, je jejich právo podílet se i na rozhodování jak s nimi bude naloženo, důsledkem této konstrukce.

Do jiné kategorie spadají zásadní otázky, týkající se vlastního provozu rodinného závodu - zastavení jeho provozu, změn základních zásad pro provoz, zcizení rodinného závodu nebo jeho použití jako zástavy apod. Rozhodnutí o nich se svěčují celému rodinnému společenství, resp. všem členům rodiny zúčastněným na provozu rodinného závodu bez zřetele na vlastnictví nebo spoluvlastnictví.

I když tedy bude rodinný závod např. ve společném jmění manželů, nebude za situace, kdy se na jeho provozování účastní i jejich dcera se svým manželem, prarodiče manžela a bratr manželky, možno např. o zastavení provozu závodu rozhodnout jen manželským párem, třebaže jej mají ve společném jmění, ale rozhodnou všichni zúčastnění většinou hlasů - právě proto, že jde o zdroj obživy jich všech a celé rodiny.⁵

Ustanovení § 702 totiž určuje: Rozhodnutí o použití zisku z rodinného závodu nebo jeho přírůstků, jakož i rozhodnutí týkající se záležitosti mimo obvyklé hospodaření včetně změn základních zásad závodního provozu nebo jeho zastavení se přijímají většinou hlasů členů rodiny zúčastněných na provozu rodinného závodu. Je-li mezi nimi osoba, která není plně svéprávná, zastupuje ji při hlasování zákonný zástupce, pokud je nezletilá, jinak opatrovník.

V dané otázce je tedy určující, kdo se provozu zúčastní, nikoli kdo je jeho vlastníkem. Je nutno si uvědomit, že to se týká i otázek mimo obvyklé hospodaření a nikoli běžných otázek, tj. např. prodeje produkovaného zboží.

Mimo obvyklé hospodaření budou např. nákupy nového strojnětechnologického zařízení pro rozšíření či vybudování provozů či prodej výrobního zařízení, které se již nejeví potřebné. Práva vlastníků zde ustupují rozhodnutí prosté většiny.

Současně je třeba zajistit zastupování nesvéprávných i nezletilých osob.

Účastenství členů rodiny na provozu rodinného závodu je nepřenositelné. K tomuto řešení uvedme, že přenést účast na jiného je možné jen v případě, že půjde o některého z manželů nebo jejich příbuzného do třetího stupně nebo osobu s manželou sešvagřenou až do druhého stupně a za podmínky, že s tím budou souhlasit všichni členové rodiny

5 Pokud však mají někteří členové rodiny společně s třetími osobami jen podíl na obchodní společnosti nebo družstvu, nemůže být toto ani jiná ustanovení o rodinném závodu použita. V takovém případě rozhoduje o těchto otázkách orgán obchodní společnosti nebo družstva příslušný podle zákona nebo společenské smlouvy. Tehdy totiž k obživě rodiny neslouží zisk z obchodního závodu, ale výnos z obchodních nebo členských podílů.

na provozu rodinného závodu již zúčastnění (nikoli jen většina). Hlavní důvod, proč se v tomto případě vyžaduje jednomyslnost, sleduje dosažení obecné shody a důvěry v přístupujícího člena, což je při provozování rodinného závodu jako hospodářského organismu zásadní.

Rodinný závod je spojen jen se členy rodiny. Uveďme výčetem, že přenesení na jiného člena rodiny je jen výjimečné za splnění stanovených podmínek:

- *člena rodiny může nahradit jen osoba, která splňuje podmínky (podle § 700) tak, jako dosavadní účastník;*
- k přenosu je třeba jednomyslného souhlasu všech členů rodiny zúčastněných na provozu rodinného závodu.

Nakládání s rodinným závodem

Zákon návazně upravuje i nakládání s rodinným závodem a se spoluvlastnickým podílem, a to v ustanovení § 704, odst. 1 a odst. 2.

Hlavní účel ustanovení sleduje zachování rodinného závodu v majetku rodiny a těch jejích členů, kteří se účastní na jeho provozování. Ustanovení prvního odstavce míří především na případy, kdy má při dědění podle pořízení pro případ smrti dojít k rozdělení pozůstalosti z vůle zůstavitele rozhodnutím třetí osoby. Rovněž ustanovení druhého odstavce sleduje myšlenku, že rodinný závod má zůstat v rukou těch, k jejichž obživě slouží.

Text § 704 zákona zní: Má-li být rodinný závod rozdělen při dělení pozůstalosti soudem, má na něj člen rodiny zúčastněný na jeho provozu přednostní právo. Má-li být rodinný závod zcizen, má k němu člen rodiny zúčastněný na jeho provozu předkupní právo, ledaže bylo ujednáno něco jiného. To platí i v případě, že má být zcizen spoluvlastnický podíl na rodinném závodě nebo že má být zcizena věc, která má podle své povahy a dosavadního určení provozu rodinného závodu trvale sloužit.

Pro případ úmrtí vlastníka majetku, který tvoří rodinný závod, jestliže by bylo více dědiců a závod by bylo třeba rozdělit, je určeno speciální ustanovení vylučující dědicovou posloupnost na základě jiného dědického titulu určeného zákonem. Jde o to, aby byl rodinný závod udržován členy rodiny zúčastněnými na provozu tohoto závodu.

Ze stejného důvodu je upraveno i předkupní právo (není-li ujednáno jinak) pro případ zcizení rodinného závodu, to platí i pro případ zcizení spoluvlastnického podílu na rodinném závodě nebo pro případ zcizení věci, která má podle své povahy a dosavadního určení provozu rodinného závodu sloužit, a to trvale. Předkupní právo lze předem vyloučit. Vyloučení se může týkat celého rodinného závodu nebo spoluvlastnického podílu anebo stanovené věci.

Kromě uvedených otázek bylo zákonem třeba upravit i zánik účastenství na provozu. Zanikne-li účastenství člena rodiny na provozu rodinného závodu, má právo na vypořádání svého podílu na zisku a na přírůstcích. Zejména za situace, kdy provoz rodinného závodu trvá, by mohlo jednorázové vypořádání s odstupujícím členem rodiny představovat výrazný ekonomický zásah do rodinného hospodaření, proto se umožňuje rozložení platby odstupujícímu členu rodiny do splátek. Soudní kontrola se v daném případě jeví v zájmu ochrany slabší strany.

Účast člena podle ustanovení § 705 zanikne buď zcizením rodinného závodu nebo tím, že přestane vykonávat práci pro rodinu či pro rodinný závod (ať již ze subjektivních

či objektivních důvodů) anebo změni-li se právní důvod, ze kterého pokračuje ve výkonu práce v rodinném závodu. Není přitom rozhodné, komu je rodinný závod zcizen, popř. kdo ho získá.

Změnou právního důvodu lze přitom rozumět např. uzavření pracovněprávní smlouvy.

Podle ustanovení § 706 zaniklo-li účastenství na provozu rodinného závodu, lze platbu členu rodiny na provozu závodu dosud zúčastněnému rozložit do splátek, pokud to bude ujednáno nebo pokud to schválí soud. Není-li pro rozložení platby do splátek rozumný důvod, soud placení ve splátkách neschválí, popřípadě rozhodne o neplatnosti ujednání o splátkách.

Aby platba z titulu zániku účastenství nebyla tíživá, zákon, jak jsme již uvedli, umožňuje provádění splátek. Současně je upravena i ochrana osoby, které zaniklo účastenství; splátky se mu nemohou vnutit, je zde zakotvena soudní ochrana.

Ochrana je současně stanovena i pro vlastníka a rozložení do splátek může soud schválit, i pokud nedošlo k jejich ujednání. Rozhodnutí bude odvislé od konkrétní situace a konkrétních důvodů.

Závěrem

Poslední ustanovení právní úpravy, tj. § 707 určuje pravidlo pro rodinná společenství vzniklá bez ujednání.

Faktická rodinná společenství se řídí především vlastními zvyklostmi a praxí, jaké jsou v nich zavedeny. Provozování rodinných (obchodních) závodů, navíc podléhá i místním zvyklostem, jakož i zvyklostem uplatňovaným v jednotlivých oborech podnikání. Ustanovení § 707 na tuto praxi a zvyklosti odkazuje, ale zároveň stanoví, že zákonná ustanovení o rodinném závodu před nimi mají přednost.

Stručné ustanovení § 707 upravuje, že rodinná společenství vzniklá k provozu rodinného závodu bez výslovného ujednání členů rodiny se řídí zvyklostmi a praxí v nich zavedenou, pokud to neodporuje § 700 až 706.

Zde je zakotvena prioritní úprava § 700 až 706 občanského zákoníku. Jestliže to však právní úpravě neodporuje, řídí se takové rodinné společenství zvyklostmi a praxí v nich zavedenými. Pokud však jde o rodinná společenství, ve kterých jsou u daných otázek výslovná ujednání členů rodiny, potom se ustanovení § 707 nepoužije.

Nestanoví-li to zákon výslovně, mohou si osoby ujednat práva a povinnosti odchylně od zákona; zakázána jsou ujednání porušující dobré mravy, veřejný pořádek nebo právo týkající se postavení osob, včetně práva na ochranu osobnosti.

Ustanovení § 700 až 707 lze vítat, fungování rodinných závodů není totiž ojedinělé a zákon pro ně upravuje potřebná východiska. V souladu s jejich obsahem je třeba posuzovat i otázky zdaňování, účetnictví a evidence majetku.

prof. JUDr. Karel Marek, CSc.
Vysoká škola finanční a správní
Fakulta právních a správních studií
Estónska 500,
101 00 Praha 10
Česká republika

Jednoduchá spoločnosť na akcie, ohliadnutie sa za rokom existencie

Tomáš Korček *

Abstrakt:

Jednoduchá spoločnosť na akcie predstavuje novú právnu formu obchodnej spoločnosti, ktorá bola zavedená do právnej úpravy zákonom č. 389/2015 Z. z. s účinnosťou od 01. 01. 2017. Jej primárnym cieľom, bolo zlepšenie podnikateľského prostredia a vytvorenie vhodného „eko systému“ pre začínajúce podnikateľské nápady, ktoré by mohli mať potenciál prilákať záujem tzv. rizikového kapitálu (venture capital). Po roku jej existencie sa pozrieme na to, ako bola prijatá odbornou a podnikateľskou verejnosťou.

Kľúčové slová:

Obchodná spoločnosť, jednoduchá spoločnosť na akcie, rizikový kapitál, začínajúci podnikatelia, vedľajšie dojednania k akcionárskej zmluve

A simple joint stock company, looking back into the year of existence

Abstract:

Simple joint stock company represents a new form of corporation that was implemented into legislation by the Act No. 389/2015 Coll. coming into effect on 1st of January 2017. Its primary goal is to improve the business environment and to create an optimal „eco system“ for start-up business ideas that have the potential to attract the interest of a so-called venture capital. After a year of its existence, we will take a closer look at how was this accepted by the professional and business public.

Key words:

Corporation, simple joint stock company, venture capital, start-up entrepreneurs, subsidiary arrangement to the shareholders' agreemen

Úvod

Jednoduchá spoločnosť na akcie predstavuje novú právnu formu spoločnosti, ktorá bola zavedená do právnej úpravy zákonom č. 389/2015 Z. z. s účinnosťou od 01. 01. 2017.

Jej primárnym cieľom, bolo zlepšenie podnikateľského prostredia a vytvorenie vhodného „eko“ systému pre začínajúce podnikateľské nápady, ktoré by mohli mať potenciál prilákať záujem tzv. rizikového kapitálu (venture capital). Ako uvádza dôvodo-

* JUDr. Tomáš Korček, externý doktorand, Právnická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

vá správa k návrhu zákona: „Účelom návrhu zákona je vytvoriť novú formu obchodnej spoločnosti, ktorá ponúkne komplexné riešenie pre rizikové investovanie do obchodných spoločností. Príkladom takéhoto investovania sú investície startupov, ako podnikateľských iniciatív s vysokým inovačným a rastovým potenciálom, ktoré si nemôžu zabezpečiť financovanie prostredníctvom bánk. S cieľom zabezpečiť optimálnu súčinnosť investorov a zakladateľov startupov a podporiť rozvoj SR je preto najefektívnejším riešením zavedenie majetkových vzťahov, vstupu investora do spoločnosti a jeho výstupu zo spoločnosti. Čiastočné zapracovanie vybraných právnych inštitútov s touto funkciou do existujúcich foriem spoločností by nepredstavovalo komplexné riešenie.“¹

Samotné založenie spoločnosti, ale nie viazané na startupový projekt. Jednoduchú spoločnosť na akcie môžu založiť ako fyzické tak aj právnické osoby a predmet podnikania môže byť rôzny.²

Právna úprava podľa Obchodného zákonníka

Právna úprava jednoduchej spoločnosti na akcie je obsiahnutá v 6. diele I. hlavy II. časti Obchodného zákonníka – v ustanovení § 220h – 220zl Obchodného zákonníka. Pokiaľ táto špeciálna právna úprava neustanovuje inak, použijú sa na jednoduchú spoločnosť na akcie primerane ustanovenia Obchodného zákonníka o akciovej spoločnosti (s výnimkou v zákone – v § 220h ods. 4 – taxatívne vymedzených ustanovení, ktoré sa na jednoduchú spoločnosť na akcie nepoužijú). Pokiaľ právna úprava jednoduchej spoločnosti na akcie, ako ani akciovej spoločnosti, neobsahuje osobitnú úpravu, použijú sa na jednoduchú spoločnosť na akcie rovnako všeobecné ustanovenia Obchodného zákonníka o obchodných spoločnostiach.

Obchodný zákonník vymedzuje (§ 220h ods. 1) jednoduchú spoločnosť na akcie rovnako ako akciovú spoločnosť – ako spoločnosť, ktorej základné imanie je rozvrhnuté na určitý počet akcií s určitou menovitou hodnotou.

Z hľadiska vyššie uvedeného je zrejmé, že jednoduchá spoločnosť na akcie našla svoje miesto medzi kapitálovými spoločnosťami, pričom zákonodarca sa ju snažil zadefinovať ako hybridnú formu, keďže má prvky akciovej spoločnosti (primerané použitie právnej úpravy akciových spoločností, pokiaľ osobitná úprava neustanovuje inak) ako aj spoločnosti s ručením obmedzeným (z nej je prevzatá jednoduchá štruktúra orgánov). Tieto opatrenia mali snahu eliminovať nevýhody spoločnosti s ručením obmedzeným (komplikovanejšia možnosť flexibilného nastavenia vonkajších a vnútorných vzťahov spoločnosti a efektívneho využívania vo svete bežných nástrojov, ktoré umožňujú nastavenie a naplánovanie vstupu kapitálu do spoločnosti a jeho výstupu zo spoločnosti, možnosť efektívne motivovať zamestnancov podielom vo firme) a akciovej spoločnosti (príliš nákladná, zákonom predpísaná minimálna výška základného imania, regulácia určená pre stredné a veľké podniky, ktoré môžu obchodovať akcie na burze cenných papierov).³

1 Dôvodová správa. Dostupné na <http://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/zakon&MasterID=5663>

2 Pozn. Na rozdiel od s.r.o. a akciovej spoločnosti môže byť jednoduchá spoločnosť na akcie založená výlučne za účelom podnikania.

3 Dôvodová správa. Dostupné na <http://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/zakon&MasterID=5663>

Vytvorenie nového typu obchodnej spoločnosti predstavuje pomerne významnú inováciu vzhľadom na to, že slovenské právo obchodných spoločností bolo pred prijatím noviel Obchodného zákonníka z roku 2015 predmetom významnej novelizácie naposledy v roku 2001 v rámci predvstupovej harmonizácie so smernicami EÚ o obchodných spoločnostiach. S výnimkou povinnej a nie vždy vydarenej transpozície smerníc týkajúcich sa práva európskych obchodných spoločností - európskej spoločnosti a európskeho družstva – nebol od prijatia Obchodného zákonníka v roku 1991 do právneho poriadku zavedený nový typ obchodnej spoločnosti.⁴

Zákonodarca síce zdôrazňuje, že ide o novú formu obchodnej spoločnosti, na ktorú sa budú vzťahovať ustanovenia o súkromnej akciovej spoločnosti, nepôjde však o podtyp akciovej spoločnosti.⁵ Odborná verejnosť, ale v tomto smere vyslovila závažné pochybnosti.

Ako uvádza prof. Mamojka ml.: *Aj keď j. s. a. nemá byť v zmysle príslušnej dôvodovej správy považovaná za druh akciovej spoločnosti, tak textácia relevantných ustanovení takmer komplexne odkazuje na subsidiárne použitie § 154 až 220g. Domnievame sa, že táto skutočnosť (spolu s akciou ako bazálnym determinantom kapitálového charakteru) spôsobí, že právna veda bude j. s. a. považovať za špeciálny typ akciovej spoločnosti, resp. ich oprávnenie vymedzi ako organizačno – právne príbuzné podnikateľské formy.*⁶

V podobnom duchu argumentuje i prof. Husár: *Pri porovnaní tohto ustanovenia⁷ s ust. § 154 ods. 1 Obch. zákonníka, v ktorom je vymedzená akciová spoločnosť, ako spoločnosť, ktorej základné imanie je rozvrhnuté na určitý počet akcií s určitou menovitou hodnotou, spoločnosť zodpovedá za porušenie svojich záväzkov celým svojím majetkom, avšak akcionár neručí za záväzky spoločnosti, zisťujeme, že ide o identické vymedzenie. Vzhľadom na totožné legálne vymedzenie akciovej spoločnosti a jednoduchej akciovej spoločnosti, ťažko obstojí tvrdenie, že ide o rozdielne druhy obchodných spoločností. ... Pri identickom vymedzení jednoduchej spoločnosti na akcie a akciovej spoločnosti, tak jednoduchá spoločnosť na akcie vyznieva ako „modifikácia“ akciovej spoločnosti. Ponímaniu jednoduchej spoločnosti na akcie ako modifikácii akciovej spoločnosti nasvedčuje aj primerané použitie ustanovení o akciovej spoločnosti na jednoduchú spoločnosť na akcie.*⁸

Aj keď s vyššie uvedenými výhradami tak môžeme jednoduchú spoločnosť na akcie považovať za právnu formu obchodnej spoločnosti, ktorá bola vytvorená slovenským zákonodarcom bez toho, aby bola transpozíciou konkrétne európskej predlohy. Jej prvotnou inšpiráciou síce bola francúzska zjednodušená akciová spoločnosť (Société par actions simplifiée, SAS), najmä však v koncepcionom zmysle potvrdzujúcom, že vytvorenie čisto súkromnej jednoduchej akciovej spoločnosti, na ktorú sa nebudú vzťahovať kapitálové obmedzenia podľa smernice 2012/30/EÚ (kapitálová smernica), je prípustné.⁹

4 OVEČKOVÁ, O. a kol.: *Obchodný zákonník. Veľký komentár*. Bratislava: Wolters Kluwer s.r.o. 2017, s. 1493

5 Bližšie pozri Dôvodovú správu k zákonu

6 MAMOJKA, M. a kol.: *Obchodný zákonník. Veľký komentár*. Bratislava: Eurokodex, 2016, s. 924

7 Pozn. § 220 h Obchodného zákonníka

8 SUCHOŽA, J. a kol.: *Obchodný zákonník a súvisiace predpisy Komentár*. Bratislava: EUROUNION, s. r. o., 2016, s. 711

9 OVEČKOVÁ, O. a kol.: *Obchodný zákonník. Veľký komentár*. Bratislava: Wolters Kluwer s.r.o. 2017, s.1493

Medzi znaky jednoduchej spoločnosti na akcie patrí:

- ide o právnickú osobu, ktorú môžu založiť jedna alebo viacero osôb (fyzických a právnických),
- povinná tvorba základného imania. Minimálna hodnota základného imania je 1 euro,
- základné imanie je rozvrhnuté na akcie, ktoré môžu mať len podobu zaknihovaného cenného papiera (nakol'ko podľa dôvodovej správy sa má jednať o transparentnú právnu formu spoločnosti) a môžu znížiť len na meno. Právna úprava predpokladá kmeňové akcie (teda akcie bez osobitných práv) alebo aj akcie, s ktorými sú spojené osobitné práva (napr. iný počet hlasov),
- pred vznikom spoločnosti musí byť upísaná celá hodnota základného imania a vklady musia byť splatené v plnom rozsahu,
- výška základného imania a rozsah jeho splatenia sa zapisuje do obchodného registra,
- rozdielom, oproti ostatným právnym formám je, že zákon pripúšťa, aby menovitá hodnota základného imania (a teda aj vkladov) bola vyjadrená v eurocentoch alebo kombinácii eur a eurocentov, za predpokladu, že to stanovuje zakladateľský dokument spoločnosti,
- oddelenie majetku spoločnosti od majetku akcionárov, spoločnosť ručí za záväzky celým svojím majetkom, akcionár za záväzky spoločnosti po dobu jej trvania neručí,
- kreovanie orgánov spoločnosti (valné zhromaždenie, predstavenstvo, dozorná rada je len fakultatívny orgán rovnako ako v spoločnosti s ručením obmedzeným),
- oddelenie osôb spoločníkov od obchodného vedenia spoločnosti.

Z ďalších charakteristík spoločnosti je potrebné zdôrazniť, že jednoduchá spoločnosť na akcie je vo svojej právnej a inštitucionálnej podstate zjednodušenou, v plnom rozsahu „súkromnou“ akciovou spoločnosťou. Pokiaľ ide o súkromný charakter, maximálny počet akcionárov síce nie je obmedzený, jednoduchá spoločnosť na akcie však nemôže verejne vyzývať na upísanie akcií (pri vzniku – § 220t ods. 3, ani pri zvyšovaní základného imania § 220 zf ods.1) a nemôže sa stať verejne obchodovateľnou bez predchádzajúcej zmeny právnej formy na bežnú akciovú spoločnosť, jednoduchá spoločnosť na akcie môže zmeniť právnu formu len na akciovú spoločnosť (§220 zl) a taktiež sa pripúšťa krížové zlúčenie s akciovou spoločnosťou len v prípade, ak v dôsledku zlúčenia jednoduchá spoločnosť na akcie zanikne a jej imanie prejde na akciovú spoločnosť (220zk).¹⁰

Ďalším momentom, ktorý posilňuje pružnosť vnútorných vzťahov je možnosť emitovania akcií s osobitnými právami, pričom zákon¹¹ v exemplifikatívne uvádza, ktoré osobitné práva môžu z akcie vyplývať.¹² Je to najmä v určení:

- a) rozsahu nároku na podiel zo zisku alebo likvidačnom zostatku inak ako pomerom menovitej hodnoty akcií k menovitej hodnote akcií všetkých akcionárov, rozsah nároku môže byť určený najmä ako pevný, prednostný, podriadený,
- b) počtu hlasov akcionára inak ako pomerom menovitej hodnoty akcií k výške základného imania,
- c) rozsahu práva na poskytovanie informácií o spoločnosti.

10 OVEČKOVÁ, O. a kol.: *Obchodný zákonník. Veľký komentár*. Bratislava: Wolters Kluwer s.r.o. 2017, s.1495

11 § 220i ods.3 písm. a), b), c) Obchodného zákonníka

12 MAMOJKA, M. a kol.: *Obchodný zákonník. Veľký komentár*. Bratislava: Eurokodex, 2016, s. 926

Možnosť emitovania akcií s osobitnými právami do určitej miery prelamuje tradičné teoreticko-právne vnímanie práv spoločníka (resp. akcionára) spočívajúce napr. v rovnakom prístupe k informáciach o záležitostiach spoločnosti, resp. v rovnakom určení výpočtu hlasov spoločníka/akcionára na zasadnutí valného zhromaždenia.¹³

Flexibilná úprava je dôležitá pre investorov, keďže títo často podmieňujú investíciu do spoločnosti nadobudnutím špecifických práv, ktoré im zákon v prípade iných právnych foriem nepriznáva – zákon tak umožňuje akcionárom v jednoduchšej spoločnosti na akcie nadobudnúť okrem štandardného prednostného práva na dividendu taktiež napríklad násobné hlasovacie práva, kvalifikované hlasovacie práva vo vzťahu k určitému typu rozhodnutí alebo prednostné právo na likvidačnom či inom zostatku (tzv. liquidation preference).¹⁴

Ďalším dôležitým prvkom v celkovej mozaike jednoduchšej spoločnosti na akcie sú ustanovenia §220w – vedľajšie dojednania k akcionárskej zmluve. V danej súvislosti však zdôrazňujeme, že nejde o zakotvenie nového zmluvného typu, ktorý by aplikačná prax doposiaľ nepoznala.¹⁵ Ako vedľajšie dojednania k akcionárskej dohode sú v odseku 1 upravené:

- a) právo pridať sa k prevodu akcií podľa § 220x (v angličtine „tag along right“),
- b) právo požadovať prevod akcií podľa § 220y (v angličtine „drag along right“),
- c) právo požadovať nadobudnutie akcií podľa § 220z (v angličtine „deadlock provision“, pričom právna úprava sa najviac približuje variante, ktorá sa v praxi označuje ako „Russian roulette“, teda „ruská ruleta“).¹⁶

Kodifikácia týchto mechanizmov má podľa dôvodovej správy priniesť zmluvným stranám väčšiu právnu istotu. Rozdielne oproti iným typom obchodných spoločností je pri jednoduchšej spoločnosti na akcie tag along a drag along možné dojsť ako práva viaznúce na akciách spoločnosti a registrované podľa Zákona o cenných papieroch (ďalej iba „ZCP“) (v registri práv pridať sa k prevodu akcií podľa § 107f ZCP, resp. v registri práv požadovať prevod akcií podľa § 107j ZCP).¹⁷

Na základe vyššie uvedeného by sme mohli konštatovať, že jednoduchá spoločnosť na akcie vytvára dostatočné podmienky potrebné pre začínajúcich podnikateľov a ich investorov, ako však ukazuje priložená tabuľka, v priebehu roku 2017 došlo k založeniu len minimálneho počtu jednoduchých spoločností na akcie (54). Klasická akciová spoločnosť, ale dokonca i osobné spoločnosti (komanditná spoločnosť a verejná obchodná spoločnosť) zaznamenali vyšší nárast novozaložených subjektov nevrajiac o spoločnosti s ručením obmedzením, ktorá s počtom 19 142 nových spoločností, predstavuje jasne najobľúbenejšiu formu.

13 MAMOJKA, M. a kol.: *Obchodný zákonník. Veľký komentár*. Bratislava: Eurokodex, 2016, s. 926

14 OVEČKOVÁ, O. a kol.: *Obchodný zákonník. Veľký komentár*. Bratislava: Wolters Kluwer s.r.o. 2017, s.1503

15 MAMOJKA, M. a kol.: *Obchodný zákonník. Veľký komentár*. Bratislava: Eurokodex, 2016, s. 946

16 OVEČKOVÁ, O. a kol.: *Obchodný zákonník. Veľký komentár*. Bratislava: Wolters Kluwer s.r.o. 2017, s. 1551

17 MAMOJKA, M. a kol.: *Obchodný zákonník. Veľký komentár*. Bratislava: Eurokodex, 2016, s. 948

Mesiac	v.o.s.	k.s.	s.r.o.	a.s.	j.s.a ¹
Január	1	12	1801	14	2
Február	1	3	1838	19	4
Marec	5	5	2188	25	9
Apríl	45	4	1598	14	2
Máj	1	7	1648	20	6
Jún	2	8	1830	23	7
Júl	8	3	1442	11	4
August	1	10	1547	14	5
September	2	5	1498	16	0
Október	0	3	1571	22	8
November	0	7	1509	11	5
December	0	3	672	12	2
Spolu	66	70	19142	201	54

Pri porovnaní týchto čísiel je preto namieste otázka, aké sú dôvody takéhoto relatívne nízkeho záujmu o j.s.a.. Ak opomenieme možnosť nedostatočného počtu podnikateľských nápadov (čo je v rozpore s takmer 20 tis. založenými s.r.o.) musíme zväžiť aj možnosť handicapov, ktoré j.s.a. pre začínajúcich podnikateľov predstavuje, a ktoré vidíme najmä v samotnom procese jej založenia.

Jednoduchá spoločnosť na akcie sa zakladá na základe zakladateľskej zmluvy (ak spoločnosť zakladá viacero zakladateľov) alebo zakladateľskej listiny (v prípade len jedného zakladateľa), ktorá musí byť vyhotovená vo forme notárskej zápisnice o právnom úkone.

Zakladateľská zmluva musí obsahovať podstatné náležitosti, ktoré vymedzujú jej minimálny obsah (§220u).

Súčasťou zakladateľskej zmluvy alebo zakladateľskej listiny sú schválené stanovy spoločnosti. Stanovy okrem náležitostí uvedených v § 173 ods. 1 (predpísaných pre akciovú spoločnosť, ktoré platia aj pre jednoduchú spoločnosť na akcie) musia obsahovať aj označenie vydávaných druhov akcií, určenie obsahu práv spojených s jednotlivými druhmi akcií a spôsob ich výkonu.

Spoločnosť môže byť založená výlučne bez výzvy na upisovanie akcií. Možnosť založiť jednoduchú spoločnosť na akcie na základe výzvy na upisovanie akcií, je vylúčená priamo zákonom. Celé základné imanie si teda musia rozdeliť a toto splatiť zakladatelia.

Už z tohto stručného náčrtu je zrejmé, že založenie j.s.a. je oveľa finančne i administratívne náročnejšie ako založenie s.r.o.. Kým založenie s.r.o. ako zabehnutého typu obchodnej spoločnosti, s množstvom dostupnej literatúry a vzorov môže s vyvinutím mierneho úsilia zvládnuť aj začínajúci podnikateľ bez právneho vzdelania¹⁸ v prípade j.s.a. je takáto možnosť vylúčená, keďže zákon prikazuje vyhotovenie zakladateľskej zmluvy alebo zakladateľskej listiny vo forme notárskej zápisnice o právnom úkone (§220t ods.5).

18 Pozn. v prípade elektronického podania s celovými nákladmi nižšími ako 200 eur.

Požiadavku notárskej zápisnice pre zakladateľskú listinu resp. zakladateľskú zmluvu jednoduchaj spoločnosti na akcie hodnotíme ako nadbytočnú, keďže bez osobitného dôvodu sťažuje zakladanie jednoduchaj spoločnosti na akcie – jednoduchú spoločnosť na akcie predsa nie je možné založiť na základe výzvy na upisovanie akcií – t.j. okrem zakladateľov sa žiadne iné tretie osoby (upisovatelia akcií iní ako zakladatelia) pri založení spoločnosti nemusia spoliehať na obsah zakladateľského dokumentu, a teda nie je dôvodné vyžadovať formu notárskej zápisnice, keďže táto bude pred vznikom spoločnosti zaväzovať výlučne zakladateľov.¹⁹

Okrem poplatkov spojených s vyhotovením notárskej zápisnice, nasledujú ďalšie časové a finančné náklady spojené s pridelením ISIN (International Securities Identification Number) a registráciou emisie j.s.a.. Spoločnosť tiež zabezpečuje vedenie registra akcionárov, pričom povinné vedenie registra akcionárov v Centrálnom registri cených papierov tiež do značnej miery znižuje proklamovanú nákladovú a byrokratickú nenáročnosť j.s.a..²⁰

Minimálne náklady na založenie j.s.a. sa tak pohybujú od 600 eur vyššie a sú spojené so značnou byrokratickou záťažou. V tomto kontexte je stanovenie základného imania spoločnosti na aspoň 1 euro potrebné vnímať skôr ako „marketingový“ ťah zákonodarcu s cieľom upriamiť pozornosť na tento typ spoločnosti.²¹

V nadväznosti na úpravu krízy spoločnosti je nutné zobrať do úvahy, že jednoduchá spoločnosť na akcie, ktorá bude založená so základným imaním na hranici zákonom ustanovenej minimálnej výške základného imania, sa bude bezprostredne po vzniku pravidelne nachádzať v kríze.²²

Znížená hodnota základného imania j.s.a. v porovnaní so spoločnosťou s ručením obmedzením tak predstavuje len teoretickú výhodu, obzvlášť keď zohľadníme skutočnosť, že jeho splatenie sa v prípade s.r.o. dokladá len vyhlásením správcu vkladu.

Záver

Jednoduchá spoločnosť na akcie zatiaľ podľa nášho názoru zaostáva za očakávaniami, ktoré boli s jej vznikom spájané. Otázne je najmä znižovanie finančnej a administratívnej náročnosti pri zakladaní novej spoločnosti, ktorá je v porovnaní so založením s.r.o. vyššia. Na druhej strane je potrebné pozitívne oceniť, že do právneho poriadku sa dostal inštitút obchodnej spoločnosti schopný poskytnúť vyššiu mieru flexibility úpravy vnútorným vzťahov a prinášajúci aspoň základný diapazón možností, ktoré tvoria prijateľné štandardy pre investorov. Zároveň chceme tiež vyjadriť nádej, že táto „nová forma“ obchodnej spoločnosti bude určitým „predskokanom“ k zavedeniu väčšej flexibility vnútorných vzťahov aj v iných typoch obchodných spoločností, predovšetkým v spoločnosti v ručení obmedzenom, ktorá je doteraz a podľa nášho názoru

19 OVEČKOVÁ, O. a kol.: *Obchodný zákonník. Veľký komentár*. Bratislava: Wolters Kluwer s.r.o. 2017, s.1541

20 MAMOJKA, M. a kol.: *Obchodný zákonník. Veľký komentár*. Bratislava: Eurokodex, 2016, s. 929

21 V tejto súvislosti treba podotknúť, že v rámci rekodifikácie súkromného práva sa predpokladá aj zníženie základného imania na 1 euro aj pri spoločnosti s ručením obmedzeným

22 OVEČKOVÁ, O. a kol.: *Obchodný zákonník. Veľký komentár*. Bratislava: Wolters Kluwer s.r.o. 2017, s. 1539

ru ešte aj dlho bude najpoužívanejšou formou obchodnej spoločnosti v podnikateľskom prostredí Slovenskej republiky. V tomto kontexte pozitívne hodnotíme ostatné výstupy Komisie pre rekodifikáciu súkromného práva, ktorá predpokladá vytvorenie všeobecnej právnej úpravy pre kapitálové obchodné spoločnosti, v ktorej bude inkorporovaný inštitút shoot-outu ako právo oprávneného spoločníka požiadať povinného spoločníka, aby povinný previedol svoj obchodný podiel na oprávneného spoločníka.

Literatúra:

- MAMOJKA, M. a kol.: *Obchodný zákonník. Veľký komentár. Zväzok I.* Žilina: EUROKÓDEX, 2016. 1087 s. ISBN 978-80-8155-065-2
- OVEČKOVÁ, O. a kol.: *Obchodný zákonník. Veľký komentár. Zväzok I.* Bratislava: Wolters Kluwer s. r. o. , 2017. 1739 s. ISBN 978-80-8168-573-6
- PATAKYOVÁ, M a kol.: *Obchodný zákonník (komentár).* Bratislava: C. H. Beck, s. r. o., 2016. 1666 s. ISBN 978-80-89603-46-6
- SUCHOŽA, J a kol.: *Obchodný zákonník a súvisiace predpisy. Komentár.* Bratislava: EUROUNION, 2016. 1333 s. ISBN 978-80-89374-34-2
- ŠULEKOVÁ, Ž: Jednoduchá spoločnosť na akcie – nová forma obchodnej spoločnosti. In: *Súkromné právo č. 6*, Bratislava: Wolters Kluwer, 2016. 36 s. ISSN 339-8652
- LUKÁČIKOVÁ, P: Jednoduchá spoločnosť na akcie, alebo podnikanie hrou In: *Corpus Delicti č. 2*, Trnava: Právnická fakulta Trnavskej univerzity, 2016. 36 s. ISSN 1338-6603
- 2017: *Výbrané výzvy v slovenskom práve obchodných korporácií*, Iuridicum Olomoucense o.p.s. , 2017. 111 s. ISBN 978-80-87382-94-3
- Zápisnice zo zasadnutia Predsedníctva Komisie pre rekodifikáciu súkromného práva
- Zákon č. 513/1991 Zb. v znení neskorších predpisov (Obchodný zákonník)
- Dôvodová správa k zákonu č. 389/2015 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 513/1991 Zb. Obchodný zákonník v znení neskorších predpisov a ktorým sa menia a dopĺňajú niektoré zákony
- www.finstat.sk

JUDr. Tomáš Korček
Právnická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Katedra obchodného a hospodárskeho práva – externý doktorand
Komenského 20
97 401 Banská Bystrica
Slovenská republika

Rozdielnosť podôb právneho myslenia v rámci právneho pozitivizmu a právneho nepozitivizmu

Dominik Šoltys*

Abstrakt:

Predkladaný príspevok analyzuje dva fundamentálne prístupy k definovaniu práva s ohľadom na vzťah práva a morálky. Jednotlivé prístupy oboch smerov právneho uvažovania reprezentujú téza oddelenosti alebo téza spojitosti. Nadväznosti na to sa obsah príspevku zameriava na charakteristické znaky právneho pozitivizmu a právneho naturalizmu v súvislosti s tézou oddelenosti a tézou spojitosti a identifikuje ich stupne, ktoré sa premietajú do konkrétnych podôb súčasných vetiev právneho pozitivizmu a právneho nepozitivizmu.

Kľúčové slová:

právny pozitivizmus, právny nepozitivizmus, právo a morálka, téza oddelenosti, spojovacia téza

Different forms of legal thinking in legal positivism and legal non-positivism

Abstract:

The contribution presents analysis of two fundamental thesis regarding the relationship between law and morality. The separability thesis and the connection thesis has been described as key standpoints of recent forms of legal positivism and legal non-positivism. The aim of the contribution is to reveal their different forms, interpretation and key features as they appear in recent forms of legal positivism and legal non-positivism.

Keywords:

legal positivism, legal non-positivism law and morality, separability thesis, connection thesis

Úvod

V centre diskusie medzi právnym pozitivizmom a právnym nepozitivizmom stojí problém definovania pojmu právo. V hĺbke hľadania odpovede na otázku „*Quid iuris?*“ narážame na vzťah práva a morálky. Ani dvesto rokov trvajúcej právno-filozofickej

* JUDr. Dominik Šoltys, PhD. Katedra teórie štátu a práva, Právnická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici.

diskusie nič nezmenilo na skutočnosti, že proti sebe stoja dve základné pozície, ponúkajúce rozdielne odpovede na pojem práva a vymedzenie vzťahu práva a morálky: **právny pozitivizmus** a **právny nepozitivizmus**. Ich definičné snahy možno systematizovať do dvoch téz: *téza oddelenosti* a *téza spojitosti*. Ich funkcia spočíva v testovaní tej-ktorej právnej teórie, čím ju následne vyhodnocujú a zatriedajú buď medzi právny pozitivizmus, alebo medzi právny nepozitivizmus. Téma oddelenosti vyjadruje názorovú pozíciu, podľa ktorej neexistuje žiaden pojmový nevyhnutný súvis medzi právom a morálkou. Naopak, téza spojitosti tvrdí presný opak, a teda snaží sa zdôvodniť pozíciu, podľa ktorej je nemožno definovať právo bez ohľadu na morálku. V nadväznosti na to sa teórie právneho nepozitivizmu snažia dokázať, že medzi právom a morálkou existuje pojmový nevyhnutný súvis.

Klasifikačná schopnosť dvoch predstavených téz je vo svete právnej filozofie vnímaná kontroverzne zo strany ich odporcov.¹ V právnej filozofii sa možno preto stretnúť s viacerými metódami zatriedovania teórie medzi pozitivistické smery právno-filozofického uvažovania prípadne medzi ich nepozitivistické náprotivky. Za zmienku stojí najmä Radbruchova formula. Robert Alexy upozorňuje, že každý kto prijme tvrdenie, že extrémna nespravodlivosť nie je právom sa nevyhnutne musí rozísť s pozitivistickým spôsobom uvažovania.

Obsah tohto príspevku tvorí predstavenie jednotlivých stupňov oboch téz. V nadväznosti na to hovoríme o rôznych podobách alebo spôsoboch obhajovania tézy oddelenosti a tézy spojitosti. Zároveň tieto stupne téz prispievajú k objasňovaniu konkrétne pozície definovania vzťahu práva a morálky zo strany právneho pozitivizmu a právneho nepozitivizmu. Ako budeme mať možnosť vidieť, právny pozitivizmus a právny nepozitivizmus sú vnútorne veľmi diferencované.

Rozmanitosť smerov právneho myslenia v rámci právneho pozitivizmu

Právny pozitivizmus vníma právo ako *nedokonalý výtvor* ľudskej činnosti, ktorý v princípe môže, ale nemusí zahŕňať morálku. Právo je morálne dobré iba vtedy, ak ho ľudia také vytvorili. Tento pohľad nás zvlášť neprekvapuje. Právni pozitivisti tvrdia, že právo sú normy v prameňoch práva, a preto nevylučujú, aby takáto norma mala skutočne rozmanitý, teda aj nemorálny obsah. To v skutočnosti vystihuje téza oddelenosti, ktorá nás už svojím pomenovaním upozorňuje na pozitivistické striktné oddelenie práva a morálky. Tejto súvislosti však nehovoríme iba o abstraktnom definovaní pojmu právo. Do hry sa dostáva oveľa závažnejší problém, akým je vplyv morálnych kritérií na platnosť právnych noriem či celých právnych poriadkov. Takéto hrubé zovšeobecnenie však ani zďaleka nepostačuje, aby sme sa systematickým spôsobom oboznámili s podobami právneho pozitivizmu, a najmä s jednotlivými stupňami tézy oddelenosti. V nasledujúcich riadkoch sa preto zamerajme na rozdielne vymedzenie tézy oddelenosti vo vnútri právneho pozitivizmu.

1 Kritickým a odmietavým postojom voči klasifikačnými schopnosťami tézy oddelenosti a tézy spojitosti sme sa venovali v príspevku ŠOLTYS, D. O (ne?)pozitivistickej téze oddelenosti. In: Poňatie a charakter práva : zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie: 27. február 2014, Bratislava. Bratislava : SAP Slovak Academic Press, 2014, s. 431-438.

Výraznejšie rozdiely v rámci pozitivizmu sa objavujú z časového hľadiska v pohartovskom období, kedy vznikajú dva navzájom si konkurujúce prúdy právneho pozitivizmu. Tie sa sformovali v dôsledku rozdielných interpretácií Hartom predpokladaného pravidla uznania (*rule of recognition*). Otázka, nakoľko pravidlo uznania môže v sebe zahŕňať okrem právnych kritérií aj morálne požiadavky, viedla k dvom pohartovským podobám právneho pozitivizmu. **Inkluzívny a exkluzívny pozitivizmus** sa tak stali dvomi najbežnejšími prístupmi v rámci analytického pozitivizmu. Do štruktúry nášho príspevku sme sa rozhodli včleniť ešte demokratický právny pozitivizmus ako tretiu podobu právneho pozitivizmu. Zároveň našim účelom bolo predstaviť istú alternatívu k myšlienkovému vývoju, ktorý prispel k formovaniu exkluzívneho a inkluzívneho právneho pozitivizmu. Tým sa nám odкрýva istá rozmanitosť, ktorou sa vyznačuje súčasný právny pozitivizmus a súčasné chápanie tézy oddelenosti.

Exkluzívny pozitivizmus

Exkluzívni pozitivisti (predstavitelia: Joseph Raz, Scott Shapiro, John Gardner, Andrei Marmor) nevyklúčujú morálne myslenie zo súdneho rozhodovania. Vravia, že iba *argumenty opierajúce sa o pozitívne právo majú povahu práva, zvyšok sú mimoprávne dôvody rozhodovania*. Podľa nich má právo *autoritatívnu povahu*, a teda vznáša nárok na autoritu, čím sa odlišuje od morálky. Právne normy tak požadujú, aby ich adresáti zo svojej úvahy vylúčili prípadné mimoprávne dôvody (napríklad dôvody morálneho, náboženského a estetického charakteru), ktoré by mohli viesť k zdôvodneniu opačného konania než predpokladá právna norma. Právo sa s takto získanou legitímnu autoritou stáva záväzným bez ohľadu na možné iné dôvody nekomfortného konania. Právna norma tak nestanovuje len povinnosť správať sa určitým spôsobom, ale (a čo je v prípade právnych noriem charakteristické) aj povinnosť ignorovať prípadné mimoprávne pravidlá správania sa, ktoré by právnej norme odporovali. Touto argumentáciou sa exkluzívny pozitivizmus posúva do bodu, ktorý odôvodňuje oddeľujúcu tézu. Odtiaľ pochádza aj samotné označenie tejto vetvy právneho pozitivizmu. Označenie „exkluzívny“ v sebe ukrýva dôvod, prečo právo ako autorita je schopná riadiť správanie osôb spôsobom, ktorý v prípade morálky neprichádza do úvahy. Pozitívne právo má prednosť pred ostatnými systémami správania, tvrdia exkluzívni pozitivisti. Právo je jediným zdrojom autority, a preto už zo svojho samotného pojmu vylučuje zahrnutie iných normatívnych systémov do svojho vnútra. Pre právo je typickým znakom požiadavka autority.²

Právo teda nemôže inkorporovať morálku. Keby právo inkorporovalo morálku ako kritérium svojej platnosti, ľudom by dávalo iba odkaz, že sa majú na základe svojej morálky rozhodnúť, aké pravidlo majú uznať ako právne. V tomto prípade by právna norma neposkytovala adresátom *výlučný dôvod konania*. Podľa exkluzívneho pozitivizmu by sa tak strácala základná požiadavka práva.

Čelný predstaviteľ exkluzívneho pozitivizmu a bývalý študent Herberta Harta, Joseph Raz tvrdí, že právny systém možno identifikovať prostredníctvom **troch prvkov**, a to pomocou *účinnosti, inštitucionálneho charakteru a zdroja*.³ Všetky tri prvky

2 WACKS, R. Introduction to Legal Philosophy – A Very Short Introduction. Oxford, New York : Clarendon Press, 2006. s. 37-38.

3 RAZ, J. Authority of Law. Oxford : Clarendon Press, 1979. s. 42.

sú súčasťou Rázom vymedzenej *spoločenskej tézy* (*social thesis*) a sú utvorené tak, aby spoločne vylučovali zahrnutie morálnych predpokladov do pojmu práva.

Ako prvé kritérium Raz uvádza *účinnosť*. Podľa neho pre splnenie tohto prvku postačí, ak budeme súhlasiť s tým, že právny systém nie je v určitej spoločnosti platným právom, pokiaľ nie je *všeobecne dodržiavaný* a *prijímaný* aspoň niektorými skupinami obyvateľstva.⁴ To umožňuje odlišiť právne systémy podľa stupňa efektivity. Na druhej strane, kritérium efektívnosti nie je výhradným znakom právnych systémov; inými slovami, nepomáha nám pri odlíšení právnych systémov od mimoprávných normatívnych systémov. Vyjadrené analogicky, spoločenská morálka, rovnako ako právo, kladie požiadavku na to, aby bola prijímaná a prakticky potvrdzovaná aspoň časťou spoločnosti; inak sa nedá hovoriť o spoločenskej morálke. Teda prvok účinnosti je spoločným menovateľom všetkých spoločenských normatívnych systémov, a tak nevyjadruje nič, čo by bolo možné vzťahovať výlučne na právny systém. Slovom, prvok účinnosti bližšie neobjasňuje povahu práva.

Dalším prvkom v poradí je *inštitucionálny charakter práva*. Prostredníctvom neho právo včleňuje do svojho rámca (či z neho vyčleňuje) spoločenské inštitúcie. Právo je systémom riadenia a posudzovania, ktorý sa v danej spoločnosti teší najvyššej spoločenskej autorite. Jeho zdrojom je spoločnosť. Pod inštitucionálnym charakterom práva sa preto rozumie vzťah zákonov k daným inštitútom. Právom je len to, čo je zahrnuté pod inštitút, a naopak; to platí bez ohľadu na morálne prvky. Aké následky vyvoláva prvok inštitucionálneho charakteru práva?

Prvý následok: Právo má limity. Právny systém pozostáva iba z tých pravidiel, ktoré sú nejakým spôsobom spojené s používaním daných inštitútov. Tým, že právo má svoje medze Raz vyjadruje, že nezahŕňa morálne normy a ani všetky možné spoločenské pravidla a zvyklosti. Naopak, zahŕňa iba tie normy, ktoré sú s právom inštitucionálne spojené.

Druhým následkom formulovania práva ako inštitucionálneho systému je, že morálne hodnotenia, ktoré nie sú zahrnuté v inštitucionálnom charaktere práva, nemožno použiť vo vnútri právnych systémov, a tým ich aplikovať na pravidlá. To neznamena, že by právo nemohlo mať nevyhnutné morálne prvky. Naopak, právo ich môže zahŕňať, ale s dôvetkom, že ich zakotvenie v právnom poriadku sa opiera o inštitucionálne spojenie morálky so všetkými alebo len niektorými právnymi pravidlami. Naproti tomu, zohľadniť nezávislé morálne kritéria pri vymedzení toho čo je právo, by viedlo k neželaným následkom, pretože buď by nie všetky pravidlá podieľajúce sa na formovaní spoločenskej inštitúcie boli právom, alebo len niektoré pravidlá, ktoré by boli súčasťou tejto inštitúcie by boli právom. V oboch prípadoch by právo už neznamenal spoločenskú inštitúciu.⁵

Posledným prvkom je zdroj práva. Raz jasne formuluje požiadavku, podľa ktorej *zdrojom práva* je spoločnosť. Zdrojom práva sú tie skutočnosti, na základe ktorých je právo platné a pomocou ktorých sa identifikuje jeho obsah.⁶ Na tomto mieste sa vraciame k našej predošlej zmienke o *spoločenskej téze* (*social thesis*). Jej obsahom je tvrdenie, že právo možno identifikovať ako spoločenský fakt, a to bez ohľadu na morálne úvahy. Vyjadrené inak, to čo je právo a čo už nie je právo je vecou spoločenskej skutoč-

4 Tamže, s. 43.

5 RAZ, J. Authority of Law, s. 45.

6 Tamže, s. 47–48.

nosti; alebo ešte inak, *právo je výsledkom aktivity ľudských bytostí*. Z toho vyplýva aj **primárna funkcia práva** ako ju predpokladá znenie spoločenskej tézy: *určenie štandardov správania, ktorými sme viazaní, a to takým spôsobom, že nemožno odôvodniť nesúlad nášho správania s podmienkami predpokladanými štandardmi*.

Význam spoločenskej tézy sa podpísal na formovaní pozitívnoprávnej úvahy vo vzťahu práva a morálky. Z metód identifikovania práva spoločenská téza *vylučuje hodnotiace úvahy*. To znamená, že pri identifikovaní práva sa dôsledne odlišuje medzi *právom, aké je a právom, aké by malo byť*, pričom význam má práve prvá, popisná alternatíva.⁷ Opačný prístup by viedol k zavádzajúcim až vyložené zlým výsledkom. Vylúčenie hodnotiacich úvah a prijatie sociálnej tézy má podľa Raza ďalšie dôležité následky. Predovšetkým zabraňuje možnému skresleniu pri identifikácii práva, pretože skúmajúci sa zbavuje vlastných hodnotiacich a deontologických úvah a právo popisuje neutrálne, teda bezhodnotovo.

Raz rozlišuje medzi *silnou a slabou verziou* spoločenskej tézy. *Slabou spoločenskou tézou* chápe pozitivistické smery, ktoré napriek tomu, že nimi používané všeobecné pojmy predpokladajú pozitivistický pojem práva, sa obmedzujú iba na dva z troch prvkov, pomocou ktorých možno identifikovať právo. Spoločenský základ práva obmedzujú iba na prvok účinnosti a prvok inštitucionálneho charakteru práva.⁸ A tu sa črtá aj rozdiel medzi silným a slabým variantom sociálnej tézy. *Silná téza* trvá na tom, že existencia a obsah práva sú plne určené prvkom zdroja.⁹ Pod zdrojom Raz nemyslí jednotlivé zákony osebe, ale celú škálu skutočností rôzneho druhu. Joseph Raz sa ako predstaviteľ exkluzívneho pozitivismu vyjadruje v prospech silného variantu spoločenskej tézy.

Vráťme sa však k všeobecnému vymedzeniu exkluzívneho pozitivismu. Exkluzívni pozitivistí tvrdia, že argumentácia používaná právnikmi nie je len právnou, ale je aj morálnou argumentáciou. Zmyslom právneho pozitivismu je rozlíšenie, čo z toho, čo robia je právo a čo právo nie je. Morálka má preto nevyhnutne svoju úlohu pri právnom uvážení, avšak neurčuje čo právo je, alebo naopak, čo už právo nie je. Exkluzívni pozitivistí tým podopierajú svoje tvrdenie, že právny systém s morálnymi kritériami platnosti práva je pojmovovo vylúčený. Podľa nich právo nemôže inkorporovať morálku, pretože morálka musí nutne zlyhávať v základnej funkcii práva. To znamená, morálka ruší právo pri stanovovaní určovacích dôvodov pre ľudské konanie.

Andrei Marmor definuje exkluzívny pozitivismus so zreteľom na pramene práva. Podľa neho sa z pohľadu exkluzívneho pozitivismu právna platnosť vyčerpáva konvenčnými prameňmi práva. Všetko právo je založené na prameňoch práva. Norma, ktorej chýba forma prameňa práva, jednoducho právom nie je.

Inkluzívny pozitivismus

Inkluzívny pozitivismus, označovaný tiež ako *inkorporacionismus*¹⁰ (predstavitelia: Jules Coleman, Wilfrid Waluchov, Matthew Kramer, Hans Kelsen) pripúšťa, že súčasťou kritérií právnej platnosti (tzv. pravidla uznania) môže byť aj morálny test.

7 RAZ, J. Authority of Law, s. 42.

8 Tamže, s. 45.

9 Tamže, s. 46.

10 V literatúre sa inkluzívny pozitivismus zvykne označovať terminom „soft positivism“.

Inkorporacionismus býva ťažko jednoznačne rozpoznateľný. Ako vetvu právneho pozitivizmu je pomerne zložitý ho všeobecne vymedziť. Dokonca nebýva jednotné ani jeho vymedzenie. Táto skutočnosť je daná tým, že ako systém chápe pojem právo širokospektrálne. Právo, podľa inkluzívneho pozitivizmu, v sebe zahŕňa množstvo právnych systémov od tých, ktoré sú s morálkou identické až po tie, ktoré sú na morálke úplne nezávislé. Inkluzívny pozitivizmus tým pripúšťa, aby právo inkorporovalo morálnu kvalitu ako kritérium platnosti, ale na druhej strane tvrdí, že je možný aj taký právny systém, v ktorom morálna kvalita nie je nutnou podmienkou platnosti. To pôsobí na prvý pohľad rozporne. Stanovisko inkluzívneho pozitivizmu sa stáva o niečo jasnejším, ak morálnu kvalitu ako podmienku právnej platnosti koncipujeme podľa *empirických súvislostí*. Podľa tohto sa hociktorá, tzn. mimoprávna norma môže stať normou právnou len preto, že je morálna. V tomto prípade ide o tzv. *postačujúcu podmienku*. Druhý prístup v rámci tejto vetvy právneho pozitivizmu zahŕňa *nutnú podmienku*. Jej jadro spočíva v tom, že norme sa uprie možnosť stať sa právnou normou len preto, že je nemorálna.

Téza, o ktorú sa opiera inkorporacionismus, tvrdí, že *morálka nie je ani nevyhnutne vylúčená, ani nevyhnutne zahrnutá*. Zahrnutie pokladá za *neistú* alebo *tradičnú* záležitosť, závislú od toho, čo pozitívne právo v skutočnosti hovorí.¹¹ Vzniká preto otázka, či inkluzívny pozitivizmus ešte stále háji tézu oddelenosti. Tu dochádza k istej modifikácii tradičného exkluzívne-pozitivistického poňatia oddeľujúcej tézy ako striktného oddelenia práva a morálky (*silná oddeľujúca téza*). Naproti tomu inkluzívny pozitivizmus háji *slabú tézu oddelenosti*, kde **právo a morálka v zásade môžu byť oddelené**.

V čom teda spočíva základný rozdiel medzi exkluzívnym a inkluzívnym pozitivizmom? Každý právny pozitivist, teda aj exkluzívny a inkluzívny, bude súhlasiť s tvrdením, že právne systémy môžu existovať aj bez morálnych kritérií platnosti. Exkluzívni pozitivistí sa nezhodnú s inkorporacionizmom v odpovedi na otázku, či môže existovať právny systém s morálnymi kritériami platnosti. Zatiaľ čo exkluzívny pozitivist vyhláske: „v žiadnom prípade!“, softpozitivist sa zamyslí a odpovie, že pojmovo nie je vylúčené, aby takýto systém práva skutočne existoval. Samozrejme, k tomu by ešte dodal, že je rovnako možný i taký právny systém, v ktorom morálna kvalita nie je nutnou podmienkou platnosti a rozhodujúcim faktorom pre posúdenie, či je morálna kvalita nutnou podmienkou právnej platnosti sa preto stáva *empirická skutočnosť*.

V hore uvedenom rade predstaviteľov inkluzívneho pozitivizmu sa uvádza meno amerického pozitivistu Julesa Colemana. Podľa Colemana je určenie povahy alebo podstaty práva sprevádzané dvomi okruhmi otázok: *I) Aké sú podmienky zákonnosti? alebo vyjadrené inak, aké sú vlastnosti práva?; II) Ako možno vysvetliť normatívnu silu práva? alebo čo vysvetľuje spätosť záväznosti s povahou práva? ako je možné, že zákonnosť je zároveň dôvodom konania?*¹² K obojm otázkam pristupuje tretia: *ako na ne odpovedajú jusnaturalistické a juspozitivistické teórie?* Odpoveďou je dilema, ktorú Jules Coleman vyjadruje slovami: „Na otázku legality odpovedajú pozitivistí tvrdením, že právo nie je morálne záväzné, zatiaľ čo teória, pokladajúca morálnu záväznosť práva za podmienku legality, poskytuje prijateľné vysvetlenia záväznosti, avšak na úkor le-

11 ALEX, R. Dvojaká povaha práva (preklad Brösl, A.). In Právny obzor. 2000, roč. 95, č. 1., s. 4-5.

12 COLEMAN, J. On the Relation between Law and Morality. In Ratio Juris. 1989, Vol. 2, No. 1. s. 66.

gality.¹³ Zhrnutím, pre pozitivistu je podstatné dokázať ako je legalita právnej normy vymedzená bez ohľadu na jej morálny obsah, tak aby napriek tomu legalita noriem poskytovala morálne dôvody konania. Na druhej strane úlohou non-pozitivistov je odôvodniť potrebnú úroveň morálky ako nevyhnutnú podmienku legality právnej normy a zlúčiť ju s pohľadom na právo, podľa ktorého plní funkciu odôvodeného spoločenského faktu. Pozícia, ktorú v tejto dileme zaujíma Coleman, je približne v strede medzi oboma názorovými smermi. Podľa neho *nie je možné, aby právo zavádzalo morálne povinnosti, a zároveň nie je nevyhnutné, aby podávalo dostatočné vysvetlenie normatívnej sily*. Tvrdí, že „právo nemá nezávislú normatívnu silu. Právo je iba cenným nástrojom, a jeho autorita závisí na tom, ako je spoločensky prijímaná na základe želaných spoločenských dôsledkov.“¹⁴ Touto cestou dospieva k myšlienke syntézy jusnaturalizmu a juspozitivismu. Jej výsledok označuje termínom **koordináčna téza** (*coordination thesis*). Táto téza sa snaží zahrnúť pohľady oboch teórií, tak pozitivistickej ako aj naturalistickej. V nadväznosti na to tvrdí, že právo je spoločenským faktom. To však nevylučuje, aby právo poskytovalo zároveň morálne dôvody konania. Preto úlohou koordináčnej tézy je ukázať ako spoločenské fakty vedú k odôvodneniu morálnych povinností.¹⁵ Ale ako to možno dosiahnuť? Podľa Colemana je kľúčom k odpovedi *teoretický koncept koordinácie hier*, ktorý svoje riešenie nachádza v *dohode (convention)*.

Coleman na základe uvedeného dospieva k záveru, že právo môže poskytovať morálne dôvody pre konanie len vďaka *legalite*. *Práve legalita je podstatným rysom (salience) zabezpečujúcim riešenie problému koordinácie*. „Ak je tento pohľad na vec správny“, tvrdí, „potom možno požívať výhody súčasne pozitívnoprávnej a naturalistickej teórie práva bez akýchkoľvek strát.“¹⁶

Demokratický pozitivismus

Argument demokratického pozitivismu¹⁷ (predstavitelia: napr. Jeremy Waldron, Tom Campbell, James Allen) sa obracia na demokratickú (a teda najmä na legislatívnu) procedúru. Do jej rámca včleňuje morálne úvahy o tom, aké má byť právo. Normatívny pozitivismus sa vymedzuje voči inkluzívnemu a exkluzívnemu pozitivismu ako voči čisto pojmovým projektom.

Normatívni pozitivistí abstrahujú morálne úvahy od súdnych postupov rozhodovania. V podstate ide o argument, ktorý sa vracia k Benthamovi. V snahe definovať vzťah práva a morálky, sú presvedčení o tom, že ich prístup je v jednej línii so zakladateľmi právneho pozitivismu (Thomas Hobbes, Jeremy Bentham).¹⁸ Práve u normatívnych pozitivistov (napr. Schauer) možno badať určité sklamanie z pohartovského vývoja. Preto apelujú na *návrat k myšlienke autoritatívneho charakteru práva*. V tomto smere vyzdvihujú obmedzujúci charakter práva. Vzhľadom na tvrdenie H. L. A. Harta, ktoré

13 Tamže.

14 Tamže, s. 67.

15 COLEMAN, J. On the Relation between Law and Morality, s. 75.

16 Tamže.

17 V literatúre sa možno stretnúť aj s iným označením tejto vetvy právneho pozitivismu napr. *normatívny, etický, preskriptívny benthamovský pozitivism*.

18 SOBEK, T. Nemorální právo. Praha : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010. s. 292.

sa objavuje v jeho štúdií Právo z pohľadu filozofie: 1776-1976 (*Law in the Perspective of Philosophy: 1776-1976*), ohlasujúce nové obdobie to vyznieva čudne. Hart tvrdí, že dvesto rokov trvajúce obdobie prevahy anglosaskej právnej a politickej filozofie, započatej Jeremym Benthamom, sa pomaly chýli ku koncu. Práce Johna Rawlsa a Roberta Nozicka sú podľa Harta znakmi novej epochy, namierenej proti utilitarizmu. Výnimkou v tomto ohľade nie je ani Dworkinova kritika právneho pozitivizmu a jeho nástupníctvo v Oxforde.

V nadväznosti na ich myšlienkové tradície ich spája s Benthamom *optimistická viera vo všeobecné pravidla a pesimistická nedôvera v sudcovskú voľnú úvahu*, ktorej zjavne chýba demokratická legitimita. Na otázku, ako možno pri bežnej aplikácii dosiahnuť základný cieľ práva, odpovedajú so zreteľom na vylúčenie morálnych úsudkov. Ideálna predstava sudcu je pre nich spätá so stelesnením právneho pozitivistu; sudcu, ktorého zaujíma jedine pozitívne právo. A týmto spôsobom je rozhodovacia činnosť súdu zbavená akýchkoľvek úvah o mimoprávných, morálnych dôvodoch.

Nesnažia sa zbaviť právo morálnych hodnôt, iba tvrdia, že v podmienkach pluralistickej morálky je morálna nezhoda obvyklá. Preto váha morálnych úvah stojí na demokratických prostriedkoch, a nie na súdnom uvážení. Jim Waldon to vyjadruje slovami: „Pokiaľ v práve existujú výrazné prvky morálneho usudzovania, výsledky sporu budú závisieť od toho, či sa prípad dostane pred toho alebo onoho sudcu.“¹⁹ Preto navrhuje tento prvok úplne eliminovať. Konštruje tak jurisprudenciu zbavenú morálneho usudzovania.

Ak bližšie skúmame demokratický pozitivizmus môže nás zaraziť tvrdenie, že oddelenosť práva a morálky je z praktického hľadiska dobrá vec. Ich vzťah k právu je kritický. V praxi je pre nich dôležité, aby sa realizoval pozitivistický pojem práva. Tým majú na mysli výhody tohto ponímania práva ako autonómneho systému relatívne jasných a precíznych pravidiel. Netvrdia, že by sa mal minimalizovať morálny obsah práva, resp. prienik morálky do práva. Tvrdia, že právo by malo byť identifikovateľné a aplikovateľné bez morálnych úvah.

Rozmanitosť smerov právneho myslenia v rámci právneho nepozitivizmu

Právny nepozitivizmus vychádza z presvedčenia, že *medzi právom a morálkou nutne existuje nejaký vzťah*. Čo je vlastne samotné vyjadrenie zmyslu spojovacej tézy. Vzhľadom k jeho historickej tradícii sa rozlišuje medzi „moderným“ (predstavitelia, napr. Ronald Dworkin, John Finnis, Robert Alexy, Mark Murphy) a „klasickým“ naturalizmom (predstavitelia, napr. Tomáš Akvinský, Samuel Pufendorf, Francisco Suárez).²⁰ Rozdiel medzi nimi nespočíva len v časovom faktore. Klasický právny naturalizmus sa spája s racionalizmom a praktickou otázkou, čo sú dobré dôvody pre konanie a prečo by pozitívne právo malo poskytovať tieto dôvody. Súčasný nepozitivizmus sa zameriava na problém, podľa ktorého právny pozitivizmus dostatočne neodôvodňuje, v akom zmysle a na základe čoho je pozitívne právo záväzné a či je morálne záväzné. Prípadne, ak je záväzné v inom zmysle, potom je nutné vysvetliť, v čom spočíva takáto špecifická právna záväznosť. Právny nepozitivistický chápu právo ako teleologický pojem.

19 WALDRON, J. Normative (or Ethical) Positivism. In COLEMAN, J. (ed.) *Hart's Postscript: Essays on the Postscript to the Concept of Law*. Oxford : Oxford University Press, 2001. s. 418.

20 SOBEK, T. Nemorálny právo, s. 254.

Cieľom práva sú hodnoty (napr. spravodlivosť), a pokiaľ ich právo na určitej úrovni nespĺňa, potom nie je platným právom.

Súčasný smer právneho nepozitivismu spravidla nenadväzuje bezprostredne na myšlienky klasického právneho naturalizmu. Vzťahuje sa to najmä na Ronalda Dworkina, Roberta Alexyho, Lona L. Fullera. Výnimku v tomto zmysle tvoria autori ako napr. John Finnis, Robert George, ktorí uvažujú v línii klasického naturalizmu.

Ako sme vyššie uviedli, základom nepozitivismu je téza, podľa ktorej *pojem právo má byť definovaný zavedením morálnych argumentov*. Teda právní nepozitivistickí tvrdia, že medzi právom a morálkou nutne existuje vzťah. K samotnej povahe práva tak patrí, že vyjadruje požiadavky po morálnej kvalite. V skutočnosti sú teórie prirodzeného práva veľmi rozmanité a jediné, čo ich spája je hodnotový objektivismus. Vzhľadom k vplyvu účinkov morálnych chýb na platnosť práva rozlišuje Robert Alexy tieto tri podoby súčasného právneho nepozitivismu a tieto tri stupne spojovacej tézy:²¹

1. *právo stráca platnosť vo všetkých prípadoch – exkluzívny nepozitivismus*;
2. *právo stráca platnosť len v niektorých prípadoch – inkluzívny nepozitivismus*;
3. *platnosť práva vôbec nie je dotknutá – super exkluzívny nepozitivismus*.

Exkluzívny právny nepozitivismus

Zrejme najradikálnejšiu podobu nepozitivismu predstavuje exkluzívny právny nepozitivismus. Je vyjadrením myšlienky, že každá morálna chyba je dôvodom pre vylúčenie sociálnej skutočnosti spomedzi prameňov práva. Jeho predstavitelia Deryck Beyleveld a Roger Brownsword sú autormi tézy: *Nemorálne pravidlá nie sú právne platné*. Zdá sa akoby táto téza viedla k nadradenosti morálky voči právu. Čo pôsobí problematicky vzhľadom na spornú povahu morálnych problémov. V praktických dôsledkoch to znamená, že aj tie najmenšie morálne vady právnej normy ju zbavujú právnej platnosti.

Super-exkluzívny právny nepozitivismus

Druhá verzia nepozitivismu, nazvaná ako super-exkluzívny právny nepozitivismus (predstavitelia Mark Murphy, John Finnis), tvrdí: *platnosť práva nie je nijako postihnutá morálnymi chybami alebo nesprávnosťami*. Na prvý pohľad sa toto tvrdenie podoba viac juspozitivistickej než jusnaturalistickej právnej teórii. John Finnis ho vysvetľuje, keď tvrdí, že nespravodlivé právo *nie je právo v ohniskovom zmysle termínu „právo“*, ale iba právo v druhotnom zmysle tohto termínu. Tým vlastne vyjadruje, že *nespravodlivé právo zostáva právom napriek svojej nespravodlivosti*, ale, že ako *nespravodlivé právo je právne chybným právnym pravidlom*.²² Finnis vychádza z definovania nespravodlivých zákonov tak, ako to robí Augustinus Aurelius a Tomáš Akvinský. Podľa Augustína Aurelia sú nespravodlivé zákony omnoho viac poburujúce než tie ostatné. Nie sú právom, ale chybným právom. Finnis z toho vyvodzuje *dve chápania zmyslu práva*. Chybné právo nie je právom vo fokálnom, ohniskovom zmysle (tzn. *simpliciter*).

21 ALEXY, R. Dvojaká povaha práva, s. 5-7.

22 FINNIS, J. Natural Law and Natural Rights. 2nd Edition. Oxford : Oxford University Press, 2011. s. 364.

No napriek tomu má charakter práva v inom ohľade, a ním je príkaz nadriadeného podriadeným. Týmto sa však Augustínov opis nespravodlivých zákonov nevyčerpáva. Aj keď sú tieto zákony nespravodlivé, podriadenie sa im ešte stále sleduje účel, ktorým je „dobro“ spoločnosti. Termín „dobro“ je v úvodzovkách, pretože s nespravodlivým zákonom sa takisto stráca zreteľ z dobra v jeho fokálnom zmysle. Takéto spoločenské „dobro“ je prispôbené účelom, ktoré sleduje tyranský či nerozvážny režim vydaním nespravodlivého zákona.

S podobným rozlíšením sa môžeme stretnúť u Tomáša Akvinského. Finnis správne pripomína, že Akvinský sa bráni priamej formulácii *lex iniusta non est lex*. Namiesto toho v rámci svojich úvah o prirodzenom a pozitívnom práve rozvíja myšlienku, že *nespravodlivé právo nie je právo v ohniskovom zmysle termínu „právo“* (tzn. *simpliciter*), *neodporujúc tomu, že to je právo v druhotnom zmysle tohto termínu* (tzn. *secundum quid*). Túto svoju myšlienku uvádza v snahe nájsť odpoveď na otázku politickej etiky: Sú nespravodlivé zákony morálne záväzné? V konečnom dôsledku takéto uvažovanie vedie k zdôvodneniu oddelenosti práva a morálky, hoci z iného (takpovediac z opačného) pohľadu. John Finnis upriamuje pozornosť na túto zvláštnosť, v ktorej sa klasický právny naturalizmus približuje k téze oddelenosti.

Musíme si uvedomiť, že John Finnis pracuje so **zúženým (fokálnym) pojmom právo**. Fokálny pojem práva identifikuje iba také právne systémy, ktoré *splňujú požiadavku praktickej rozumnosti z hľadiska úsilia realizovať základné spoločenské hodnoty*. Fokálne právo znamená iba spravodlivé právo. Tak môžeme právnu spravodlivosť spojiť s morálnou záväznosťou. Vedľa práva vo fokálnom zmysle sa Finnis zmieňuje o **práve v bežnom zmysle**, ktoré nepokladá za vhodné pre teoretické objasnenie pojmu práva.

Inkluzívny právny nepozitivismus

Poslednou vetvou v rámci právneho nepozitivismu je jeho inkluzívna podoba. Východiskom inkluzívneho právneho nepozitivismu (predstavitelia Robert Alexy, Gustav Radbruch) je *Radbruchova formula*. Jej najkratšia formulácia znie: „*Extrémna nespravodlivosť nie je právom*.“²³ Inkluzívny nepozitivismus vyčíta exkluzívnemu nepozitivismu jeho preidealizovanosť, druhému smeru právneho nepozitivismu zase podidealizovanosť.²⁴ Čo to znamená? Exkluzívny nepozitivismus pokladá každú morálnu chybu za vyúsťujúcu do právnej neplatnosti normy. Super exkluzívny nepozitivismus tvrdí, že nijaká morálna chyba nespôsobuje neplatnosť právnej normy.

Práve Radbruchova formula má predísť obom vyššie uvedeným záverom. Podľa nej morálne chyby podkopávajú platnosť práva, ak, a jedine ak, je prekročený **prah extrémnej nespravodlivosti**.²⁵ Pod hranicou extrémnej nespravodlivosti sa každý účinok morálnych chýb obmedzuje iba na chybnosť práva, platnosť práva ostáva nedotknutá. Kľúčom k tomu je rozlišovanie klasifikačnej a kvalifikačnej súvislosti medzi právom a morálkou. Teda ide o dva vzájomné spôsoby zdôvodnenia tézy spojitosti. Aj keď nie každá nespravodlivosť je spôsobilá privodiť neplatnosť nespravodlivého zákona, pred-

23 ALEXY, R. A Defence of Radbruch's formula. In DYZENHAUS, D. (ed.) *Recrafting the Rule of Law: Limits of Legal Order*. Oxford and Portland, Oregon : Hart Publishing, 1999. s. 17.

24 ALEXY, R. Dvojaká povaha práva, s. 7.

25 Tamže.

sa len v prípadoch neprekračujúcich neznesiteľnú mieru možno zdôvodniť súvislosť medzi právom a morálkou. Teda chybnosť práva nezahŕňa neplatnosť práva, no reprezentuje požiadavku, podľa ktorej *morálna nesprávnosť prechádza do právnej nesprávnosti*, a tým pádom nemôžeme hovoriť o právne perfektnom rozhodnutí.

Alexy chápe rozlišovanie kvalifikačnej a klasifikačnej súvislosti ako prirodzený následok dvojakej povahy práva. Podľa neho má právo dvojakú povahu. Jeho **téza o dvojakej povahe práva** predpokladá *reálny (faktický)* a *ideálny (kritický)* rozmer práva. Zatiaľ čo faktický rozmer je reprezentovaný pomocou dvojakého pôvodu a spoločenskej účinnosti (pozitivistický pojem práva), ideálny rozmer obsahuje prvok morálnej správnosti (non-pozitivistický pojem práva). V inom texte Alexy ten istý zmysel vyjadruje slovami: „Právo je časť skutočnosti, ktorá odkazuje nevyhnutne na ideál.“²⁶ Teda právo okrem faktických, autoritatívnych prvkov obsahuje aj prvky ideálne, neautoritatívne. Oba prvky sa vyznačujú svojou vzájomnou spätosťou. Tým pádom rozpor medzi nimi nie je len konfliktom práva s morálkou, ale je *napätím vo vnútri práva*.²⁷

Robert Alexy chápe morálne dôvody vyjadrené Radbruchovou formulou ako normatívne dôvody. Ich obsahom sú *ľudské a základné práva*. Tým prostredníctvom Radbruchovej formuly definuje nepozitivistický pojem práva, ktorý nevyhnutne musí byť aplikovaný na ochranu *základných práv občanov*.

Záver

Na záver sa ešte pristavíme pri význame vymedzenia oddeľujúcej a spájajúcej tézy. Zhrnieme teda význam, ktorý môžu mať pri štúdiu názorovej škály v súčasnej právnej filozofii. Ten spočíva jednak v *definičnej funkcii* oboch téz, ktorá pomáha vyjadriť, akým spôsobom sa tvorí pojem právo s ohľadom na zahrnutie morálnych prvkov do jeho obsahu, a jednak v *klasifikačnej úlohe*, ktorú zohrávajú zatriedením konkrétnej právno-filozofickej teórie medzi právny pozitivizmus a právny nepozitivizmus. Ďalšou je ich *systematická funkcia*. Tá sa objavuje akonáhle vyjdú na povrch stupne oboch téz, ktoré jednotlivé podoby právneho pozitivizmu a nepozitivizmu zastávajú. Systematická funkcia prispieva k zosúladeniu stupňov, ktoré svedčia o vzájomnom oddelení, prepojení a vzájomnom vplyve medzi morálkou a právo. V rámci nej dochádza k odlišeniu širokej škály jednotlivých vetiev obidvoch smerov právneho uvažovania pri zdôvodňovaní vzťahu práva a morálky. Jednotlivé stupne oddeľujúcej a spojovacej tézy majú svoju *znázorňujúcu funkciu*. Znázorňujúca funkcia prispieva k finálnemu vymedzeniu, nakoľko sa vzťah práva a morálky k sebe približuje a v akom zmysle sú schopné ako autonómne normatívne systémy spolupôsobiť vo vzájomnom vzťahu. Kontaktným bodom vo vzťahu práva a morálky sa v tejto súvislosti stávajú dôsledky, ku ktorým vedie kvalita morálneho obsahu danej normy. Práve ona môže mať dosah na právnu (ne) platnosť konkrétnej právnej normy či dokonca celého právneho poriadku.

26 ALEXY, R. An Answer to Joseph Raz. In PAVLAKOS, G. (ed.) Law, Rights and Discourse—The Legal Philosophy of Robert Alexy, Oxford and Portland : Hart Publishing, 2007. s. 53.

27 ALEXY, R. Agreements and Disagreements. Some Introductory Remarks. s. 742. Cit podľa HOLLÄNDER, P. Filosofie práva. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006, s. 29.

Literatúra:

- ALEX, R. Dvojaká povaha práva. In *Právny obzor.*, 2012, ročník 95, č. 1, s. 3- 11. ISSN 00326984
- ALEX, R. A Defence of Radbruch's formula. In DYZENHAUS, D. (ed.) *Recrafting the Rule of Law: Limits of Legal Order*. Oxford and Portland, Oregon : Hart Publishing, 1999. s. 15-39.
- BRÖSTL, A. *Frontisterion*. Bratislava : Kalligram, 2009. 328 s. ISBN 9788081011795.
- BRÖSTL, A. *Právne myslenie 19. – 20. storočia*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2011. 168 s. ISBN 9788070979150.
- COLEMAN, J. (ed.) *Hart's Postscript: Essays on the Postscript to the Concept of Law*. Oxford : Oxford University Press, 2001. 464 s. ISBN 978- 0199243624.
- COLEMAN, J. On the Relation between Law and Morality. In *Ratio Juris*. 1989, Vol. 2, No. 1, s. 66-78.
- COLEMANOVÁ, J. – CONNOLLY, W. – MILLER D. – RYAN, A. (eds.) *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*. Brno : Barrister & Principal, 2003. 560 s. ISBN 8085947560.
- DOHERTY, M. (ed.) *Jurisprudence: The Philosophy of Law*. 2nd edition. London : Old Bailey Press. 2001. 400 s. ISBN 1858364094.
- DWORKIN, R. *Justice in Robes*. Cambridge (Massachusetts), London : Harvard University Press, 2006. 308 s. ISBN 9780674021679.
- DWORKIN, R. *Když se práva berou vážně*. Praha : Oikúmené, 2001. 455 s. ISBN 807298022X.
- DWORKIN, R. *Law's Empire*. Cambridge (Massachusetts), London : The Belknap Press, 1986. 470 s. ISBN 0674518357.
- DWORKIN, R. *Taking Rights Seriously*. Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press, 1977. 371 s. ISBN 0674867114a.
- FINNIS, J. *Natural Law and Natural Rights*. 2nd Edition. Oxford : Oxford University Press, 2011. 494 s. ISBN 9780199599141.
- GRAY, CH. B. (ed.) *The Philosophy of Law- An Encyclopedia. Volume II, K- Z*. London, New York : Garland Publishing, 1999. 950 s. ISBN 0815313446.
- HOLLÄNDER, P. *Filosofie práva*. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006. 303 s. ISBN 8086898962.
- JÁGER, R. The Term „Bureaucracy“ in Modern Legal Philosophy. In *Štát a právo*, roč.4, 2017, č. 2, s. 186-191.
- JÁGER, R. *Social and Legal Interaction*. Banská Bystrica: Belianum, 2016. ISBN 9788055710815.
- MURPHY, J. B. *The Philosophy of Positive Law: Foundations of Jurisprudence*. New Heaven and London : Yale University Press, 2005. 240 s. ISBN 0300107889.
- PAVLAKOS, G. (ed.) *Law, Rights and Discourse- The Legal Philosophy of Robert Alexy*. Oxford and Portland : Hart Publishing, 2007. 378 s. ISBN 9781841136769.
- RAZ, J. *The Auctority of Law*. Oxford : Clarendon Press, 1979. 292 s. ISBN 0198253451.
- SOBEK, T. *Nemorální právo*. Praha : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010. 423 s. ISBN 9788090402478.
- ŠOLTYS, D. O (ne?)pozitivistickej téze oddelenosti. In: *Poňatie a charekter práva : zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie : 27. február 2014*,

Bratislava. Bratislava : SAP Slovak Academic Press, 2014. ISBN 9788089607198. s. 431- 438.

- WACKS, R. *Introduction to Legal Philosophy – A Very Short Introduction*. Oxford, New York : Claredon Press, 2006. 127 s. ISBN 9780192806918.

JUDr. Dominik Šoltys, PhD.
Právnická fakulta Univerzity Mateja Bela
Katedra teórie štátu a práva
Komenského 20
974 01 Banská Bystrica
Slovenská republika

Auslegungsmethoden, Rechtsfortbildung und Analogie

Bernd Zimmermann*

Abstract:

In einem ersten Schritt werden die traditionellen Auslegungsmethoden dargestellt. Diese wären die Auslegung nach dem Wortlaut, nach der Systematik, nach der Entstehungsgeschichte und nach dem Sinn und Zweck. Anschließend wird die Frage geklärt, ob eine bestimmte Reihenfolge im Rahmen der Anwendung der verschiedenen Methoden gegeben bzw. zu empfehlen ist. In einem weiteren Schritt wird das Rechtsinstitut der Rechtsfortbildung dargelegt. Hier ist zu unterscheiden, ob eine offene oder verdeckte Gesetzeslücke vorliegt. Abschließend wird noch kurz auf die Analogie eingegangen. Zum Schluss erfolgt eine Darstellung der bestehenden Normenhierarchie. Dieser Hierarchie kommt auch im Rahmen der Auslegung von Gesetzen Bedeutung zu.

Schlüsselworte:

Auslegungsmethoden, Analogie, Rechtsfortbildung, Normenhierarchie

Einleitung

Die Methodenlehre ermöglicht es dem Juristen, selbständig Rechtsvorschriften anzuwenden und auszulegen. Damit kann den wissenschaftlichen Vorgaben entsprechend der Sachverhalt unter eine Norm subsumiert werden. Dadurch gelangt man eigenständig zu einer juristisch vertretbaren Lösung. Diese muss anerkannten Regeln folgen, da der Richter an Recht und Gesetz (Art. 20 III GG und Art. 3 I GG) gebunden ist.¹ Im Folgenden sollen die einzelnen bekannten Auslegungsmethoden dargestellt werden, einschließlich der Frage, ob bei der Prüfung eine bestimmte Reihenfolge eingehalten werden muss oder ob eine solche empfohlen werden kann. In diesem Zusammenhang ist auch auf das Rechtsinstitut der Rechtsfortbildung und auf die Analogie einzugehen. Abschließend wird die Normenhierarchie in Deutschland dargestellt, da diese auch bei der Auslegung von Gesetzen beachtet werden sollte.

Juristische Methodenlehre: Auslegung, Rechtsfortbildung, Analogie, Normenhierarchie

Im Rahmen der juristischen Prüfung werden die Sachverhalte unter die jeweiligen Normen subsumiert. Hierzu ist es nötig, die Normen auszulegen. Es werden folgende

* Bernd Zimmermann, PhD.-Student, Juristische Fakultät, Matej Bel Universität in Banská Bystrica.

1 Jochem, Kurzeinführung in die Methodenlehre

Auslegungsmethoden unterschieden: Auslegung nach dem Wortlaut, Auslegung nach der Systematik, Auslegung nach der Entstehungsgeschichte und Auslegung nach dem Sinn und Zweck.

Bei der Auslegung nach dem Wortlaut wird die Norm wörtlich ausgelegt; je nach dem zu subsumierenden Sachverhalt können bei der wörtlichen Auslegung 3 Fallgruppen entstehen: der Sachverhalt ist eindeutig von der Norm erfasst, eindeutig nicht oder es ist unklar. Abzustellen ist hierbei auf den allgemeinen Sprachgebrauch eines typischen, sorgfältigen Normadressaten; nur bei Normen, die sich an einen bestimmten Personenkreis richten, z. B. Kaufleute, ist auf deren Sprachgebrauch abzustellen. Die Auslegung nach der Systematik geht über den Wortlaut hinaus und bezieht die Stellung im Gesetz (z. B. Allgemeiner Teil im BGB heißt für alle Teile anwendbar, Anordnung der Vorschrift im Schuldrecht bedeutet nur in diesem Abschnitt anwendbar) und den Zusammenhang mit verbundenen Vorschriften mit ein. Darüber hinaus kann auch auf Normen zurückgegriffen werden, die zwar an anderer Stelle im Gesetz oder in einem anderen Gesetz stehen, sich aber auf denselben Sachverhalt beziehen. Bei Normkollisionen, d. h. ein Sachverhalt fällt unter mehrere Normen, hat das speziellere Gesetz Vorrang vor dem allgemeineren Gesetz („lex specialis derogat legi generali“). Ist kein Gesetz spezieller, hat das neuere Gesetz Vorrang („lex posterior derogat legi priori“). Die Auslegung nach der Entstehungsgeschichte wird auch historische Auslegung genannt und basiert auf dem historischen Entstehungsprozess. Es wird versucht, den historischen Willen des Gesetzgebers zu ergründen; zurückgegriffen wird hierbei oft auf die veröffentlichten Stellungnahmen des Gesetzgebers zu den verabschiedeten Gesetzen. Ist bekannt, was der historische Gesetzgeber ändern wollte, lohnt auch ein Vergleich der Gesetzeslage vor Einführung des neuen Gesetzes oder die Sichtung der damals (vorherrschenden) Literaturmeinung; eventuell ergeben sich Hinweise, wenn der Gesetzgeber nicht der herrschenden Meinung folgen wollte. Die Auslegung nach dem Sinn und Zweck oder teleologische Auslegung fragt, ob die Subsumtion des Sachverhaltes unter die Norm auch dem jeweiligen Sinn und Zweck entspricht. Es wird geprüft, welcher Zweck nach der Erfahrung und mit vernünftiger Wahrscheinlichkeit am wahrscheinlichsten ist. Auszugehen ist vom Standpunkt eines wohlinformierten und auf dem Boden des Rechtssystems stehenden Beurteilers.

Entsprechend der herrschenden Meinung ist Auslegung nur möglich, soweit der Wortlaut einer Norm reichen kann. Was außerhalb des Wortlautes liegt, kann nicht mehr als Inhalt des Gesetzes bezeichnet werden.

Auch die unten noch näher dargestellte Normenhierarchie hat Einfluss auf die Auslegung: da Gerichte an die Verfassung gebunden sind, müssen sie bei mehreren möglichen Auslegungsmethoden diejenigen ausschließen, die nicht mehr von der Verfassung gedeckt sind.²

Da das Recht der Europäischen Union über dem Grundgesetz steht, ist bei mehreren möglichen Auslegungsmethoden diejenige zu bevorzugen, die mit dem Recht der Europäischen Union vereinbar ist.³

Wird der Wille des Gesetzgebers zur Auslegung herangezogen, so ist zwischen „jungen“ und „alten“ Gesetzen zu unterscheiden. Dadurch, dass sich die Umstände im

2 BVerfGE 8, 28, 34; 59, 360, 387

3 EuGH Slg. 1993, I-3777 („Hubbard“), Möllers, Juristische Methodenlehre, S. 274

Laufe der Zeit ändern, soll der Wille bei alten Gesetzen kritisch vor dem Hintergrund der geänderten Verhältnisse beurteilt werden, während bei jungen Gesetzen es keinen Grund gibt, über den gesetzgeberischen Willen hinwegzugehen. Das Bundesverfassungsgericht hat dies so formuliert⁴: „Zumal bei zeitlich neuen und sachlich neuartigen Regelungen kommt den anhand des Gesetzgebungsverfahrens deutlich werdenden Regelungsabsichten des Gesetzgebers erhebliches Gewicht bei der Auslegung zu, sofern Wortlaut und Sinnzusammenhang der Norm Zweifel offen lassen.“ Danach wird teilweise folgende Reihenfolge vorgeschlagen: Wortlaut, Gemeinschaftskonforme Auslegung, Verfassungskonforme Auslegung, Entstehungsgeschichtliche Auslegung, Systematische Auslegung und teleologische Auslegung nach dem Sinn und Zweck. Der Auslegungsprozess kann somit in oben dargestellte Stufen unterteilt werden. Auf die nächste Stufe kann man nur insoweit zurückzugreifen, als die vorige Stufe kein eindeutiges Ergebnis zulässt. Da jeder Auslegung eine gewisse Unsicherheit innewohnt, sollte man die Auslegung nicht zu früh abbrechen, sondern versuchen das Ergebnis auch noch unter Anwendung von weiteren Auslegungsmethoden anderer Stufen zu verifizieren.

Das Rechtsinstitut der Rechtsfortbildung und die analoge Anwendung von Vorschriften

Im Rahmen der Rechtsanwendung kann es erforderlich werden, die Norm auf Sachverhalte anzuwenden, die nicht mehr vom Wortlaut gedeckt sind. Gerechtfertigt wird dies damit, die Wertung der Norm mit dem Sachverhalt in Einklang zu bringen. Der Wortlaut bildet damit die Grenze zwischen Auslegung und Rechtsfortbildung.⁵ Bei der Rechtsfortbildung wird der Wortlaut bewusst anders gelebt um dadurch planwidrige Lücken im Gesetz zu schließen. Zu unterscheiden sind hierbei offene und verdeckte Lücken. Bei einer offenen Lücke ist der Wortlaut zu eng gefasst und sollte entsprechend der Wertung auch auf andere Sachverhalte angewandt werden (teleologische Extension). Eine verdeckte Gesetzeslücke liegt vor, wenn zwar der Sachverhalt vom Wortlaut umfasst ist, dies aber nicht der Wertung der Norm entspricht und der Wortlaut somit einer Korrektur im Sinne einer teleologischen Reduktion bedarf.

Unter Analogie versteht man die Anwendung einer Norm auf einen Sachverhalt, der nach dem Wortlaut nicht von ihr umfasst ist. Voraussetzung für eine Analogie ist eine planwidrige Gesetzeslücke und die Vergleichbarkeit der Sachverhalte.⁶

Normenhierarchie in Deutschland

Bei der Anwendung von Normen ist auch deren Hierarchie zu beachten, das heißt ranghöhere Gesetze gehen rangniedrigeren Gesetzen vor (Abbildung, Rangfolge absteigend):

4 BVerfGE 54, 54; 277, 297

5 Canaris / Larenz, Methodenlehre der Rechtswissenschaft, Seite 187

6 Meier/Jocham, JuS 2015, ab Seite 490

Diese Hierarchie wird auch im Rahmen der oben dargestellten Auslegung von Gesetzen beachtet. Um zu vermeiden, dass ein Gesetz im Rahmen der Auslegung einem höherrangigen Gesetz widerspricht und damit unwirksam wäre, versucht man im Rahmen der europarechtskonformen und verfassungskonformen Auslegung einen Widerspruch zum Recht der Europäischen Union bzw. dem Grundgesetz zu vermeiden, wenn es zum Beispiel um die Auslegung von Bundesrecht geht.⁷ Voraussetzung ist in diesem Bereich, dass die Norm auch einen Auslegungsspielraum enthält, so dass der Rahmen der Norm auch den durch Auslegung ermittelten Sachverhalt erfassen kann.

Schlussbemerkung

Die verschiedenen Auslegungsmethoden sind das Werkzeug im Rahmen der täglichen juristischen Prüfung. Handelt es sich bei den Gesetzen um „junge“ Gesetze, so kann bei der Auslegung auf den gesetzgeberischen Willen abgestellt werden; die Entstehungsgeschichte eines Gesetzes spielt insofern nur eine untergeordnete Rolle. Dem Recht der Europäischen Union kommt ebenfalls Bedeutung zu. Die Rechtsfortbildung hat besonders im Bereich des e-commerce Bedeutung, um zu gewährleisten, dass eine sich rasant entwickelnde Neuerung entsprechend unter vorhandene Normen subsumiert werden kann. Der technische Fortschritt ist in gewissen Bereichen derart schnell, dass ein Gesetzgeber hier nicht mehr Schritt halten kann.

Literaturverzeichnis:

- CANARIS, Claus-Wilhelm, LARENZ, Karl: *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*, 4. Auflage 2018
- MEIER, Patrick und JOCHAM, Felix: *Wie man Argumente gewinnt - Die Kunst, dogmatisch und überzeugend zu begründen*, Beitrag in der Juristischen Schulung vom 05.06.2015, JuS 2015, 490-496
- MÖLLERS, Thomas M. J.: *Juristische Methodenlehre*, 2017
- https://www.jura.uni-wuerzburg.de/fileadmin/02140600/Lehre/Materialien/Kurzeinfuehrung_in_die_Methodenlehre_-_Jocham.pdf

⁷ Meier/Jocham, JuS 2015, ab Seite 490

Rechtsanwalt Bernd Zimmermann
PhD. – Student
Univerzita Mateja Bela
Juristische Fakultät
97 401 Banská Bystrica
Slowakei

The taxation of investment funds under the German Investment Tax Act

Tim A. Kreutzmann*

Abstract:

The German investment tax reform that came into force in 2018 represents a fundamental system change in the taxation of investment funds. The reform affects in particular mutual investment funds in which retail investors are invested in. The paper outlines the reasons for the reform bill linked to conformity with EU law and the closing of tax loop holes. The reform aims to be tax neutral and provide a simplified regime that ensures equal tax treatment of direct investments and indirect investments via investment funds. The paper describes the scope of the new Investment Tax Act and its application on investment funds. Further, the author analyzes the newly introduced opaque taxation regime for mutual investment funds which creates tax liability for investment funds on certain domestic income. Moreover, the author describes the subsequent taxation at the level of the investors of an investment fund and the conditions for partial waivers.

Key words:

investment fund taxation, investment tax reform, opaque taxation regime

Introduction

On 1 January 2018, the law on the reform of investment taxation in Germany came into force. The background to the reform was the existing legal risks under EU law and the susceptibility to tax planning possibilities leading to undesired tax-saving models. An impending violation of the free movement of capital under Article 63 of the Treaty on the Functioning of the European Union was due to the fact that so far domestic investment funds were exempt from German corporate and trade tax, whereas foreign investment funds with domestic income within the meaning of sec. 49 para. 1 German Income Tax Act were subject to limited taxation in Germany. The solution to the European law problem resulting from this tax differential treatment of domestic and foreign investment funds was the declared legislative goal of the investment tax reform.¹

To meet these challenges in the old taxation regime would have required changes that would have made the already complex system of investment taxation even more complex and burdensome. A further increase in the degree of complexity would not have been practicable in the bulk taxation procedures for mutual funds, which sometimes attract tens of thousands of investors. Moreover, from the perspective of the tax authorities, the required tax audit expenditure would have been cle-

* Tim A. Kreutzmann, LL.M. (Stellenbosch University), Specialist Lawyer for Tax Law, PhD student, Faculty of Law, Matej Bel University in Banská Bystrica.

1 Schäfer in Moritz/Jesch, InvStG, 2015, sec. 11 no. 220.

arly disproportionate to the taxation results, since primarily retail investors invest in retail mutual funds. As a result of the Reform Act, a regime change has taken place and a new tax system for mutual funds has been introduced, which should be much simpler, easier to administer and more secure in terms of tax-avoidance prevention. The previous semi-transparent taxation system is no longer used in the area of mutual funds, but under certain conditions may be optional for special investment funds, in which only institutional investors are allowed to invest. Due to the limited number of investors in special investment funds with a maximum of 100 investors and the fact that all investors are known to the tax authorities, compliance with very complex taxation rules should be ensured as part of a determination process. In contrast to mutual funds, for specialized investment funds the required tax audit expenditure associated with the semi-transparent taxation system is reasonable, since only large investors typically invest in specialized investment funds.²

In the following, the opaque taxation regime for mutual investment funds will be analyzed in more detail.

Definition of investment fund

The Investment Tax Act applies to investment funds and its investors.³ The investment supervisory definition according to sec. 1 para. 1 German Capital Investment Code defines an investment fund as any collective investment undertaking that raises capital from a number of investors in order to invest it for the benefit of these investors in accordance with a defined investment strategy and is not an operating entity outside the financial sector. A number of investors will be deemed to exist if the investment terms or the articles of association of the collective investment undertaking do not limit the number of potential investors to one investor.

For the purposes of determining the scope of application of the Investment Tax Act, the investment tax definition of an investment fund generally refers to the above definition pursuant to sec. 1 para. 1 Capital Investment Code. Compared to the previous law, the Investment Tax Act no longer makes the qualification as an investment fund dependent on the compliance with certain conditions in the fund's investment rules. Such conditions are only to be fulfilled by special investment funds. The burdensome testing and monitoring of the investment regulations by the tax authorities and capital management companies will no longer apply to investment funds.

The term collective investment undertaking presupposes that there is an investment vehicle in which the capital raised by investors is pooled. This, in turn, requires assets legally or economically independent of the investors. This is missing if the assets are attributable to the investor. Discretionary mandates, whereby an administrator is only granted power of disposition but the investor owns the securities and other assets, can therefore not be collective investment undertakings. Likewise, no such organism exists when the capital invested by investors without any legal or economic separation becomes part of the total assets of a third party pursuing its own economic interests with ca-

2 Legislative explanatory reasons on the Investment Tax Act, in German parliament document no. 18/8045 dated 7.4.2016, p. 1-2.

3 Sec. 1 para. 1 Investment Tax Act.

pital. The provision of capital in the context of debt securities therefore falls outside the scope of application, even if the amount of the repayment or yield payment obligation depends on the performance of other financial products. Consequently, certificates are not investment funds within the meaning of the Investment Tax Act.⁴

The legislator has extended the scope of the Investment Tax Act by way of a statutory fiction beyond the scope of supervisory law. Thus, even such organisms are subject to the scope of the Investment Tax Act, in which the number of potential investors is limited to one investor, but meet the other requirements for an investment fund. This provision prevents investment funds that would otherwise fall under the scope of the Investment Tax Act from intentionally withdrawing from the taxation regime simply by changing the articles of association. Furthermore, the definition of investment funds shall include foreign capital companies that are prohibited to conduct operative business activities and which are not subject to income tax or exempt from it. The extension of the scope of application ensures the proper taxation of income from corresponding investment vehicles and avoids non-systematic taxation gaps.⁵

In many foreign jurisdictions partnerships are not treated as independent subjects of taxation; instead, taxation is shifted to the respective shareholders. This transparent approach would contradict the taxation system for investment funds, which distinguishes between the taxation of the investment fund and the investors. In order to avoid contradictions in the taxation of foreign investment funds and to prevent any form of tax planning, investment funds in the form of a partnership are generally excluded from the scope of the Investment Tax Act.⁶

Corporate tax liability of investment funds

All domestic and foreign investment funds are subject to taxation with certain decidedly stated income. The uniform regulation of tax liability for domestic and foreign investment funds avoids any EU legal risks associated with different taxation techniques.⁷

Subject to taxation at fund level are basically domestic participation income, domestic real estate income and certain other domestic income of limited tax liability.⁸ Incidentally, the investment funds are exempt from corporate income tax. In particular, investment funds may receive tax-free interest, capital gains on securities, gains on futures, foreign dividends and foreign real estate income. Domestic participation income is essentially dividends distributed by domestic corporations.⁹ The tax exemption for qualified participations according to sec. 8b Corporate Income Tax Act is not applicable at the level of the investment fund, so that the income is fully subject to corporate income tax. Domestic real estate income includes income from the renting and leasing of

4 Legislative explanatory reasons on the Investment Tax Act, in German parliament document no. 18/8045 dated 7.4.2016, p. 66.

5 Legislative explanatory reasons on the Investment Tax Act, in German parliament document no. 18/8045 dated 7.4.2016, p. 67.

6 Sec. 1 para. 3 no. 2 Investment Tax Act.

7 Legislative explanatory reasons on the Investment Tax Act, in German parliament document no. 18/8045 dated 7.4.2016, p. 72.

8 Sec. 6 para. 2 Investment Tax Act.

9 Sec. 6 para. 3 Investment Tax Act.

real estate located in Germany.¹⁰ Contrary to the previous law, the capital gain from the sale of property is taxed even if the property was held for more than ten years.

Taxation at fund level takes place through a capital gains withholding tax deduction. This withholding tax deduction on the fund's front end essentially covers domestic investment income of both domestic and foreign investment funds. However, other income may also be subject to a tax deduction, e.g. distributed or distributable domestic real estate income from the investment of an investment fund in a special investment fund.¹¹ As far as the taxable income is subject to capital gains tax (in particular dividend income), this capital gains tax amounts to 15% of the taxable income and has a final effect for the investment fund.¹² If a solidarity surcharge is levied, capital gains tax will be reduced to 14.218%, so that the total tax burden including solidarity surcharge remains at 15%.¹³ This reduction of the tax rate was necessary to avoid competitive disadvantages for domestic investment funds. Domestic and foreign investment funds are to be treated equal as dividend recipients, and for foreign investment funds the domestic withholding tax deduction is regularly limited to 15% (including solidarity surcharge) due to double taxation agreements. Without this rule, domestic investment funds would have been subject to a tax rate of 15.825% and thus would have had a disadvantage compared to foreign investment funds. Even though the tax rate difference of 0.825 percent seems superficially low, it could nonetheless be decisive for the location decision of an investment fund.¹⁴ On the other hand, the tax on domestic real estate income, which is not subject to a tax deduction, is levied by way of tax assessment. The corporation tax in this case amounts to 15% plus solidarity surcharge of 5.5% on this, totaling 15.825%.

A prerequisite for the application of the special system of capital gains tax deduction for investment funds is that the tax authority responsible for the investment fund issues a status certificate confirming the status as investment fund within the meaning of sec. 1 para. 1 Investment Tax Act. This status certificate has to be provided to the person liable for payment, e.g. the company that distributes dividends to the investment fund and would therefore be the debtor of the capital gains.¹⁵

All other income not mentioned above is not taxable at the investment fund. This essentially relates to foreign income, in particular foreign dividends and capital gains from shares in foreign corporations, foreign real estate income and interest received by foreign borrowers. However, it should be noted that these income can be subject to taxation at source abroad. Whether taxation abroad can be reduced on the basis of a double taxation agreement depends in particular on whether, from a foreign tax perspective, the German investment fund is to be regarded as an entity entitled to treaty benefits. Also, domestic interest income is essentially tax-free. This applies in particular to interest on customary bonds as well as fixed-interest, unsecured loans and short-term

10 Sec. 6 para. 4 Investment Tax Act.

11 Legislative explanatory reasons on the Investment Tax Act, in German parliament document no 18/8045 dated 7.4.2016, p. 75.

12 Sec. 7 para. 1 sentence 1 Investment Tax Act.

13 Sec. 7 para. 1 sentence 3 Investment Tax Act.

14 Stadler/Bindl: Das neue InvStG – Überblick und Korrekturbedarf, DStR 2016, p. 1953, 1955.

15 Legislative explanatory reasons on the Investment Tax Act, in German parliament document no. 18/8045 dated 7.4.2016, p. 76.

liquidity investments. In addition, capital gains from shares in domestic and foreign corporations are tax-exempt at the level of the investment fund.¹⁶

Trade Tax liability of investment funds

When formulating the regulations on trade tax, the legislator took into account that the risk of a trade tax liability could cause the fund industry to avoid Germany as domicile. In order to prevent location disadvantages, the potential trade tax liability was limited to the domestic income. This excludes an infection of the entire income of the investment fund by just some amount of commercial income. As a result of this rule, domestic investment funds are treated equal to foreign investment funds in terms of taxation of commercial income.¹⁷

Although the investment fund is basically subject to trade tax, under certain conditions it may be exempt from trade tax liability. For the purposes of trade tax, it is necessary to distinguish the investment funds' activities from commercial enterprises in the financial sector, as this could lead to distortions of competition between trade-taxable financial undertakings and trade tax-exempt investment funds.¹⁸ The exemption of the investment fund from the trade tax obligation presupposes that its business purpose confines itself to investing and managing its funds for the joint account of the investors and does not undertake any active entrepreneurial management of its assets to a significant extent.¹⁹ These requirements are deemed to be met if the income from active entrepreneurial management in a given financial year is less than 5% of the total income of the investment fund (de minimis threshold).²⁰ In relation to participations in real estate companies, an active entrepreneurial management is deemed harmless.²¹ The active entrepreneurial management is not to be examined in overall fund level but only related to specific assets and only covers domestic income within the meaning of sec. 6 para. 2 Investment Tax Act. Therefore, when the de minimis threshold is exceeded, only assets that are actively managed to a detrimental extent are allocated to the commercial operations of the investment fund, and only the income derived from these assets is subject to trade tax.²²

16 Stadler/Bindl: Das neue InvStG – Überblick und Korrekturbedarf, DStR 2016, p. 1953, 1956.

17 Legislative explanatory reasons on the Investment Tax Act, in German parliament document no. 18/8045 dated 7.4.2016, p. 84.

18 Legislative explanatory reasons on the Investment Tax Act, in German parliament document no. 18/8045 dated 7.4.2016, p.83.

19 Sec. 15 para. 2 no 1 and 2 Investment Tax Act.

20 Sec. 15 para. 3 Investment Tax Act.

21 Sec. 15 para. 2 sentence 2 Investment Tax Act refers to real estate companies within the meaning of sec. 1 para. 19 no. 22 Capital Investment Code.

22 Stadler/Bindl: Das neue InvStG – Überblick und Korrekturbedarf, DStR 2016, p. 1953, 1956.

Tax-exempt investors of investment funds

For certain beneficiary investor groups the above-mentioned taxation of certain domestic income at fund level would lead to a disadvantage compared to a direct investment in the same assets.²³ To counteract this result, sec. 8 et seq. Investment Tax Act provides the possibility of obtaining a full or partial tax exemption of the investment fund depending on the investor type and the type of income. The scope of the exemption is based on the proportion held by certain investors deemed beneficial in the investment fund.²⁴ Both domestic and foreign investment funds may, upon application, claim exemption from the taxable income of the investment fund. The amount of the tax exemption is based on the proportion of the holdings of investment units attributable to tax-privileged investors, whereby a distinction is made between two groups of tax-privileged investors with different beneficiaries. A tax exemption for all domestic types of income is only granted to charitable, benevolent or church investors²⁵ or if the units in the investment fund are held as part of certified retirement or basic pensions schemes.²⁶ Also foreign entities with charitable status comparable to German charitable investors are, under certain circumstances, considered tax-privileged investors within the meaning of sec. 8 para. 1 no. 1 Investment Tax Act.²⁷

Insofar as the investment fund has other tax-exempt investors,²⁸ e.g. pension funds or domestic legal entities under public law, only the domestic real estate income of the investment fund is tax-exempt.²⁹ This only partial tax exemption is justified due to the fact that domestic dividend income derived by direct investments from such other tax-exempt investors is also subject to a tax burden of 15% plus a solidarity surcharge, so there is no necessity for a further tax exemption.³⁰

Taxation of the investor of an investment fund

The taxation rules are designed to enable investors, credit institutions and the tax authorities to determine the required tax bases without the assistance of the investment fund. The goal is a simple and easily administrable taxation system. Four parameters on the taxation of investors suffice: the amount of the distribution, the redemption price at the beginning and end of the calendar year and the indication of whether it is an equity, mixed, real estate or another investment fund. With regard to the aim of simplification it would be incompatible to distinguish between taxable and tax-exempt income in the case of distributions of an investment fund, therefore all distributions are generally treated as taxable income.³¹

23 Blümich/Brandl, InvStG 2018, sec. 8 no. 1.

24 Sec. 8 para. 3 sentence 1 Investment Tax Act.

25 Sec. 8 para. 1 no. 1 Investment Tax Act; sec. 44a para. 7 sentence 1 Income Tax Act.

26 Sec. 8 para. 1 no. 2 Investment Tax Act.

27 Blümich/Brandl, InvStG 2018, sec. 8 no. 10.

28 Sec. 44 para. 8 Income Tax Act.

29 Sec. 8 para. 2 Investment Tax Act; Blümich/Brandl, InvStG 2018, sec. 8 no. 7-9.

30 Stadler/Bindl: Das neue InvStG – Überblick und Korrekturbedarf, DStR 2016, p. 1953, 1957.

31 Legislative explanatory reasons on the Investment Tax Act, in German parliament document no. 18/8045 dated 7.4.2016, p. 85.

In principle, the investor only has to pay tax on the actual inflows from investments in the investment fund, i.e. the distributions of the investment fund as well as the profits from the sale or the return of the investment units. In addition, the investor has to pay tax on the so-called advance lump sum during the holding period.³² For private investors, income from investment income is subject to withholding tax at a rate of 25% plus solidarity surcharge.³³ In the case of corporate investors the investment income is subject to corporate and trade tax.

Thus, investors in investment funds pay tax on distributions during the holding period of the investment fund units. In many cases, however, distributions are lower than returns on a risk-free investment, as investment funds typically accumulate extraordinary income and often current income (notably interest, dividend and rental income). If one were to pay tax only on the distributions during the holding period (cash flow principle), accumulated income would generally be advantageous and treated preferential. Clearly, a pure cash flow taxation would mean a significant simplification. At the same time, however, it would lead to a considerable tax deferral, which would considerably improve an investment in funds compared to the direct investment.³⁴ In the direct investment, not only interest and dividends but also gains on the sale of securities are taxable, while at the level of an investment fund, they could be accumulated free of tax. This might have had the result that a large number of investment funds no longer make distributions and instead leave the decision on the taxation date to the investors when selling the fund units. In addition, with pure cash flow taxation, it would have been possible for wealthy investors to set up their own investment funds in order to shield investments from taxation by accumulation. Further, it would have been possible to achieve a complete avoidance of German taxation by timely moving to low-taxing countries.³⁵

The Investment Tax Act resolves these conflicting requirements for simplicity (cash flow) on the one hand and equality of taxation and income neutrality on the other hand, by using a flat-rate tax base in the form of a risk-free market interest rate. In principle, this so-called "advance lump sum" always applies if, during the assessment period, the distributions of the investment fund do not reach this market interest rate.³⁶ The risk-free market interest rate is calculated annually using the base interest rate according to the Valuation Act. The actual distributions reduce the advance lump sum in the assessment period, if necessary down to zero. In addition, in order to avoid temporary over-taxation during the holding period of the fund units, especially in the case of money market funds - also due to the current low interest rate environment - the advance lump sum is limited to the actual increase in value of the fund unit during the investment period. Therefore, if the redemption price of a fund unit has not increased during the year, advance lump sum will not be applied. However, if a loss in value of the fund unit occurs or the distributions exceed the increase in value, no negative advance lump sum will be recognized.³⁷

32 Sec. 16 para. 1 Investment Tax Act.

33 Sec. 20 para. 1 in connection with sec. 32d para. 1 Income Tax Act.

34 Blümich/Wenzel, InvStG 2018, sec. 18 no. 1.

35 Legislative explanatory reasons on the Investment Tax Act, in German parliament document no. 18/8045 dated 7.4.2016, p. 88.

36 Sec. 18 para. 1 sentence 1 Investment Tax Act.

37 Legislative explanatory reasons on the Investment Tax Act, in German parliament document no. 18/8045 dated 7.4.2016, p. 89.

There are exemptions from the advance lump sum for certain investor groups such as occupational pension schemes, life insurance companies, if they hold the investment units in connection with life and pension insurance contracts, and health and care insurance companies, as long as they hold the investment units to hedge aging reserves.³⁸

Partial waivers

The granting of partial waivers is intended to provide a standardized form of compensation for the tax burden at fund level. For this reason, only investors in investment funds with specific investment focuses are granted a partial waiver, the amount of which varies depending on the investment focus (and therefore the typical tax burden) and distinguishes between equity, mixed and real estate funds. The partial waiver is applicable to all income of the investment fund and thus applies to distributions, profits from the sale or redemption of fund units as well as to the advance lump sum.³⁹

Investment funds that qualify as equity funds must, according to their investment terms, continuously invest at least 51% of their value in equity investments.⁴⁰ For equity funds generally 30% of the income is tax-exempt (equity waiver) and if the investment units are held as business assets or if the investor is subject to corporate taxation, the tax-exemption is even 60% or 80%.⁴¹ The equity waiver is systematically necessary as the combination of taxation of income at investor level as well as of domestic dividends at fund level would cause a higher tax burden on investments in domestic equities compared to bonds and money market investments. In addition, the partial equity waiver takes into account that most foreign dividends are already charged with tax and that the double taxation agreements do not regularly provide for a full reimbursement of the tax charges. In this regard, the equity waiver aims to an equal treatment of direct investment in equities and indirect investment via investment funds.⁴²

Investment funds that qualify as mixed funds must, according to their investment terms, continuously invest at least 25% of their value in equity investments.⁴³ For mixed funds the partial waiver amounts to half of the tax-exemption granted to equity funds.⁴⁴ Investment funds that qualify as real estate funds must, according to their investment terms, continuously invest at least 51% of their value in real estate or real estate companies.⁴⁵ The right of taxation of German real estate income is secured by taxation at the level of the investment fund. In the case of foreign real estate, almost without exception, income is additionally taxed by the state where the real estate is situated. In order to take account of this tax burden and to keep investments in real estate funds attractive, 60% of

38 Stadler/Bindl: Das neue InvStG – Überblick und Korrekturbedarf, DStR 2016, p. 1953, 1958.

39 Legislative explanatory reasons on the Investment Tax Act, in German parliament document no. 18/8045 dated 7.4.2016, p. 90.

40 Sec. 2 para. 6 Investment Tax Act.

41 Sec. 20 para. 1 sentences 1 and 2 Investment Tax Act.

42 Legislative explanatory reasons on the Investment Tax Act, in German parliament document no. 18/8045 dated 7.4.2016, p. 91.

43 Sec. 2 para. 7 Investment Tax Act.

44 Sec. 20 para. 2 Investment Tax Act.

45 Sec. 2 para. 9 sentence 1 Investment Tax Act.

the income from real estate funds is exempt from taxation (real estate waiver).⁴⁶ The real estate waiver aims to compensate for the tax charge incurred at the level of the real estate fund with regard to domestic real estate income as well as the double taxation with regard to foreign real estate income. However, if the investment fund invests mainly in foreign real estate, the 60% exemption does not sufficiently take into account the foreign tax burden.⁴⁷ Therefore, the waiver will increase to 80% if, according to the investment fund's investment terms, at least 51% of its value is continuously invested directly in foreign real estate.⁴⁸

Conclusion

The investment tax reform represents a fundamental system change in the taxation of investment funds, which affects in particular the mutual investment funds. Even though the Investment Tax Act still has to prove in practice that it effectively restricts tax planning and tax avoidance, by introducing an opaque taxation regime the reform in principle reached its goals of simplification, taxation neutrality and equal tax treatment of direct investments and indirect investments via investment funds.

Bibliography:

- BRANDL, H.: commentary on sec. 8 Investment Tax Act, In: *Blümich, EstG KStG GewStG, Investmentsteuergesetz 2018 (InvStG 2018)*, legal commentary, Vahlen, 140th edition, 2018.
- SCHÄFER, M.: commentary on sec. 11 Investment Tax Act, In: *Moritz / Jesch, Frankfurter Kommentar zum Kapitalanlagerecht Band 2: InvStG (Investmentsteuergesetz)*, legal commentary, Fachmedien Recht und Wirtschaft in Deutscher Fachverlag, 2015.
- STADLER R. / BINDL E.: Das neue InvStG – Überblick und Korrekturbedarf, In: *Deutsches Steuerrecht (DStR)*, C.H. Beck, 2016, pp. 1953-1966.
- WENZEL, A.: commentary on sec. 18 Investment Tax Act, In: *Blümich, EstG KStG GewStG, Investmentsteuergesetz 2018 (InvStG 2018)*, legal commentary, Vahlen, 140th edition, 2018.
- Legislative explanatory reasons on the Investment Tax Act, in German parliament document no. 18/8045 dated 7.4.2016.

Tim A. Kreutzmann
PhD. – Student
Univerzita Mateja Bela
Juristische Fakultät
97 401 Banská Bystrica
Slowakei

46 Legislative explanatory reasons on the Investment Tax Act, in German parliament document no. 18/8045 dated 7.4.2016, p. 91; sec. 20 para. 3 no. 1 Investment Tax Act.

47 Legislative explanatory reasons on the Investment Tax Act, in German parliament document no. 18/8045 dated 7.4.2016, p. 91.

48 Sec. 20 para. 3 no. 2 Investment Tax Act.

Polish Eastern policy in the interwar period in the doctrine of the National Democracy

Paweł Błażejczyk*

Abstract:

The issue of Polish eastern policy has never ceased to arouse controversy and has not lost its relevance in modern times. Since Poland regained its independence in 1918, Soviet Russia and then the USSR, along with the doctrinal conditions of communism, sought to expand to the west of Europe. Poland was a very clear obstacle and successfully resisted the political influence and the doctrinal expansion of communism. The National Democracy saw in the policy of the Eastern neighbor a high security threat and always opted for a conciliatory policy towards the Soviets, not to undermine the situation in Ukraine, but to resolutely deal with the doctrinaires of communism within the country. In the opinion of the Democratic activists, Soviet Russia was a European "elephant on clay legs" with which one could exist in peaceful relations. With time, however, the coming to power and the strengthening of communist factors, the ND, looked with greater caution on the political activities of the USSR. Soviet influences in the First Republic of Lithuania, Latvia, Estonia, the Belarusian territories and Ukraine were particularly irritating. The concept of Polish Eastern policy could be the subject of analysis in a larger thesis, it is impossible to cover this issue as a whole within the editorial framework of the paper. Therefore, the author chose only a few important issues of eastern policy in terms of one political option of the interwar period - National Democracy.

Key words:

National Democracy, interwar period, Polish eastern policy, USSR, Soviet Union, Soviet Russia, People's National Union, ZLN, National Party, SN,

Admission

From the memoirs of Ryszard Wojdaliński – MP of the National People's Union – it appears that Soviet Russia in 1919 presented a very clear policy of reconciliation with Poland, what she wanted to win over the European elite before and during the Versailles conference. Jozef Piłsudski, however, secretly made an agreement with Symon Petlura in September 1919, which irritated Polish-Soviet relations. This was the key to the Polish-Bolshevik war. At the moment, one can only make visions of the reverse situation, in which the agreement with the Soviets is made in 1919 or right at the beginning of 1920. "[...] The boundary then established would not be neither more nor less permanent than the limit of the Riga peace and would fulfill in 1945 the same role in determining the compensation for the

* The author is a participant in the doctoral seminar with Prof. JUDr. PhDr. Jacek Sobczak at the University of Social Sciences and Humanities in Warsaw, the lecture was written on the basis of a doctoral dissertation entitled "Political and Legal Thought and activity of National Democracy in 1918-1939 in Vilnius".

change of the Polish eastern border [...].¹ Certainly, the second Polish Republic, returning to the maps of Europe, would have avoided huge human and material losses, it would have quickly entered the tracks of stabilization, social, political and legal integration. It is worth mentioning that the problem of the Polish eastern border was not only an internal Polish matter and countries neighboring from the east, it was an important topic of global considerations. The Soviets were supported by England, while Poland was supported by France and the United States. The normal interests were divergent. Waclaw Komarnicki – an eminent professor of constitutional law and leader of the National Democrats in Vilnius stated that "[...] English point of view was imposed on other Allies and Poland at the time of the Bolshevik army's march to Warsaw in the form of the Spaa agreement of 10 July 1920. This system was aimed at the petrification of the Curzon line as the definitive Polish border".²

Vilnius problem

On the other hand, Poles from September 1918 joined the organization of self-defense before the approaching Red Army. The Central District of Lithuania and Belarus was established under the command of Warsaw. Marshal Józef Piłsudski made an attempt to transfer support troops from central Poland to the Vilnius region, but he did not obtain the consent of the retreating German army. The political response was the establishment of the Provisional Governing Commission in Lithuania with the chairman Witold Abramowicz. The Commission has proposed to the Lithuanians that instead of duality of governmental bodies, create one common Polish-Lithuanian "national government". The talks were held on 22-25 of December 1918. Lithuanians, however, did not accept the Polish proposal, categorically demanding the hegemony of power in Vilnius. The Polish government has also proposed joint defense against the Red Army. The Lithuanians issued a note 23 of December 1918, in which they made such an event dependent on the "return of Vilnius." The talks were made on 30 of December 1918, but this time no position was worked out. From 1 of January 1919, Vilnius was in Polish hands and only the communists still held some resistance. On the night 1-2 of January 1919, the last seat of the Workers' Council was smashed. The Lithuanians sent a note to the Polish government in connection with the occupation of Vilnius. On 2 of February 1919, the Polish government replied that it could not recognize Lithuania within the boundaries demanded by the Kaunas government, because the will of the people, and not historical laws, was to determine the limits.³ Meanwhile, the Red Army entered Vilnius and moved deeper into Poland. In accordance with the agreement with Germany, they left part of Lithuania under German influence. In this way, there was a historic division into Vilnius and Kaunas Lithuania. Based on this division, legal and political concepts developed in subsequent years. In 1919, the state positions of Lithuania and Poland were strengthened.

- 1 WOJDALIŃSKI, R. : Relations a Member of the Legislative Sejm 1919-1922, vol. I., p. 159, ZNiO Wrocław, sygn. 14108.
- 2 KOMARNICKI, W. : *Reconstruction of Polish state in the eastern territories*, London 1944, IPMS B_1002, p. 38. It is worth noting that the agreement in Spaa did not enter into force because soon after and after the victory of Poland, the parties themselves negotiated peace.
- 3 BOHUSZ, P. : *The Will of the People*, "Vilnius Daily", Vilnius, 10 of May 1919, No. 18, p. 1. See also, BOGORIA, S. : *Wolf's appetite*, "Vilnius Daily", Vilnius, 14 of May 1919, No. 21, p. 1. See also BOGORIA, S. : *Political monopolists*, "Vilnius Daily", Vilnius, 28 of May 1919, No. 33, p. 2.

Meanwhile, lonely Poland fought against the Soviets for Belarusian and Vilnius. Finally, on 9 of April 1919, the Poles captured Vilnius, and by the end of the year they strengthened the front of Daugava and Berezina. The Lithuanians fought against the communists on their own, but it did not happen to join the Polish-Lithuanian forces, on the contrary, the situation was tense.⁴ After the situation stabilized in the Vilnius region, these areas were not formally incorporated into Poland. Only a civilian management was established on the Vilnius land. Piłsudski was keen on establishing a national government and weakening German influence in Kaunas. The Marshal delivered a proclamation in Polish and Lithuanian: "To the inhabitants of the former Grand Duchy of Lithuania, solving internal affairs as you wish, without any rape or pressure from Poland".⁵ The occupation of Vilnius by Piłsudski firmly stretched the Polish-Lithuanian relation, and the deletion of the demarcation line physically removed both fragments of the Polish public opinion from each other. Detected and thwarted attack by the Polish Military Organization,⁶ organized overweight of national elements (*utriusque Lithuaniae*) to seize power in Kaunas, completely paralyzed domestic relations for the entire 20 years of complete separation. The message *Mes be Vilniaus nenurimsim* (We will not rest without Vilnius)⁷ worked, but in a tragic version. Both the Lithuanian and the Polish press

4 *Lithuanica*, "Vilnius Daily", Vilnius, 24 of May 1919, No. 30, p. 2.

5 GRAJEWSKI, A. ; *From general memories of Adolf Grajewski, father from 1893-1945*, Orneta 1959, ZNIO, ref. 13543 / II; see also, *Appeal of the Chief of State and Supreme Commander to the residents of the former Grand Duchy of Lithuania issued on 22 April 1919, in Vilnius*, IJP, diary of M. Mackiewicz, p. 3; see also ŁOSSOWSKI, P. ; *Action of General Lucjan Żeligowski on Vilnius in 1920. Truth and fiction*, "Independence" vol. XLVII, New York - London 1995, p. 111-128.

6 BUCHOWSKI, K. ; *Litwomani and Polonizers*, Białystok 2006, p. 148-150. Planned and unsuccessful attempt on the government of Mykolas Sleževičius. The attack was prepared by the Polish Military Organization (POW) in agreement with Józef Piłsudski; it did not come to fruition due to the premature outbreak of the Sejny uprising and the resulting break-up of the POW network in Lithuania. The Lithuanians initially arrested over 200 Polish leaders in Kaunas, including 28 officers serving in the Lithuanian army.

7 VENCLOVA, T. ; *Vilnius, biographical guide*, Warsaw 2013, p. 298. The poet Petras Vaičiūnas in 1922, on the second anniversary of Gen. Żeligowski's march, announced the poem *Mes be Vilniaus nenurimsim* (We will not rest without Vilnius), then the poem served as the text of the song *Ei, pasauli, mes be Vilniaus nenurimsim* ("Hey, world, we will not rest without Vilnius"), which gained enormous popularity and was considered the second hymn of Lithuania throughout the interwar period. Dear Sir, LMAVB 168-22, k. 228-230. Marian Swiechowski wrote in a letter to the authorities in Warsaw "[...] We will not get along with Taryba and her government. I know these people. With Sleżewicz, I was a friend in Odesie - he belonged to the Polish Circle there. He is a tight and stubborn man. I wrote to him. I presented the whole project of the federation of three autonomous national areas with Vilnius as the capital. Of course, no effect. But I mean that out of the orgy there are no mutual accusations and mutual incitements. I am not talking about what is happening in Lithuania - but "Our Country" on mutual reconciliation does not serve [...] Armed intervention - overthrowing Tariff - establishing a provisional government with elements favorable to us and writing elections and convocation of the Constituent Assembly to Vilnius and this is the only way position this mutual austerity and build a bridge of mutual coexistence. [...] Lord! - otherwise, our entire eastern policy will collapse - because in ethnographic Lithuania and in this Kaunas, as in the keystone it is based "; compare WIELHORSKI, W. ; *The state of the Lithuanian case at the beginning of 1922*, Warsaw 1922, LMAVB f 168-74, p. 26-27.

conducted hot polemics among themselves on all current and fundamental topics, especially after the birth of Central Lithuania.

The Ukrainian problem

The Ukrainian problem in Polish Eastern policy was swelled in the 18th century, when the "Hajdamcy" armed themselves against Polish and Jewish owners, murdering 20,000 citizens of the Crown. In reprisal, Poland's repressive policy towards the Ukrainian peasant population began.⁸ Mutual antagonism grew, which under the influence of nationalism Dmytro Doncova aroused in Ukrainians a sense of national independence. Doncov assumed, at the end of World War I, that there would be no peace in Europe if Ukraine did not emerge from the Russian empire.⁹ It was noted that Ukraine is a strategic area for revolutionary activists in Russia. It was pointed out that Ukrainians are naturally "Russian soviets".¹⁰ According to the Vilnius ND, the reference of Ukrainians to the doctrine of Dmitry Doncov will make them unpredictable and unpredictable, and Ukraine will become a country of eternal rebellion, which will strive for independence.¹¹ Therefore, the support for the Polish population in the eastern borderlands fighting against the Ukrainians was called for.¹² Polish diplomacy should be vigilant over the actions of Ukrainians and it was argued that "[...] if these areas are detached from Poland, and they are populated with Poles and Polish culture dominates there, it would be one of the most tragic decisions".¹³ In November 1918, the specter of the Polish-Ukrainian war was noticed, for the Ukrainians took Lviv and Przemyśl, for this purpose the Vilnius regionalists demanded the creation of an army. It was pointed out that this is the last chance for a good future for the Polish nation.¹⁴ Vilnius ND was very critical about the settlement policy towards the newly created Ukrainian state, because it could have resulted in "the fall of the eastern parts of Poland". The government's policy supporting Ukrainian activists was criticized. It was emphasized that the Ukrainians are supported by Soviet factors, and this fact deserves to be analyzed in terms of the Polish criminal code, not inter-state alliances.¹⁵ The activities of Ukrainians were

- 8 SIERCZYK, W. ; *Hajdamacy*, Kraków 1972, p. 320-333; see also WASILEWSKI, L. ; *Our Natinalists. The thing about the so-called Narodowa Demokracja*, London 1904, p. 17.
- 9 *For the future of Ukraine*, "Vilnius Daily", Vilnius, 19 of February 1916, No. 15, p. 3.
- 10 *Importance of Ukraine for Russia*, "Vilnius Daily", Vilnius, 11 of August 1917, No. 182, p. 4.
- 11 *"Country of eternal rebellion"*, "Vilnius Daily", Vilnius, 4 of November 1918, No. 225, p. 3.
- 12 O[bst], J. ; *Strachy na Lachy*, "Vilnius Daily", Vilnius, 6 of October 1918, No. 227, p. 2; compare Hl [asko], J. ; *In the case of the eastern territories*, "Warsaw Press", Warsaw, 18 of May 1919, No. 134, p. 1.
- 13 *For Eastern Galicia*, "Vilnius Daily", Vilnius, 23 of October 1924, No. 242, p. 1-2.
- 14 O[bst], J. ; *Minutes before twelve o'clock*, "Vilnius Daily", Vilnius, 5 of November 1918, No. 255, p. 1. Compare, O[bst], J. ; *From this moment*, "Vilnius Daily", Vilnius, 16 of November 1918, No. 266, p. 1.
- 15 WAPNIARSKI, J. ; *Government towards minorities*, "Vilnius daily", Vilnius, 25 of June 1926, No. 142, p. 2; comp, *The desperate voice of military settlers in the eastern territories*, "Warsaw Press", Warsaw, 22 of February 1930, No. 55, p. 5. On the columns of the Warsaw daily asked, "[...]we ask why this nonsense with this" Ukraine " when it never was, and the lands currently belonging to Poland, such as Grody Czerwienskie, Volhyn, etc., then the Polish lands and we Poles and no one else can be hosted on these lands! "; compare Ignacy Ostromecki, *Ukrainian politics in Volhyn* "Warsaw Press", Warsaw, 28 of October 1930, No. 313, p. 3; See, *Misunderstanding*, "Warsaw Press", Warsaw, 8 of April 1924, No. 98, p. 1.

also assessed as anti-state and terrorist, or as dangerous anti-Polish separatism.¹⁶ Despite the unfavorable situation in the south-eastern borderlands of the Republic of Poland, the slogan of the "Polish Drang nach Osten" concerning the eastern Slav national minorities functioned in the environment of the Vilnius region. They opposed the federalist concept as a nationalist conglomerate. "We will not allow us to stir up centrist-separatist tendencies in Ruthenian, Belarusian or Ukrainian environments [...]. The nation is a great thing and nobody will create it for the order of a political party [...]. Therefore, it is in the interest of the Polish *raison d'état* that these national deviations should definitely be polonised and united with the rest of the Nation. The attractiveness of our culture will do the rest".¹⁷

The ND reacted very critically to the sanitation policy in Volhyn. They criticized the rule of the Volhyn Governor Henryk Józefski - a friend of Józef Piłsudski from the beginning of the POW. In his memoirs, Józefski emphasized that "[...] Polish-Ukrainian cohabitation in Volhyn has its centuries-old traditions, has grown into customs, took on a specific character. Whoever does not see this is not and will never be able to understand what is happening between Ukraine and Poland. This ignorance leads to misunderstandings, irritations, feelings of foreignness and hostility, especially when Polish militant nationalism appears on the scene – how often identified with "love for the homeland" with "real patriotism [...]. How many times have I seen" action "?" this kind of "patriot Pole". Where the Pole appears, "the grass is not overgrown" – the flame of mutual Polish-Ukrainian and Ukrainian-Polish antagonisms is burning.¹⁸

Such a position of the Voivode Józefski also emanated in the Volhynian press of his subordinate. As a result of the escalation of emotions among the SN activists, there was a legal process for defaming the SN between the party and the weekly "Volhyn", which was the press organ of the province governor Józefski. The trial was pending in Łuck, the accused being the editor of the weekly "Volhyn". In the justification, the court pointed out that all charges against SN activists were marked by defamation. It was emphasized that the most important thing in the process was to show the government's wrong policy towards the Ruthenians. It was explicitly pointed out that the sanation policy leads to the realization of the federation by awakening and accepting Ukrainian nationalism.¹⁹ At the same time, the Supreme Court, realizing exactly the importance of the Volhyn for Poland, led a strong propaganda campaign in order to raise the Polish spirit,

16 ŚWIRSKI, W. ; *The goals of Ukrainian rape and terror*; "Warsaw Press", Warsaw, 2 of September 1930, No. 250, p. 3.

17 *"Polish Drang nach Osten"*, "Towards Chrobry's Poland. Newspaper of the Vilnius National Youth", Vilnius, 15 of January 1938, No. 4, p. 2.

18 MITZNER J. ; *Conspiracy life. Henryk Józefski*, "KARTA", No. 5/1991, p. 56.

19 *Experimental garden of the province Józefskiego*, "Vilnius Daily Voice of Vilnius", Vilnius, 6 of June 1937, No. 153, p. 3; compare: *Provincial Ukrainian*, "Warsaw Press", Warsaw, 13 of September 1928, No. 273, p. 3. "Warsaw Press" also stressed the problem of the policy of the governor, Józefski, who clearly supported the independence movement in Ukraine. The actions of the Voivode Józefski, were described as breaking the Polish state reason; see *Szałeństwo*, "Warsaw Press", Warsaw, 14 of September 1928, No. 274, p. 3; see W. Ś. [reference number unsolved], *You must clearly see the truth*, "Warsaw Press", Warsaw 21 of November 1928, No. 346, p. 4; see *Local government on off-road terrain*, "Warsaw Press", Warsaw, 7 of May 1929, no. 130, p. 3; see *The meeting of the Camp of Great Polish in the capital city*, "Warsaw Press", Warsaw, 22 of May 1930, No. 143, p. 3.

the Polish state of ownership and increase the Pole's importance in Volhyn.²⁰ It was emphasized that "[...] if it was not for our activity – we would not regain those 6,000. Poles who in recent months have returned masse or eventually converted to Catholicism, as the daily press reported extensively. Raising the attractiveness of belonging to the Polish nation, awakening the Polish spirit - was one of them. And that's what the work of our camp did. Today, observing the facts, we must state that the Ukrainian movement in Volhyn already exists. Appropriate, however, the management of nationality policy can change a lot today, especially that this movement was not spontaneous, but was hatched in the corridors of the office of the voivodship office, and the population was almost forced by force. Ten years of the rule of the governor Józefski is an irreparable loss for Polishness. A lot of effort and energy will have to be done to his work. The Poles in Volhyn for this whole array of forces will certainly not take a bath. In the hitherto fight for the Polishness of Volhyn – they gained the fortitude, decisiveness, created a common, compact front. And despite the fact that it sometimes happened to hear from the mouth of Poles living in the countryside, the words: "Lord, two or three years of such a policy, and from Volhyn you will have to flee, otherwise all of us will be cut off" – today the departure of the main creator of this policy will add to society Polish new forces to work. Polishness in Volhyn must win and win!"²¹ "The issue of Polish-Ukrainian relations is neither finite nor scarred nor resolved. Ukrainians' nationality awareness is growing and the source of love of their speech and nation draws from the words of a poet who had so much in common with Poles, so he pondered and suffered together".²² After Poland regained its independence in Volhyn, numerous nationalist-independence organizations were formed, which actively agitated for the creation of the Ukrainian state, spreading hatred towards Poles. "The population wants a strong, firm hand, a determined direction, based on law and justice. Only this is how you can bring order and essential calmness".²³

20 *Errors of governmental policy in Eastern Malopolska*, "Warsaw Press", Warsaw, 15 of December 1928, No. 369, p. 3; see BARTOSZEWICZ, J. ; *For the eastern lands*, "Warsaw Press", Warsaw, 23 of October 1929, No. 305, p. 3. On the columns of the Warsaw periodical, it was emphasized that "[...] we must not lose a spade of land from the state area we have regained, we must not lose it our estates in the east, nevertheless important from Pomerania and Silesia, which, despite tribal differences, have been Polish lands for centuries and must remain".

21 KORYCKI, T. ; *Elimination of Volhynia's "autonomy"*, "National Voice", Vilnius, 20 of April 1938, No. 23, p. 1.

22 ROMER, H. ; *Polish-Ukrainian romanticism. Remembrance about Taras Shevchenko on the 75th death anniversary*, Vilnius 1936, LMAVB f. 138-2803, p. 36.

23 SUMOWSKI, A. ; *Our Governments in Volhyn*, "Warsaw Press", Warsaw, 18 of December 1922, No. 345, p. 6; see BARTOSZEWICZ, J. ; *Polish policy in the Eastern Borderlands*, "Warsaw Press", Warsaw 13 of January 1923, No. 12, p. 1; compare H.W. [reference number unresolved], *Volhyn trail*, "Vilnius Daily", Vilnius, 3 of June 1925, No. 124, p. 2. See *The process of saboteurs in Rivne*, "Vilnius Daily", Vilnius, 17 of May 1924, No. 119, p. 3. The process of the Ukrainian National Uprising Organization - UNPO initiated, supported and financed by the Bolsheviks.

The problem of the Baltic states

After Poland regained its independence in 1918, Poland was in the position of an agreement with the Baltic republics – Latvia and Estonia.²⁴ It was warned that the fight against federalism would only bring losses because in the light of the failure of this concept, partners like Latvia and Estonia would reverse.²⁵ There were also many obstacles to reaching an agreement, especially with Latvia. The issue of six communes in the border area allocated to Poland under the Treaty of Versailles of 1919, and occupied by the Latvian army as a result of the Bolshevik invasion in 1920, was disputed. The position of the Vilnius ND was claiming for the return of territory, while criticizing the policy of the Polish authorities. It was emphasized that "[...] tolerating such an undefined state is highly harmful. It lowers the seriousness of the Polish state and threatens good Polish-Latvian relations. The local Latvian authorities are earnestly seeking to free this piece of land, persecuting Polishness [...]"²⁶ These communes were strategically located because they were close to Vilnius, and under the pressure of Soviet Russia, Latvia refused to return these areas to Poland.²⁷ It was a contentious issue in Polish-Latvian relations and a breakthrough came in the autumn of 1930, Vilnius's ND reported in the Vilnius Daily about talks regarding the relinquishment of Poland from territorial claims against Latvia.²⁸ The situation of the Polish minority in Latvia was not explained. In the disputed territories near the Polish-Latvian border, numerous anti-Polish actions took place on the part of the official Latvian authorities.²⁹ The Latvian authorities also conducted a policy of eliminating Polish culture, eliminating many organizations and schools, and limiting the rights of national minorities.³⁰ The Latvian agrarian reform introduced with the loss of Polish property became an overwhelming point in the 1930s. The Vilnius ND demanded compensation for Poles who lost their property. The Polish authorities were also called on

24 Political situation in Latvia, "Vilnius Daily", Vilnius, 6 of December 1922, No. 180, p. 3; see O[bst], J.; *Our Relations with Latvia*, "Vilnius Daily", Vilnius, 6 of April 1923, No. 74, p. 2; por. *Polish-Latvian relations*, "Warsaw Press", Warsaw, 14 of September 1921, No. 251, p. 7; compare *Poland and Latvia*, "Warsaw Press", Warsaw, 29 of September 1921, No. 268, p. 5; see *The Poles in Latvia*, "Warsaw Press", Warsaw, 26 of November 1924, No. 324, p. 1.

25 *On the wrong path*, „National Press”, Vilnius, 16 of March 1921, No. 60, p. 1-2.

26 H[asko], J. ; *Poland and Latvia*, "Warsaw Press", Warsaw, 25 of November 1924, No. 323, p. 2; HŁASKO, J. ; *On Polish-Latvian relations*, "Vilnius Daily", Vilnius, 6 of February 1926, No. 29, p. 2.

27 O[bst], J. ; *The fiasco of our Latvian policy*, "Vilnius Daily", Vilnius, 17 of March 1927, No. 62, p. 2.

28 *Establishing the Polish-Latvian border ?*, "Vilnius Press", Vilnius, 12 of September 1930, No. 210, p. 2.

29 *The Latvian Government closes the Polish Educational Association*, "Vilnius Daily", Vilnius, 2 of October 1931, No. 226, p. 1; compare *Deportation from the Latvian border*, "Vilnius Daily", Vilnius, 2 October 1931, No. 226, p. 1; compare *Latvia pronounces the struggle of the Polish population*, "Vilnius Daily", Vilnius, 3 of October 1931, No. 227, p. 1.

30 *Polish organizations before the Latvian court*, "Vilnius Daily", Vilnius, 18 of October 1931, No. 240, p. 1; see: KODŹ, S. ; *Latvian objections against Polish organizations in the light of law and truth*, "Vilnius Daily", Vilnius, 28 of October 1931, No. 248, p. 1; see; *Limiting the cultural autonomy of national minorities in Latvia*, "Vilnius Daily", Vilnius, 1 of January 1932, No. 1, p. 1; see *Fight for the Polish School in Latvia*, "Vilnius Daily", Vilnius, 8 of September 1932, No. 220, p. 2; see; *For Polish education in Latvia*, "Vilnius Daily", Vilnius, 20 of June 1934, No. 163, p. 2.

for decisive political steps in this matter.³¹ In addition, the continued unrelenting influence of Germany and Soviet Russia broke down any germs of understanding. Latvia finally succumbed to Soviet influence and signed a trade agreement.³²

After the conclusion of the trade agreement between the USSR and Latvia, the Soviets started the political and economic destabilization of Estonia. In the end, this led to a political solstice, as a result of which the nationalists came to power.³³ Estonia also tried to communicate with Latvia, and then with Lithuania. However, there were many discrepancies, especially with "uncomfortable Lithuania".³⁴ The anti-Polish activity of the German agitators was also unstoppable. ND activists appealed to the societies and governments of these countries to quickly recover and see the true intentions of the destructive actions of the enemies of the Baltic Union. For the union is a salvation and a guarantee of the beings of the Baltic states.³⁵

Conclusion

Poland of the interwar period of the interwar period constantly emphasized that "[...] the federation weakens the central authorities, hinders the rule of the whole, threatens to dismember the state and the loss of eastern areas [...]", furthermore it was pointed out that Lithuania, Belarus and Ukraine federated with Poland they would be German influences, which puts Polish interests in danger and directly threatens the Polish territory. Therefore, the federal concept was described as "dreamy" and the concept of a unified state as real.³⁶ The Vilnius ND believed that federal plans against the background of the interwar events would lead to the "disintegration of the state".³⁷ The ND did not give up on their own concept of a "fraternal union" of countries from the Baltic Sea to the Black Sea, connected with each other by economic ties and a military alliance. The condition of this specific union was to be the independence, sovereignty and national uniformity of all reconciled states. The overriding goal was a defense agreement against the USSR and the Third Reich.

In Polish Eastern policy, however, the doctrine of communism was the most dangerous according to ND. In the era of the approaching vision of a great conflict towards the end of the twentieth century, the ND underlined the huge influence of Freemasonry on the creation of communism, the only force that could oppose it was the national movement.³⁸ For communism was considered the greatest evil of the time. "Our mo-

31 O [bst], J. ; *Compensation for agricultural reform in Latvia*, "Vilnius Daily", Vilnius, 6 of November 1926, No. 255, p. 2.

32 *Economic crisis in Latvia. On the eve of inflation*, "Vilnius Daily", Vilnius, 3 of November 1931, No. 253, p. 2.

33 Hr. [ref. unsolved], *Return in the policy of the Baltic states*, "Vilnius Daily", Vilnius, 13 of January 1928, No. 10, p. 2.

34 *Uncomfortable accomplice*, "Vilnius Daily", Vilnius 11 of May 1934, No. 125, p. 2.

35 O[bst], J. ; *The Baltic Union*, "Republic", Vilnius, 3 of March 1934, No. 50, p. 2.

36 *The dream of the federation*, "Vilnius Daily", Vilnius, 28 of May 1929, No. 120, p. 2.

37 Jur. [ref. unresolved], *The state's dissolution*, "Vilnius Daily", Vilnius, 12 of June 1930, No. 133, p. 2.

38 Comp. m.r.s. [ref. unsolved], *Communism is the greatest enemy of the nation and the state*, "Vilnius Daily Vilnius Voice", Vilnius, 28 of May 1937, No. 144, p. 3. The author emphasized that "[...] communism is the work of Jews and that no one else but The Jews are trying to instill him everywhere."; see, *The state in the bonds of Freemasonry*, "Vilnius Daily Vilnius Voice", Vilnius, 26 of May 1937, No. 142, p. 4.

vement, which by nature is called to these tasks, must draw all the consequences from the new intentions of the Comintern and its allies. We will take the gloved gauntlet to the goals of the Jews-commune expressed in the pursuit of the sovietization of Poland, and we will defy the Polish nation state more politically than ever before.³⁹ "It was emphasized that the fight against the Jewish-Masonic-Communist agreement is not only a political fight, but also an economic one.

Attempting to conclude the above considerations, the author is far from saying that the concept of eastern policy in the doctrine of National Democracy was a remedy for all failures of Polish authorities in the interwar period. This period in Central and Eastern Europe can be boldly described as a "steam boiler" which had its "arsonists". Unfortunately, those who wanted to blow up this boiler were more unhappy than those who wanted to reach an agreement in this nationalist melting pot.

Bibliography:

- Errors of governmental policy in Eastern Małopolska, "Warsaw Press", Warsaw, 15 of December 1928, No. 369, p. 3
- BARTOSZEWICZ, J. ; For the eastern lands, "Warsaw Press", Warsaw, 23 of October 1929, No. 305, p. 3
- BOGORIA, S. ; Political monopolists, "Vilnius Daily", Vilnius, 28 of May 1919, No. 33, p. 2.
- BOGORIA, S. ; Wolf's appetite, "Vilnius Daily", Vilnius, 14 of May 1919, No. 21, p. 1.
- BUCHOWSKI, K. ; Litwomani and Polonizers, Białystok 2006, pp. 148-150
- GRAJEWSKI, A. ; From general memories of Adolf Grajewski, father from 1893-1945, Ormeta 1959, ZNIO, ref. 13543 / II;
- H. W. [ref. unsolved], Volhyn trail, "Vilnius Daily", Vilnius, 3 of June 1925, No. 124, p. 2.
- HŁASKO, J. ; On Polish-Latvian relations, "Vilnius Daily", Vilnius, 6 of February 1926, No. 29, p. 2.
- Hr. [Ref. unsolved], Return in the policy of the Baltic states, "Vilnius Daily", Vilnius, 13 of January 1928, No. 10, p. 2.
- Hł [asko], J. ; Poland and Latvia, "Warsaw Press", Warsaw, 25 of November 1924, No. 323, p. 2;
- Hł [asko], J. ; In the case of the eastern territories, "Warsaw Press", Warsaw, 18 of May 1919, No. 134, p. 1.
- Jur. [Ref. unresolved], The state's dissolution, "Vilnius Daily", Vilnius, 12 of June 1930, No. 133, p. 2.
- CODE, S. ; Latvian objections against Polish organizations in the light of law and truth, "Vilnius Daily", Vilnius, 28 of October 1931, No. 248, p. 1;
- CORNERS, T. ; Liquidation of Volhyn 'autonomy', "National Voice", Vilnius, 20 of April 1938, No. 23, p.

39 *New plans of the "Comintern"*, "Vilnius Daily Vilnius Voice", Vilnius, 13 of March 1937, No. 71, p. 4; see WAPIŃSKI, R. ; *The history of Polish political thought of the nineteenth and twentieth centuries*, Gdańsk 1997, p. 190. The flagship slogan of ND characterizing the ideas of the nation state was: "Poland for Poles." ND did not allow for the possibility of a significant role of national minorities, and the possibility of exercising the rule by representatives of national minorities was denied. That is why the ND concepts of "citizen" and "belonging" were so characteristic.

-
- "Country of eternal rebellion", "Vilnius Daily", Vilnius, 4 of November 1918, No. 225, p. 3.
 - Economic crisis in Latvia. On the eve of inflation, "Vilnius Daily", Vilnius, 3 of November 1931, No. 253, p. 2.
 - KUMANIECKI, K. W. ; Rebuilding Polish statehood. The Most Important Documents 1912 - January 1924, n. 22.
 - BOHUSZ, P. ; The Will of the People, "Vilnius Daily", Vilnius, 10 of May 1919, No. 18, p. 1.
 - Lithuania, "Vilnius Daily", Vilnius, 24 of May 1919, No. 30, p. 2.
 - ŁOSSOWSKI, P. ; Action of General Lucjan Żeligowski on Vilnius in 1920. Truth and fiction, «Independence» vol. XLVII, New York - London 1990, pp. 128-131.
 - Latvia declares the struggle of the Polish population, "Vilnius Daily", Vilnius, 3 of October 1931, No. 227, p. 1.
 - m.r.s. [ref. unsolved], Communism is the greatest enemy of the nation and the state, "Vilnius Daily Vilnius Voice", Vilnius, 28 of May 1937, No. 144, p. 3
 - MITZNER, P. ; Conspiracy life. Henryk Józefski, "KARTA", No. 5/1991, p. 56.
 - The dream of the federation, "Vilnius Daily", Vilnius, 28 of May 1929, No. 120, p. 2.
 - On the wrong path, "National Press", Vilnius, 16 of March 1921, No. 60, pp. 1-2.
 - Uncomfortable accomplice, "Vilnius Daily", Vilnius, 11 of May 1934, No. 125, p. 2.
 - New plans of the "Comintern", "Vilnius Daily Vilnius Voice", Vilnius, 13 of March 1937, No. 71, p. 4;
 - O [bst], J. ; The Baltic Union, "Republic", Vilnius, 3 of March 1934, No. 50, p. 2.
 - O [bst], J. ; The fiasco of our Latvian policy, "Vilnius Daily", Vilnius, 17 of March 1927, No. 62, p. 2.
 - O [bst], J. ; Minutes before twelve o'clock, "Vilnius Daily", Vilnius, 5 of November 1918, No. 255, p. 1.
 - O. [bst], J. ; From the current moment, "Vilnius Daily", Vilnius, 16 of November 1918, No. 266, p. 1.
 - O [bst], J. ; Our Relations with Latvia, "Vilnius daily", Vilnius, 6 of April 1923, No. 74, p. 2;
 - O [bst], J. ; Strachy na Lachy, "Vilnius Daily", Vilnius, 6 of October 1918, No. 227, p. 2;
 - O [bst], J. ; Compensation for agricultural reform in Latvia, "Vilnius Daily", Vilnius, 6 of November 1926, No. 255, p. 2.
 - For Eastern Galicia, "Vilnius Daily", Vilnius, 23 of October 1924, No. 242, pp. 1-2.
 - For the future of Ukraine, "Vilnius Daily", Vilnius, 19 of February 1916, No. 15, p. 3.
 - For Polish-Latvian relations, "Warsaw Press", Warsaw, 14 of September 1921, No. 251, p. 7;
 - For Polish education in Latvia, "Vilnius Daily", Vilnius, 20 of June 1934, No. 163, p. 2.
 - Appeal of the Chief of State and Supreme Commander to the residents of the former Grand Duchy of Lithuania issued on 22 of April 1919, in Vilnius, IJP, diary of M. Mackiewicz, p. 3;
 - Limiting the cultural autonomy of national minorities in Latvia, "Vilnius Daily", Vilnius, 1 of January 1932, No. 1, p. 1;
 - Experimental garden of the province Józefskiego, "Vilnius Daily Vilnius Voice", Vilnius, 6 of June 1937, No. 153, p. 3;

- Provincial Ukrainian, "Warsaw Press", Warsaw, 13 of September 1928, No. 273, p. 3. Polish organizations before the Latvian court, "Vilnius Daily", Vilnius, 18 of October 1931, No. 240, p. 1;
- OSTROMECKI, I .; Ukrainian politics in Volhyn, "Warsaw Press", Warsaw 28 of October 1930, No. 313, p. 3;
- Misunderstanding, "Warsaw Press", Warsaw 8 of April 1924, No. 98, p. 1. The state in the bonds of Freemasonry, "Vilnius Daily Vilnius Voice", Vilnius, 26 of May 1937, No. 142, p. 4.
- Poles in Latvia, "Warsaw Press", Warsaw, 26 of November 1924, No. 324, p. 1.
- Poland and Latvia, "Warsaw Press", Warsaw 29 of September 1921, No. 268, p. 5;
- "Polish Drang nach Osten", "Towards Poland, the Chrobry. Letter of the Vilnius National Youth ", Vilnius, 15 of January 1938, No. 4, p. 2.
- The process of saboteurs in Rivne, "Vilnius Daily", Vilnius, 17 of May 1924, No. 119, p. 3.
- ROMER, H .; Polish-Ukrainian romanticism. Remembrance about Taras Shevchenko on the 75th death anniversary, Vilnius 1936, LMAVB f. 138-2803, p. 36.
- The desperate voice of military settlers in the eastern territories, "Warsaw Press", Warsaw, 22 of February 1930, No. 55, p. 5.
- The Latvian Government closes the Polish Educational Association, "Vilnius Daily", Vilnius, 2 of October 1931, No. 226, p. 1;
- Resettlement from the Latvian border, "Vilnius Daily", Vilnius, 2 of October 1931, No. 226, p. 1;
- SIERCZYK, W .; Hajdamacy, Kraków 1972, pp. 320-333;
- SUMOWSKI, A .; Our Governments in Volhyn, "Warsaw Press", Warsaw, 18 of - December 1922, No. 345, p. 6;
- BARTOSZEWICZ, J .; Polish policy in the Eastern Borderlands, "Warsaw Press", Warsaw 13 of January 1923, No. 12, p. 1;
- Political situation in Latvia, "Vilnius Daily", Vilnius, 6 of December 1922, No. 180, p. 3;
- Madness, "Warsaw Press", Warsaw, 14 of September 1928, No. 274, p. 3;
- ŚWIRSKI, W .; The goals of Ukrainian rape and terror, «Warsaw Press», Warsaw, 7 of September 1930, No. 200, p. 3.
- Establishing the Polish-Latvian border ?, "Vilnius Daily", Vilnius, 12 of September 1930, No. 210, p. 2.
- VENCLOVA, T .; Vilnius - a biographical guide, Warsaw 2013, p. 298.
- W. Ś. [ref. unsolved], You must clearly see the truth, "Warsaw Press" 21 of November 1928, No. 346, p. 4;
- Local government in the off-road area, "Warsaw Press", Warsaw, 7 of May 1929, No. 130, p. 3;
- The fight for the Polish school in Latvia, "Vilnius Daily", Vilnius, 8 of September 1932, No. 220, p. 2;
- WAPIŃSKI, R .; The history of Polish political thought of the nineteenth and twentieth centuries, Gdańsk 1997, p. 190.
- WAPNIARSKI, J .; Government towards minorities, "Vilnius Daily", Vilnius, 25 of June 1926, No. 142, p. 2;
- WASILEWSKI, L .; Our Nacyonistów. The thing about the so-called Narodowa Demokracji, London 1904, p. 17.

-
- WIELHORSKI, W .; The state of the Lithuanian case at the beginning of 1922, Warsaw 1922, LMAVB f 168-74, pp. 26-27
 - WOJDALIŃSKI, R .: Relations between a Member of the Legislative Sejm 1919-1922, general services, vol. I ,, p. 159, ZNiO, reference number 14108.
 - Meeting of the Great Polish Camp in the capital, "Warsaw Press", Warsaw, 22 of May 1930, No. 143, pp. 3.-
 - Importance of Ukraine for Russia, "Vilnius Daily", Vilnius, 11 of August 1917, No. 182, p. 4.

Ein Überblick über das Finanzierungssystem staatlicher Hochschulen in Deutschland

Andrea Isabella Klapproth*

Abstract:

Bildung ist für Deutschland, als rohstoffarmer Industrienation, der Schlüssel zur Zukunft. Diese Bildung muss allerdings finanziert werden. Die Autorin möchte hierzu einen Einblick in das recht komplexe Finanzierungssystem staatlicher Hochschulen in Deutschland geben. Zunächst wird auf die Doppelnatur der Hochschulen eingegangen, die zur Folge hat, dass bei der Finanzierung zwischen einem Körperschaftshaushalt und einem Sachhaushalt differenziert werden muss. Ebenso wird auf die Kulturhoheit der Länder und die damit verbundene rechtliche Situation eingegangen. Anhand von Beispielen und Erläuterungen wird die Finanzstruktur verdeutlicht. Besonderes Augenmerk wird dabei auf die Einnahmen aus Drittmitteln gelegt.

Schlüsselworte:

Hochschulfinanzierung, Staatshaushalt, Körperschaftshaushalt

An overview of the financing system of state universities in Germany

Abstract:

Education is for Germany, as a resource-poor industrialized nation, the key to the future. But this education must be financed. The author would like to give an overview over the rather complex financing system of state universities in Germany. The dual nature of the higher education institutions is addressed, with the consequence that differentiation must be made in the financing between the University assets and the state budget. Also the cultural sovereignty of the countries and the associated legal situation are discussed. Based on examples and explanations, the financial structure is clarified. Particular attention is paid to the revenue from third parties („Drittmittel-einnahmen“).

Key words:

university funding, state budget, university assets

* Andrea I. Klapproth, LL.M., PhD Studentin, Rechtswissenschaftliche Fakultät, Matej Bel Universität in Banská Bystrica.

Einleitung:

Ein berühmtes Zitat von John F. Kennedy lautet: „Es gibt nur eins, was auf Dauer teurer ist als Bildung, keine Bildung.“ Bildung ist für unsere Gesellschaft ein teures aber wichtiges Gut. Die Debatte um die Finanzierung von Hochschulen ist dabei nahezu genauso alt, wie die Hochschulkultur in Deutschland selbst. In den vergangenen Jahren wurde sie jedoch vermehrt von der Politik in die Öffentlichkeit getragen. Von Jahr zu Jahr steigt die Zahl der Studierenden kontinuierlich¹, die Bedeutung der Hochschulen und der akademischen Ausbildung sowie von Forschung und Entwicklung wächst; die Gesellschaft entwickelt sich stetig zu einer Wissensgesellschaft.² Die wachsende Bedeutung der Hochschulen spiegelt sich auch in deren finanziellen Bedarf wider. 2017 hatten Deutschlands Hochschulen einen Finanzierungsbedarf in Höhe von 48,2 Mrd. Euro. Seit 2015 sind diese Ausgaben um 4,3 Mrd. Euro gestiegen.³

Die Frage nach der Finanzierung der staatlichen Hochschulen in Deutschland ist zunächst eine Frage nach ihrer rechtlichen Stellung. Bereits hier zeigt sich, dass das Finanzierungssystem der Hochschulen einer durchaus komplexen Struktur unterliegt.

Die rechtliche Stellung der staatlichen Hochschulen in Deutschland ist im Hochschulrahmengesetz des Bundes und den Hochschulgesetzen der einzelnen Bundesländer geregelt. § 58 Abs. 1 des Hochschulrahmengesetzes (HRG) regelt hierzu, dass Hochschulen im Allgemeinen sowohl Körperschaften des öffentlichen Rechts als auch staatliche Einrichtungen sind.⁴ Diese Doppelnatur der Hochschulen hat die finanzrechtliche Folge, dass die Hochschule als Körperschaft des öffentlichen Rechts einen eigenen Körperschaftshaushalt bewirtschaften kann⁵ und als staatliche Einrichtung in den Staatshaushalt des jeweiligen Bundeslandes eingebunden ist⁶ Entscheidend ist dabei, dass das Körperschaftsvermögen grundsätzlich getrennt vom Landesvermögen verwaltet wird.⁷ Aufgrund der föderalen Grundordnung Deutschlands und der Kulturhoheit der Länder, ist somit nicht der Bund, sondern die jeweiligen Bundesländer zuständig, den Hochschulen die laufenden Staats-Finanzmittel zur Verfügung zu stellen. Dies geschieht unter Zugrundelegung der jeweiligen

1 Vgl. Hochschulrektorenkonferenz, Hochschulen in Zahlen 2015 und 2017, jeweils S. 1. (pdf) https://www.hrk.de/.../2015-05-13_Final_Hochschulen_in_Zahlen...

https://www.hrk.de/.../Statistik/2017-05-08_Final_fuer_Homepage...

2 Vgl. Landfried K. (2004), Die Zukunft der Universitäten und die Rolle der Geisteswissenschaften, in: Kimmich D./Thumfart A., Universität ohne Zukunft? Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main, S. 52; Brinckmann H. et al. (2002), Die Einheit von Forschung und Lehre: Über die Zukunft der Universität. Abschlussbericht der Sommerakademie im Zentrum für internationale Studien (CIS), Pandora Verlags-GmbH, Wetzlar, S. 63

3 Vgl. Hochschulrektorenkonferenz, Hochschulen in Zahlen 2015 und 2017, jeweils S. 2 (pdf), s. Fn. 1

4 Z.B. für Bayern: Art. 11 Abs. 1 Bayerisches Hochschulgesetz, für Mecklenburg-Vorpommern: § 2 Abs. 1 Landeshochschulgesetz M-V; Ausnahme z.B. § 2 Abs. 1 Landeshochschulgesetz Nordrhein-Westfalen, dort sind die Hochschulen reine Körperschaften des öffentlichen Rechts.

5 Sofern die Hochschule die Bildung eines Körperschaftsvermögens durch Satzung oder Ordnung beschlossen hat, vgl. hierzu auch die Landeshochschulgesetze, z.B. § 105 Abs. 1 Satz 1 Landeshochschulgesetz Mecklenburg-Vorpommern

6 Z.B. für Bayern: Art. 12 Abs. 1-3 und Art. 73 BayHSchG

7 Z.B. für Bayern: Art. 73 Abs. 1 Satz 2 BayHSchG

individuellen Landesgesetze. An Hand von Beispielen wird im Folgenden auf diese individuellen landesgesetzlichen Regelungen immer wieder eingegangen.

Zu den staatlichen Hochschulen, zählen die Universitäten, die Pädagogischen Hochschulen, die Kunsthochschulen, die Fachhochschulen und sonstigen Einrichtungen des Bildungswesens, die nach Landesrecht staatliche Hochschulen sind, § 1 HRG.⁸

Im Folgenden sind ergo zwei unterschiedliche Finanzierungsquellen zu untersuchen: die Finanzierung aus dem Körperschaftsvermögen und die Finanzierung aus dem Staatshaushalt.

Finanzierung aus dem Körperschaftsvermögen

Die staatlichen Hochschulen können, nach Maßgabe der Landeshochschulgesetze, durch Satzung bzw. Ordnung bestimmen, dass ein Körperschaftsvermögen gebildet wird.⁹ Mit diesem haben die Hochschulen zur Finanzierung ihrer Hochschulaufgaben beizutragen.¹⁰ Es darf jedoch grundsätzlich nur für Angelegenheiten der Hochschule im Rahmen deren Aufgaben verwendet werden und nicht für staatliche Aufgaben. Das heißt, das Körperschaftsvermögen steht der Hochschule als Körperschaft zur eigenen Verwendung¹¹ zur Verfügung.¹²

Zum Körperschaftsvermögen zählen alle beweglichen und unbeweglichen Gegenstände und Vermögenswerte, die die Hochschule mit eigenen Mitteln erworben hat, oder die ihr von dritter nicht staatlicher Seite überlassen wurden. Das Körperschaftsvermögen umfasst beispielsweise Einnahmen aus Gebühren, Beiträgen, Fundraising, Alumni-Arbeit, aus Vermächtnissen, Einzelzuwendungen, Wertpapieren, Beteiligungen, Bankguthaben, unselbständigen Stiftungen, land- und forstwirtschaftlichen Flächen, Gebäuden und den hieraus entstehenden Erträgen.¹³

Ein aktuelles Beispiel sind hier die Einnahmen aus Studiengebühren, die 2006 von einigen Bundesländern eingeführt und bis 2014 für das Erststudium (Bachelorstudium und konsekutivem Masterstudiengang) wieder abgeschafft wurden.¹⁴ Diese Einnahmen stehen den Hochschulen im Körperschaftshaushalt zur Verfügung.¹⁵ Es wurde lange

8 Z.B. für Bayern: Art. 1 Abs. 2 BayHSchG

9 Z.B. für Mecklenburg-Vorpommern: § 105 Abs. 1 Satz 1 LHG M-V

10 Z.B. für Bayern: Art. 5 Abs. 1 Satz 2 BayHSchG

11 Nach Maßgabe der Hochschulsatzung bzw. -ordnung.

12 Z.B. für Bayern: Art. 73 Abs. 1 Satz 3 BayHSchG

13 Vgl. Grimm O./Jedding L. (2018): Hochschulgesetz Sachsen-Anhalt Praxiskommentar, BWV Berliner Wissenschaftsverlag

14 Das Beispiel der Einführung von Studiengebühren und ihre spätere Wieder-Abschaffung zeigen, dass das Thema der Hochschulfinanzierung stark politisch-ideologisch beeinflusst ist.

15 Der Bayerische Verfassungsgerichtshof(BayVerfGH) hatte in dieser Problematik zu entscheiden, ob ein Volksbegehren zur Abschaffung der Studiengebühren gegen das Budgetrecht des Landtags verstößt. Nach Art. 73 der Bayerischen Verfassung darf über den Staatshaushalt kein Volksentscheid stattfinden. Das Bayerische Innenministerium hatte einen solchen Verstoß geltend gemacht. Der BayVerfGH hat hierzu entschieden, dass Einnahmen aus Studienbeiträgen zum Körperschaftsvermögen der Hochschulen zählen, das getrennt vom Landesvermögen verwaltet wird; sie fließen also nicht in den Staatshaushalt. – Entscheidung des Bayerischen Verfassungsgerichtshofs vom 22.10.2012 [Entscheidung des Bayerischen Verfassungsgerichtshofs vom 22 ... https://www.justiz.bayern.de/media/.../57-ix-12-entscheidung.pdf](https://www.justiz.bayern.de/media/.../57-ix-12-entscheidung.pdf) (abgerufen am 15.03.2018)

darüber diskutiert, ob diese zur Verbesserung der Studienbedingungen erhoben werden sollen. Inzwischen erhalten die Hochschulen Kompensationsmittel (Qualitätssicherungsmittel¹⁶) der jeweiligen Bundesländer, die nun im Staatshaushalt veranschlagt werden.

Über die Verwendung des Körperschaftsvermögens entscheidet z.B. in Bayern die Hochschulleitung auf Grundlage des vom Hochschulrat¹⁷ festgelegten Körperschaftshaushalts, bzw. Wirtschaftsplans.¹⁸ Über die Ausführung des Körperschaftshaushalts bzw. Wirtschaftsplans ist durch die Hochschulleitung Rechnung zu legen. Der Hochschulrat, dem diese Rechnung vorzulegen ist, erteilt die Entlastung.¹⁹ In Mecklenburg-Vorpommern wird der Körperschaftshaushalt vom Senat beschlossen. Die Rechnungslegung wird von einem Rechnungsprüfungsausschuss geprüft und das Rektorat vom Senat entlastet. Dem Bildungsministerium ist die Rechnung samt Mitteilung des Ergebnisses der Rechnungsprüfung und der Entscheidung über die Entlastung mit einer Vermögensübersicht über das Körperschaftsvermögen vorzulegen.²⁰

Bedeutsam ist, dass die Hochschulen sich mit ihrem Körperschaftsvermögen im Rahmen ihrer Aufgaben an Unternehmen in der Rechtsform einer juristischen Person des privaten Rechts²¹ beteiligen oder ein solches Unternehmen gründen können.²²

Der Umfang des Körperschaftsvermögens ist von Hochschule zu Hochschule verschieden. Gewachsene Hochschulen mit langer Tradition verfügen in der Regel über mehr Körperschaftsvermögen als jüngere Hochschulen.²³ Das Finanzvolumen das manchen Hochschulen hier zur Finanzierung ihrer Aufgaben zur Verfügung steht, stellt zum Teil eine nicht zu vernachlässigende Größe dar. Es wäre daher interessant zu prüfen, ob rechtliche oder faktische Gründe entgegenstehen, das Körperschaftsvermögen bei der staatlichen Finanzierung durch die Bundesländer anzurechnen.

Finanzierung aus dem Staatshaushalt

Die Hochschulen, als staatliche Einrichtungen, sind in den Staatshaushalt ihres jeweiligen Bundeslandes eingebunden. Im Rahmen dieses Staatshaushalts gibt es

16 Vgl. z.B. <https://mwk.baden-wuerttemberg.de/de/hochschulen-studium/studienfinanzierung/gebuehrenfreies-studieren/>

17 Der Hochschulrat ist in Bayern mit Vertretern der Hochschule und Persönlichkeiten aus der Gesellschaft besetzt. Dies ermöglicht die Einbeziehung externen Sachverständigen in die Hochschulplanungen.

18 Art. 106 Bayerische Haushaltsordnung (BayHO), Art. 110 BayHO und Art. 73 Abs. 2 Satz 1 BayHSchG

19 Vgl. für Bayern: Art. 73 Abs. 6 Sätze 1 und 2 BayHSchG

20 Vgl. für Mecklenburg-Vorpommern: §§ 105, 106 LHG M-V; vgl. auch Landesrechnungshof Mecklenburg-Vorpommern: Sonderbericht über die Prüfung der Hochschulfinanzierung 2014, S. 106

21 Z.B. eingetragener Verein, Aktiengesellschaft, Kommanditgesellschaft auf Aktien, Gesellschaft mit beschränkter Haftung, Stiftung

22 Vgl. für Bayern: Art. 73 Abs. 3 Satz 1 BayHSchG

23 Vgl. Landesrechnungshof Mecklenburg-Vorpommern: Sonderbericht über die Prüfung der Hochschulfinanzierung 2014: Körperschaftsvermögen der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald (EMAU): Vermögensbilanz 2012: 17.425.000 Euro, S. 106; Körperschaftsvermögen der Universität Rostock (UR): Vermögensbilanz 2013: 2.100.000 Euro, S. 107

drei Bereiche, die der Hochschulfinanzierung dienen: die sog. Grundfinanzierung, die Verwaltungseinnahmen und die Drittmiteinnahmen.

Für die Rechnungslegung staatlicher Hochschulen gibt es keine verpflichtende bundesgesetzliche Bestimmung, d.h. es gibt kein bundeseinheitliches Haushaltsrecht. Das Haushaltswesen der staatlichen Hochschulen wird im jeweiligen Landesrecht geregelt.²⁴ In Bayern z.B. wurde der Hochschulleitung ein Hochschulrat zur Seite gestellt. Da dieser auch mit Persönlichkeiten aus der Gesellschaft besetzt ist, ist es der Hochschule nun möglich externen Sachverstand in die Hochschulplanung miteinfließen zu lassen. In seiner Funktion als „Aufsichtsrat“ beschließt der Hochschulrat über die Grundordnung der Hochschule und über die Hochschulentwicklungsplanung.²⁵

Grundfinanzierung

Die Grundfinanzierung wird von den jeweiligen Bundesländern nach Maßgabe der Gesetze sichergestellt und beträgt etwa 80 Prozent des Gesamtbedarfs der Hochschulen. Von der Grundfinanzierung umfasst werden die Stellen und Mittel, die zur Durchführung der Hochschulaufgaben erforderlich sind. Die Mittelzuweisung, gerade im Bereich Forschung und Lehre, wird zunehmend durch Leistungskriterien gesteuert.²⁶ Der hierdurch entstehende Wettbewerb besteht dabei nicht nur zwischen den Hochschulen innerhalb eines Bundeslandes, sondern auch innerhalb der einzelnen Fachbereiche und Fakultäten einer Hochschule.

Von der Grundfinanzierung erfasst sind beispielsweise die Kosten für²⁷

- Personalausgaben,
- die sächlichen Verwaltungsausgaben (wie z.B. Geschäftsbedarf, Kommunikation, Ausstattung, sonst. Gebrauchsgegenstände, Haltung von Dienstfahrzeugen, Bewirtschaftung der Grundstücke, Gebäude und Räume, Heizung, Beleuchtung, Mieten und Pachten für Grundstücke, Gebäude und Räume, Ausgaben für Leasing von Dienstfahrzeugen, Unterhaltung der Grundstücke und baulichen Anlagen, Ausgaben für Sachverständige, Reisekostenvergütung, Fachveröffentlichungen Ausgaben für den allgemeinen Hochschulsport,) und
- Investitionen für Baumaßnahmen (wie Klein-, Neu-, Um- und Erweiterungsbauten, Sanierung)
- sonst. Sachinvestitionen (wie Erwerb von Dienstfahrzeugen)

Verwaltungseinnahmen²⁸

Zu den Verwaltungseinnahmen der Hochschulen zählen beispielsweise:

- Gebühren, Beiträge, tarifliche und gebührenartige Entgelte
- Einnahmen für die Weiterbildung (= Gebühren für das weiterbildende Studium²⁹)
- Einnahmen aus Veröffentlichungen

24 Vgl. für Bayern: Bayerische Haushaltsordnung mit weiteren Spezialgesetzen

25 <https://www.km.bayern.de/studenten/hochschulen/recht.html> (abgerufen am 15.03.2018)

26 Vgl. Jaeger M./In der Smitten S. (2010), Evaluation der leistungsbezogenen Mittelvergabe an die Hochschulen in Mecklenburg-Vorpommern, S. 1f.

27 Vgl. hierzu den Haushaltsplan des Freistaates Bayern 2017/2018, Einzelplan 15 für den Geschäftsbereich des Bayerischen Staatsministeriums für Bildung und Kultus, Wissenschaft und Kunst und die jeweiligen Hochschul-kapitel

28 Vgl. hierzu den Haushaltsplan des Freistaates Bayern 2017/2018, Einzelplan 15 für den Geschäftsbereich des Bayerischen Staatsministeriums für Bildung und Kultus, Wissenschaft und Kunst und die jeweiligen Hochschul-kapitel

29 Z.B. für Bayern: Art. 71 Abs. 2 BayHSchG

- Erlöse aus dem Verkauf von Gegenständen aus Beständen der Lehre und Forschung
- Einnahme für die Inanspruchnahme von Leistungen des Rechenzentrums
- Einnahmen aus der Teilnahme am allgemeinen Hochschulsport
- Einnahmen aus Vermietung, Verpachtung und Nutzung von staatseigenen Grundstücken, Gebäuden, Wohnungen und dgl.
- Einnahmen der Hochschulen aus der Bewirtschaftung von Grundstücken und Gebäuden

Drittmiteleinnahmen

Ein besonderes Augenmerk ist auf die Einnahmen aus Drittmitteln zu legen.

Die Hochschulen tragen durch Einwerbung von Mitteln Dritter³⁰ für Zwecke der Förderung von Forschung und Lehre dazu bei, die fehlenden Hochschulausgaben mitzufinanzieren. Berechtigt zur Einwerbung von Drittmitteln für bestimmte Forschungsprojekte sind die Hochschulen an sich, Forschungseinrichtungen und auch einzelne Wissenschaftler. Der Drittmittelanteil beträgt etwa 20 Prozent am Gesamtetat der Hochschulen. Der überwiegende Teil stammt dabei nicht, wie man meinen könnte, aus der Privatwirtschaft, sondern – noch – von der öffentlichen Hand. Rechtsgrundlagen für die Drittmittelforschung finden sich in den §§ 25 und 26 und §§ 57 a-d HRG und den Landeshochschulgesetzen.³¹ Zur Annahme und Verwendung von Mitteln Dritter werden von den einzelnen Bundesländern Drittmittelrichtlinien erlassen.³² Die Mittel werden in den Haushaltsplan der Hochschulen aufgenommen und unterliegen als Landesmittel dem Haushaltsrecht des jeweiligen Bundeslandes. Drittmittel werden aus Gründen der Transparenz grundsätzlich auf Drittmittelkonten der Hochschule verwaltet.³³

Drittmittelgeber bzw. –vorhaben sind beispielsweise:

- Zuwendungen des Bundes: befristete und projektbezogene Forschungsbeteiligungen nach Maßgabe von Art. 91 b GG (Kooperationsmöglichkeit im Rahmen der sog. Gemeinschaftsaufgaben), Großgerätefinanzierung nach Art. 91 b GG und Art. 143 c GG, Zuschüsse zu Forschungsbauten, Hochschulpakt 2020, Zuschüsse zum Professorinnenprogramm, Zuschüsse für bessere Studienbedingungen und mehr Qualität in der Lehre, Mittel für die „Exzellenzstrategie“ mit den Förderlinien „Exzellenzcluster“ und „Exzellenzuniversitäten“³⁴
- EU-Zuwendungen: z.B. Horizon 2020³⁵
- Deutsche Forschungsgemeinschaft: z. B. Zuschüsse der DFG für Sonderforschungsbereiche, Zuschüsse für die Exzellenzinitiative
- Sonstige DFG-Zuwendungen, insbesondere Sachbeihilfen

30 Vgl. Drittmitteldefinition: Statistisches Bundesamt H203/32137100-5 (Stand 14.3.2014)

31 Z.B. für Bayern: Art. 8 BayHSchG

32 Z.B. für Bayern: Verwaltungsvorschriften des Bayerischen Staatsministeriums für Wissenschaft, Forschung und Kunst zur Annahme und Verwendung von Mitteln Dritter an Hochschulen (Drittmittelrichtlinien – DriMiR) vom 21. Oktober 2002

33 Vgl. Richtlinie zur Einwerbung und Verwendung von Mitteln Dritter, Drittmittelrichtlinie, Verwaltungsvorschrift des Ministeriums für Bildung, Wissenschaft und Kultur Mecklenburg-Vorpommern vom 20.3.2014 – VII 340

34 Bundesministerium für Bildung und Forschung, Die Exzellenzstrategie
<https://www.bmbf.de/de/die-exzellenzstrategie-3021.html>

35 Vgl. Bayerische Forschungsallianz (BayFOR): <https://www.bayfor.org/de/geschaeftsbereiche/eu-foerderprogramme.php>

- Andere öffentliche Stellen, z.B. Zuweisungen der Bundesagentur für Arbeit, Zuwendungen des Bundesministerium für Bildung und Forschung, Zuwendungen des Bundesministeriums für Wirtschaft und Energie
- Stiftungen: z.B. Sparkassenstiftung, Volkswagenstiftung, die Stiftungslehrstühle finanzieren
- Zuwendungen Dritter (insbes. Industrievorhaben, auch DAAD, Spenden etc.)

Unterscheidung der Einnahmen nach Art der Drittmittel:³⁶

- Zuwendungen zur Forschungsförderung: Für Geld- oder Sachleistungen von öffentlichen und privaten Stellen wird keine bestimmte Gegenleistung gefordert, sondern nur Abschlussberichte und dergleichen. (Beispiele: Zuweisungen des Bundes zur Wissenschaftsförderung, Zuwendungen der Volkswagenstiftung und anderer Stiftungen, Zuwendungen der DFG, Zuwendungen der Kommission der Europäischen Gemeinschaften, etc.)
- Entgelte aus Forschungsaufträgen: Für Geld- oder Sachleistungen von öffentlichen und privaten Stellen wird eine bestimmte Gegenleistung (z.B. Gutachten, Forschungs- und Entwicklungsberichte, etc.) gefordert. (Beispiele: Forschungs- und Entwicklungsaufträge der Industrie und der öffentlichen Hand).
- Sonstige Drittmittel: Für Geld- oder Sachleistungen von öffentlichen und privaten Stellen wird keine Gegenleistungen gefordert. (Beispiele: Überlassung von Restguthaben aus abgeschlossenen Vorhaben, Spenden, etc.)

Drittmittel, gerade aus der Privatwirtschaft, stellen nicht nur eine notwendige sondern auch umstrittene Finanzquelle dar.³⁷ Dort wo Gutachten, Forschungs- und Entwicklungsberichte von der Wirtschaft in Auftrag gegeben werden, wird die Unabhängigkeit der Hochschule bezüglich ihres Grundrechts auf Wissenschaftsfreiheit oftmals in Frage gestellt.

Fazit:

Wie aus der dargestellten Systematik erkennbar ist, handelt es sich bei dem Finanzierungswesen der staatlichen Hochschulen um ein komplexes mehrschichtiges System. Nicht nur bei den Mittelgebern besteht Heterogenität sondern auch bezüglich der Finanzierungsart und –dauer. Finanzierungsquellen sind neben den Bundesländern zahlreiche weitere öffentliche wie private Financiers. Neben einer dauerhaften Grundfinanzierung gibt es diverse befristete projektbezogene Förderungen. Und neben lauf-

36 Vgl. Friedrich-Alexander Universität Erlangen-Nürnberg (FAU): Bewirtschaftung von Drittmitteln von A-Z (Stand 20.11.2017), S. 7

37 So wird das Institut für Internet und Gesellschaft der Humboldt-Universität in Berlin von dem US-Unternehmen Google finanziert. HU Berlin, Unabhängiges Forschungsinstitut für Internet und Gesellschaft startet mit vier Partnern, https://www.huberlin.de/de/pr/nachrichten/archiv/nr1107/pm_110711_01

Das Energiewirtschaftliche Institut an der Universität zu Köln gGmbH (EWI) wird von dem Konzern RWE und E.ON auf fünf Jahre verteilt mit jeweils 4 Millionen Euro finanziert. Lobbypedia: Energiewirtschaftliches Institut; https://lobbypedia.de/wiki/Energiewirtschaftliches_Institut

Das Zentrum für Arbeitsbeziehungen und Arbeitsrecht (ZAAR) der Universität München wird von mehreren Arbeitgeberverbänden finanziert, die hierfür die Stiftung für Arbeitsbeziehungen und Arbeitsrecht (STAR) gegründet haben. Zentrum für Arbeitsbeziehungen und Arbeitsrecht, <http://www.zaar.uni-muenchen.de/index.html>

enden konsumtiven Ausgaben³⁸ fallen Investitionsausgaben³⁹ an. Neben all dem gibt es noch besondere Vorschriften wie z.B. für die Universitätsklinika, Hochschulen des Bundes und Verwaltungshochschulen der Länder. Eine transparente Darstellung des gesamt-staatlichen Finanzierungssystems ist aufgrund der Komplexität der föderalen Diversitäten in der Hochschul-Gesetzgebung daher nur bedingt möglich.

Die Neugestaltung des Hochschulrechts der Länder verbunden mit der Einführung von neuen Steuerungselementen zur Hochschulfinanzierung, hier v.a. der Einführung der leistungsorientierten Mittelvergabe, ist stark von der Implementierung des Wettbewerbsgedankens geprägt. Hier stellt sich die Frage, ob diese Entwicklung hin zum Ökonomismus förderlich für die Entwicklung der Hochschulen ist, oder muss hier der Humboldt'sche Gedanke der Wissenschaftsfreiheit der den Hochschulen ursprünglich zugrunde liegt durch den Wettbewerbsdruck zu stark in den Hintergrund treten?

Ziel muss letztendlich ein zukunftsfähiges und verlässliches Finanzierungskonzept für den Hochschulbereich sein. Denn in einer rohstoffarmen Industrienation wie Deutschland ist „Bildung der Schlüssel zur Zukunft“.⁴⁰

Literatur / Bibliography:

- BRINCKMANN H. ET AL.: Die Einheit von Forschung und Lehre: Über die Zukunft der Universität. Abschlussbericht der Sommerakademie im Zentrum für internationale Studien (CIS), 2002, Pandora Verlags-GmbH, Wetzlar
- GRIMM O., JEDDING L.: Hochschulgesetz Sachsen-Anhalt Praxiskommentar, 2018, BWV Berliner Wissenschaftsverlag
- HARTMER M., DETMER H.: Hochschulrecht, 2017, 3. Auflage, Heidelberg, Müller Verlag
- JAEGER M., IN DER SMITTEN S.: Evaluation der leistungsbezogenen Mittelvergabe an den Hochschulen in Mecklenburg-Vorpommern, 2010, Gutachten im Auftrag des Ministeriums für Bildung, Wissenschaft und Kultur des Landes Mecklenburg-Vorpommern (HIS: Forum Hochschule 4/2010), Hannover: HIS
- LANDESRECHNUNGSHOF MECKLENBURG-VORPOMMERN: Sonderbericht über die Prüfung der Hochschulfinanzierung 2014
- LANDFRIED K.: Die Rolle der Universitäten und die Rolle der Geisteswissenschaften, in KIMMICH D., THUMFART A. (2004): Universität ohne Zukunft?, Suhrkamp Verlag F.a.Main
- BAYERISCHER VERFASSUNGSGERICHTSHOF: Entscheidung vom 22.10.2012, <https://www.justiz.bayern.de/media/.../57-ix-12-entscheidung.pdf>
- BAYERISCHE FORSCHUNGSALLIANZ, <https://www.bayfor.org/de/geschaefts-bereiche/eu-foerderprogramme.php>

38 Das sind Ausgaben, die im jeweils laufenden Haushaltsjahr ihren Nutzen stiften. Vgl. HaushaltsSteuerung.de <https://www.haushaltssteuerung.de/lexikon-ausgaben-konsumtive.html> (Stichwort: konsumtive Ausgaben)

39 Das sind Ausgaben, die überwiegend in späteren Haushaltsjahren anfallen. Vgl. HaushaltsSteuerung.de <https://www.haushaltssteuerung.de/lexikon-investitionsausgaben.html> (Stichwort Investitionsausgaben)

40 Vgl. Koalitionsvertrag CDU, CSU, SPD v. 11.11.2005 Nr. 3.1 [PDF][Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und SPD - CDU.de](#), <https://www.cdu.de/sites/default/files/media/dokumente/koalitionsvertrag.pdf>

- BAYERISCHES STAATSMINISTERIUM DER FINANZEN, LANDESENTWICKLUNG UND HEIMAT: Haushaltsplan des Freistaates Bayern 2017/2018, hier: Einzelplan 15 für den Geschäftsbereich des Bayerischen Staatsministeriums für Bildung und Kultus, Wissenschaft und Kunst; https://www.stmflh.bayern.de/haushalt/staatshaushalt_2017/haushaltsplan/
- BAYERISCHES STAATSMINISTERIUM FÜR WISSENSCHAFT, FORSCHUNG UND KUNST. Verwaltungsvorschriften zur Annahme und Verwendung von Mitteln Dritter an Hochschulen vom 21.10.2002 (Drittmittelrichtlinien – DriMiR)
- BUNDESMINISTERIUM FÜR BILDUNG UND FORSCHUNG: Die Exzellenzstrategie, <https://www.bmbf.de/de/die-exzellenzstrategie-3021.html>
- BUNDESZENTRALE FÜR POLITISCHE BILDUNG: Nachschlagewerk Online-Portal KOALITIONSVERTRAG vom 11.11.2005 Nr. 3.1, Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und SPD - CDU.de, <https://www.cdu.de/sites/default/files/media/dokumente/koalitionsvertrag.pdf>
- ENERGIEWIRTSCHAFTLICHES INSTITUT Universität zu Köln, https://lo-bbypedia.de/wiki/Energiewirtschaftliches_Institut
- FRIEDRICH-ALEXANDER UNIVERSITÄT ERLANGEN-NÜRNBERG: Bewirtschaftung von Drittmitteln von A-Z, Stand 20.11.2017
- HAUSHALTSSTEUERUNG.de: <https://www.haushaltssteuerung.de/lexikon>
- HOCHSCHULREKTORENKONFERENZ: Hochschulen in Zahlen 2015 und 2017: https://www.hrk.de/.../2015-05-13_Final_Hochschulen_in_Zahlen...
https://www.hrk.de/.../Statistik/2017-05-08_Final_fuer_Homepage...
- INSTITUT FÜR INTERNET UND GESELLSCHAFT Universität Berlin, https://www.hu-berlin.de/de/pr/nachrichten/archiv/nr1107/pm_110711_01
- KULTUSMINISTERIUM BAYERN: <https://www.km.bayern.de/studenten/hochschulen/recht.html>
- MINISTERIUM FÜR BILDUNG, WISSENSCHAFT UND KULTUR MECKLENBURG-VORPOMMERN: Richtlinie zur Einwerbung und Verwendung von Mitteln Dritter, Drittmittelrichtlinie
<https://www.regierung-mv.de/serviceassistent/download?id=120658e>,
Verwaltungsvorschrift vom 20.03.2014 – VII 340
- MINISTERIUM FÜR WISSENSCHAFT, FORSCHUNG UND KUNST BADEN-WÜRTTEMBERG: <https://mwk.baden-wuerttemberg.de/de/hochschulen-studium/studienfinanzierung/gebuehrenfreies-studieren/>
- STATISTISCHES BUNDESAMT: Drittmitteldefinition H203/32137100-5 (Stand 14.3.2014) <https://www.statistik.uni-freiburg.de/.../drittmitteldef-hfs-2013-5.p...>
- ZENTRUM FÜR ARBEITSBEZIEHUNGEN UND ARBEITSRECHT Universität München, <http://www.zaar.uni-muenchen.de/index.html>

Gesetze:

- BayHO: Bayerische Haushaltsordnung
- BayHSchG: Bayerisches Hochschulgesetz
- HRG: Hochschulrahmengesetz des Bundes
- LHG M-V: Landeshochschulgesetz Mecklenburg-Vorpommern
- LHG NRW: Landeshochschulgesetz Nordrhein-Westfalen

Andrea Isabella Klapproth, LL.M., PhD.
PhD. – Student
Univerzita Mateja Bela
Juristische Fakultät
97 401 Banská Bystrica
Slowakei

Terminological aspects of referring to and content expression in the Code of ethics for judges

Róbert Jäger, Anna Schneiderová*

Abstract:

The paper points to the problem of referring to the code of ethics within the field of judiciary. Attention is paid to the differences between a document called the “Code of ethics for judges” and a document called the “Principles of judicial ethics”. Although these names are often used as synonyms, the authors of the article point to terminological as well as content variations of these types of documents. The second part of the paper points to the need for correct terminological expression in the formulation of the standards themselves contained in the code of ethics. The authors point to problems that have been caused by the incorrect formulation of the content of certain standards in the practical application of some codes of ethics. The authors highlight the need to find a balance between excessive generality on the one hand and excessive specificity of the standards in question on the other.

Key words:

code of ethics, ethical principles, terminological expression

Terminologické aspekty pomenúvania a obsahového vyjadrovania v etickom kódexe sudcu

Abstrakt:

Príspevok poukazuje na problém nazývania etického kódexu v oblasti súdnictva. Pozornosť je venovaná poukázaniu na rozdiely medzi dokumentom nazývaným „etický kódex sudcu“ a dokumentom nazývaným „zásady sudcovskej etiky“. Hoci sú tieto názvy často používané ako synonymá, autori príspevku poukazujú na terminologické ale aj obsahové odlišnosti týchto typov dokumentov. Druhá časť príspevku poukazuje na nutnosť správneho terminologického vyjadrovania pri formulácii samotných noriem obsiahnutých v etickom kódexe. Autori pritom poukazujú na problémy, ktoré v praktickej aplikácii niektorých etických kódexov priniesla práve nesprávna formulácia obsahu niektorých noriem. Autori poukazujú na nutnosť nájdenia vyváženej miery medzi prílišnou všeobecnosťou na jednej strane, a prílišnou konkrétnosťou predmetných noriem na strane druhej.

* doc. JUDr. PhDr. Róbert Jäger, PhD., Department of History of State and Law, Faculty of Law, Matej Bel University in Banská Bystrica. PhDr. Anna Schneiderová, PhD., Department of International, European Law and Legal Communication, Faculty of Law, Matej Bel University in Banská Bystrica.

Kľúčové slová:

etický kódex, etické zásady, terminologické vyjadrovanie

Introduction

Throughout the historical development of a great number of philosophical and ethical theories from antiquity to the present, we have repeatedly encountered ideas of “ideal” (or “perfect”) society. For the opinions describing such a society it is mostly characteristic that individuals (or the communities making it up) respect not only the standards of law, but also the standards of morality and good conduct while observing them without the need for enforcement. In real life, however, such an ideal state has never been fulfilled, and probably will never be. This ideal state in society (or in the community) can only be - more or less successfully - brought closer.

On the way to at least getting closer to it, we can also rely on professional codes of ethics. The need to create codes of ethics for individual professional societies has led to many discussions in Central Europe since the 1990s. From the original rejection, justified by the “unnecessity” of such codes, the idea of their gradual implementation was gradually accepted by most professional organizations. When introducing the code of ethics for the first time, it was often a decision from “the top” when the company’s management decided to introduce a code of ethics, and the staff simply took it as something that “complicates life” or “some novelty that does not change anything in the company, and it is rather to laugh at”.

However, more than two decades after the introduction of the first codes of ethics, at least part of the company changed their mind, and it also became accepted by the part of the staff. If an established code of ethics has not been accepted by employees, this situation can also be caused by errors in the creation and subsequent implementation of the code in the practice. In particular, the first ethical codes were created superficially and “in a hurry”. If the management of the organization chose to introduce a code of ethics, it was created by appointing mostly employees who previously had no experience of creating a code of ethics. Thus, the first ethical codes of the type “just to have it” were created. However, if the organization wants to implement a code of ethics that should be of real value, the work on it should be entrusted to experts in ethics. There has also been a university study of applied ethics in Slovakia for a long time, whose graduates are being prepared for the drafting of codes of ethics.

How should the work on a good ethical code look like? The expert(s) on the code of ethics, who are required by the organization to prepare it, communicate intensively with the staff and management of the organization in the first phase. At this stage, they have to find out what processes are going on in the organization and what problems they may experience. The goal of this phase is to find out the values of the organization, or finding out what the organization wants to consider as its values. These values should then be transformed into ethical standards or ethical principles.

The next step should be the creation of the code of ethics itself, which is a verbal expression of ethical standards or ethical principles transposed into norms of conduct. Within this process, it is also important to look for the right „middle path” between excessive generality (and possible vagueness) of the standards on the one hand, and too

much precision (too precarious) of the ethical code standards on the other. Based on lessons learned from practice, it is important to point out that it is not necessary for an organization to translate the ethical principles into a code of ethics. Even a document in the form of ethical principles can fulfil the functions of a code of ethics. Similarly, it is also currently the case in the judiciary of the Slovak Republic: although the current document governing the conduct of judges is often referred to as the “Code of ethics for judges”, it is actually the “principles of judge’s conduct”. The difference is precisely in clarifying and formulating (or not formulating) specific standards of conduct contained in the Code of ethics, or leaving the regulation of the desired conduct only in the form of more general principles of conduct.

A code of ethics should be developed not only by ethics experts but also by the representatives of the organization that intends to introduce it. It is important that the resulting form of the code of ethics be accepted by as many people as possible to whom this is addressed. However, the work cannot be completed by the verbal (and written) expression of the standards that make up the code of ethics. Then, perhaps, the most important phase is going on, and that is the clarification of its purpose, importance and significance for the addressees of the standards contained therein. Also, the code of ethics must be explained to the addressees in order to understand the individual provisions as well as its meaning as a whole.

It is also important to set up an ethics committee that will be able to interpret the code to the addressees if necessary or will help the addressees to decide how to act in a situation where he or she cannot decide or act in accordance with the code or how to act in a situation not regulated by the code. It is not appropriate for the ethics committee to penalize violations of the code of ethics at the same time. It could lose the confidence of the members of the organization, and they might be afraid to turn to it with their possible questions, and they might be worried that a possible question may also be taken by the ethics committee as an incentive to start a “disciplinary” procedure. The activity of the Ethics and Disciplinary Commission should therefore be separated, but this does not preclude the opinion of the Ethics Committee from being the basis for the decision of the Disciplinary Commission.

But even with the introduction of the code of ethics into practical life, the work on it is not definitively completed. As with legislation, it is necessary to amend the relevant regulation as a result of changes in social conditions (or for other needs), as is the case with the code of ethics. Sometimes only the practical application of the code of ethics reveals facts that have become obsolete in its creation or which have not yet existed during its creation. Although the code of ethics (as well as legislation) should be “revised”, it should not happen so often and at such short notice as is the case with legislation.

The knowledge of the general procedure described above for the development of the code of ethics will be applied in the following text to the judiciary system. We will focus on the following areas: 1/ the issue of whether it is better to implement the code of ethics in the judiciary, or just leaving a more freely worded document in the form of ethical principles; 2/ the issue of defining areas to be regulated by the code of ethics for judges; 3/ the possibility of enforcing compliance with the code of ethics for judges.

Ethical principles of judges versus Code of ethics for judges

In the previous paragraph, we presented the idea that it is not always necessary for an organization to transform the *ethical principles* into a *code of ethics*. Similarly, this applies, for example, to the implementation of ethical standards in the judiciary of the Slovak Republic. Although the *Code of ethics for judges* was introduced in our judiciary in the 1990s, the *Principles of professional ethics*¹ were adopted in 2001, and the latest developments brought about the introduction of the *Ethical principles of judges*. (We would like to point out that although we have at present the ethical principles of judges in the Slovak Republic, these are presented in the media and called as the Code of Ethics for Judges.) Both versions have advantages and disadvantages. The Code of ethics is the specification of ethical principles of judges, but the role of the code of ethics can also be played by the Ethical principles.

Continental legal tradition have supported, and still does, the idea of codification. Many European countries already have codes of ethics in the public sector, in regulated professions and the private sector. In the recent past, codes of ethics have also been introduced for judges, especially in eastern European countries. The fact that the code of ethics of judges is introduced mainly in eastern European countries may seem like a paradox. Those countries in which modern democratic principles are established only slowly, are the first to introduce codes of ethics. But the introduction of the code of ethics of judges in Eastern European countries does not mean “codification” of generally accepted and long-standing rules of conduct (as the term “code” may evoke); on the contrary, the code of ethics for judges in these countries is intended to help the moral conduct of judges to be secured or deepened.

One of the oldest documents, referred to as the Code of ethics for judges, comes from Italy from 1994. As this “Code” consists of only fourteen articles, it seems appropriate to consider the eligibility of using the term “Code”. It is a rather general document that has not improved much in Italy’s judicial practice and has been adopted as a “just to be” document.² There was a similar situation in Slovakia when an ethical “code” containing only eight articles was adopted in 1999. The situation with a practical change in the judiciary in Slovakia was similar to that in Italy. Nevertheless, it is necessary to appreciate at least the effort to introduce an ethical professional code for judges and to regard it as a “first step”.

It is necessary to address the issue of whether it is better to implement the *code of*

1 The reference level for assessing these principles is also the so-called Bangalore Code. On the initiative of the UN and Transparency International, a group seeking to strengthen the ethics of the judiciary, adopted a draft Code of Conduct for Judges in Bangalore in 2001. It was examined in more detail by representatives of the High Judicial Authorities, which took place on 25-26 December 2002 in The Hague. It is called the Code of Conduct for Judges, and its purpose is to lay down rules to guide judges as a guideline, while providing a framework for supervising their behavior. The principles are based on the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights and on the Judicial Tradition.

2 *In Italy, where that judicial ethics was being developed for 12 years, barely any judge noticed it and it had no visible consequences*. See closer: BRIX, B.: *Súdna etika, globálny pohľad, diskusia v Nemecku*. In: *Pristup k spravodlivosti – Bariéry a východiská 9 – Zodpovednosť sudcu: Sudcovská etika a disciplinárna zodpovednosť*. Pezinok: Via Iuris, 2011, p.11.

ethics for judges or to introduce *the ethical principles of judges*. Scientific research in the field of ethics and applied ethics does not give us a clear answer to this question. In general, *ethical principles* may be preferred, particularly in occupations and professions characterized by a deeper knowledge and intellectual base of the addressees for whom *ethical principles* are intended. The general definition of the *ethical principles* formulations assumes that addressees are able to deduce their own conclusions as to what conduct is required (or inadmissible) in a particular situation.

The more active approach of the addressees is therefore required in the practical application of *ethical principles*. In the case of regulating the required conduct of judges, it is legitimate to assume that the judges have such a capacity and thus it is not necessary to implement the code of ethics for judges for them, but it is sufficient to introduce the *ethical principles of judges*. This is also the case for the judiciary of the Slovak Republic, but only the time will show how the *ethical principles of judges* are applied in practice.

Terminological expression of some areas of the regulation of judges' conduct

Contrary to the very brief and general codes of ethics (which have been introduced in the past), there is a too specified and detailed code of ethics. For example, the draft Code of ethics for judges (formerly the "Judicial Code of Ethics") in Kazakhstan in Art. 22-24 introduces the judge's "*responsibility for the conduct of his close relatives*". This is not only a very general formulation, but the standard thus formulated can also interfere with an area where the professional code of ethics should not interfere. The Venice Commission's opinion on this provision also states that while a judge may be legally responsible for the conduct of his or her minor children, the draft Code should clearly state that the judge is not responsible for the conduct of his or her major children and other adults. At the same time, the judge may be required to distance himself from those members of the family who have violated the law and not to imply that he could use his influence and a prestige of his office for their defence.

Article 22 of the same draft Code of ethics for judges in Kazakhstan provides for the judge's "*duty to take care of disabled parents and family members*". The Venice Commission notes that it is essential to ensure that this requirement would not overburden the judge and that the initially formulated legal duty of care should serve as a recommendation. In the same article of the draft Code of ethics for judges, it is stipulated that "*the judge shall inform the President of the Court and the body of the judicial self-government of the divorce and, in particular, of the reasons*". In its opinion, the Venice Commission sees no justification for this provision. Such a formulation may create the wrong impression that the personal life of judges is entirely under the control of the presidents of the courts and that divorce is an immoral act. The judge may also get divorced for circumstances that are not the result of his moral offense, or for circumstances beyond his control. However, even if such an obligation to inform the President of the Court really existed and was observed, the President of the Court cannot, for a legal point of view, do anything to prevent the divorce. At the same time, it should not be the president of the court, who decides whether divorce is justified or not.

Also, under Art. 29 of the draft, *the judge is required to have a “healthy lifestyle”*. The Venice Commission notes that the rule thus formulated is unclear. “A healthy lifestyle” is too vague: for example, smoking is an unhealthy habit, but it is not right to claim that smokers cannot be good judges. The draft Code might be about specific “unhealthy activities” - such as, for example, serious and persistent alcohol problems, the use of banned substances - which can seriously damage the judge’s public reputation and may be considered incompatible with ethical standards.

The same article of the draft also contains the phrase “immoral conduct”. It is a phrase that can be interpreted too extensively. As in the case of a “healthy lifestyle”, the authors of the draft Code could, according to the Venice Commission, put forward typical examples of immoral conduct.³

In these few examples, we have allowed us to point out how it is necessary to take a very sensitive approach to the drafting of the code of ethics for judges. It is important to correctly define the areas in which the code of ethics can interfere. There is no generally binding regulation containing a summary of areas to be modified by the code of ethics for judges but from *Opinion no. 3 of the Consultative Council of European Judges (CCJE) to the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the principles and rules governing judges’ professional conduct in particular ethics, incompatible conduct and impartiality* can be deduced that these areas should primarily be linked with i) the performance of judges in the exercise of their functions ii) the conduct of judges in the exercise of their functions iii) other professional activities of judges iv) the relations between judges and the media. However, this account is not completed, and also other areas can be dealt with in the codes of ethics.

It is not exceptional if a code of ethics for judges regulates the judges’ sphere of a private life.⁴ In the Code of ethics for judges in Slovakia in 2001, there is paragraph 1, titled “The Judge’s Private Life”. The formulation of this paragraph is quite general (as opposed to the provisions of the Kazakhstan draft Code of ethics). However, in this case, the Slovak formula appears to be more acceptable.

The Venice Commission states, among other things, that it is a question that depends to a large extent on the traditions of a given society, when it comes to defining the areas of the specific code of ethics of the judge. Thus, the Venice Commission does not provide an exact enumeration of areas that may or may not be altered in the code of ethics for judges,

3 See closer: Opinion on the draft CDL-AD (2016) 013 of the Code of Ethics for Judges (Kazakhstan) 013 adopted by the European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) at its 107th plenary session (Venice, 10-11 June 2016). Online document available on 20 January 2018 at:

<https://www.ustavnysud.sk/documents/10182/0/CDL-AD%282016%29013+-+Kazachstan+-+Stanovisko+k+navrhu+sudcovskeho+etickeho+kodexu%281%29.pdf/031dfc40-7373-46b9-8d60-2bf334aa4528>

4 Similarly, the 2001 Code of Ethics of Judges in Slovakia was as follows: *1. A judge may not use the prestige of his office to gain advantages for himself or another nor to use or provide information obtained in connection with his position or function for the purposes of, which are unrelated to his mission. 2. A judge shall ensure his / her credibility in administering his / her property and property of his / her family by not entering into legal relationships that may undermine the seriousness and dignity of the office of the Judge.* See more on-line document available on 21 January 2018 at http://zdruzenie.sk/wp-content/uploads/2016/10/1_eticky_kodex_zss.pdf.

but it also allows for due account to be taken of the specifics of the country, its society, traditions or historical and cultural references. However, it is also important that the rules of the code of ethics do not restrict the independence of judges in their decision-making.

Bibliography:

- BUŠÍK, L.: Etické dilemy v rozhodovacej praxi sudcu. In: *Aplikovaná etika - kontext a perspektívy*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2010, pp. 380-393.
- BUŠÍK, L.: Právnická etika a jej význam v praxi. In: *Profesijná etika a prax*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2008, pp. 8-29.
- BRIX, B.: Súdna etika, globálny pohľad, diskusia v Nemecku. In: *Prístup k spravodlivosti – Bariéry a východiská 9 – „Zodpovednosť sudcu: Sudcovská etika a disciplinárna zodpovednosť“*. Pezinok: Via Iuris, 2011, pp.10-12.
- Code of Judicial Ethics. Zagreb: The Supreme Court of the Republic Croatia, 2006.
- ČAPUTOVÁ, Z.: *Profesijná etika sudcov v etických kódexoch, judikatúre a stanoviskách etických poradných komisií*. Pezinok: Via Iuris, 2012.
- ČMELÍKOVÁ, Z.: *Etika ako nástroj morálneho rozvoja organizácie*. Brno: Computer Press, 2010.
- DRGONEC, J.: Disciplinárna zodpovednosť sudcov: Mechanizmus a podmienky jej uplatnenia. In: *Justičná revue*. 58, No. 3 (2006), pp. 413-431.
- FOBEL, P.: Aplikovaná etika, bioetika a etická expertíza. In: *Bioetika ako akademická a profesionálna špecializácia*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2009, pp. 7-32.
- FOBEL, P. - FOBELOVÁ, D.: Na ceste k organizačnej etike. In: *Organizačná etika a profesionálne etické poradenstvo*. Banská Bystrica: [s. n.], 2013, pp. 39-48.
- FOBELOVÁ, M. - FOBELOVÁ, D.: Etika ako dôležitá súčasť uplatňovania spoločenskej zodpovednosti organizácií. In: *Organizačná etika a profesionálne etické poradenstvo*. Banská Bystrica: [s. n.], 2013, pp. 91-126.
- GÁBRIŠ, T.: Súdnictvo v období prvej Slovenskej republiky (1939-1945). In: *Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae*, Bratislava : Univerzita Komenského, 2008, 26, pp. 71-84.
- KRAJČOVIČ, M.: Nezávislosť súdnej moci z pohľadu právneho princípu. In: *Justičná revue*. 68, No. 8-9 (2016), pp. 829- 856.
- KRČOVÁ, E.: O etických problémoch sudcov. In: *Právny obzor*. 73, No. 4 (1990), pp. 350-356.
- KLUČKA, J.: Etické pravidlá medzinárodných súdnych orgánov a tribunálov. In: *Právny obzor*. 100, No. 2 (2017), pp. 289-305.
- KEREČMAN, P.: Sudcovia a advokáti, alebo o etických aspektoch vzťahov profesií. In: *Justičná revue*. 61, No. 8-9 (2009), pp. 929- 957.
- KOVÁČECHOVÁ, E. – ČAPUTOVÁ, Z.: Vybrané aspekty disciplinárneho súdnictva. Pezinok: VIA IURIS, 2012.
- KREMNIČANOVÁ, E.: *Etické poradenstvo a etická expertíza: dizertačná práca*. Banská Bystrica, 2012. <http://opac.crzp.sk/openURL?crzpSigla=umbbbystrica&crzpID=14064170-b56b-41c3-9c14-efee9581c791>. Univerzita Mateja Bela.
- KRŠKOVÁ, A.: Peripetie okolo sudcovskej etiky na Slovensku. In: *Výzvy slovenského súdnictva a možnosti zlepšenia existujúceho stavu*. Bratislava: Transparency international, 2012, pp.30-36.

- SLAŠŤAN, M.: Disciplinárna zodpovednosť ako poistka nezávislosti sudcov. In: „*Právo na súdnu ochranu a garancie nezávislosti sudcov z pohľadu teórie a praxe*“: zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2015. pp. 92-101.
- ŠOLTYS, D.: Zákon, morálka a sudca. In: *Základné zásady v rozhodovacej činnosti súdnej moci*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2014. pp. 485-494.
- <https://rm.coe.int/168074822f>
- <https://www.ustavnysud.sk/documents/10182/0/CDL-AD%282016%29013+-+Ka-zachstan+++Stanovisko+k+navrhu+sudcovskeho+etickeho+kodexu%281%29.pdf/031dfc40-7373-46b9-8d60-2bf334aa4528>
- http://zdruzenie.sk/wp-content/uploads/2016/10/1_eticky_kodex_zss.pdf.

doc. JUDr. PhDr. Róbert Jáger, PhD.
Faculty of Law, Matej Bel University
Department of History of State and Law
Komenského 20
974 01 Banská Bystrica
Slovak Republic

PhDr. Anna Schneiderová, PhD.
Faculty of Law, Matej Bel University
Department of International, European Law and Legal Communication
Komenského 20
974 01 Banská Bystrica
Slovak Republic

Trestnoprávne aspekty terorizmu v Slovenskej republike v kontexte medzinárodného práva

Silvester Kaczor*

Abstrakt:

Článok je zameraný na problematiku trestnoprávnych možností postihu terorizmu v Slovenskej republike. Spracováva tematiku terorizmu zameranú na jeho vývoj, pojem, charakteristiku a trestnoprávne možnosti postihu terorizmu v Slovenskej republike v kontexte medzinárodného práva. Značná pozornosť je venovaná histórii, pojmom a výkladu ustanovení Trestného zákona, ktorými sú teroristické protiprávne konania postihované.

Kľúčové slová:

terorizmus, krízová situácia, vývoj terorizmu, právna úprava terorizmu

Criminal aspects of terrorism in the Slovak Republic in the context of international law

Abstract:

The article is focused on the possibilities of criminal sanction of terrorism in The Slovak Republic. It compiles the problems of terrorism dealing mainly with its trends, definition, characteristics and the criminal sanction possibilities related to terrorism in The Slovak Republic in the context international law. The definition and interpretation of provisions of the Criminal Code, which are used to prosecute and punish illegal terrorist acts, are a major focus.

Keywords:

terrorism, critical situation, development of terrorism, legal adjusting of terrorism.

Úvod

Násilie je sprievodným javom každej ľudskej spoločnosti. Považujeme ho za negatívnu súčasť ľudského správania. Má nekonečné množstvo podôb a foriem. Jednou z najnebezpečnejších a najkrutejších foriem násilia, ktorá dokáže ohroziť a destabilizovať štátnu moc, je terorizmus. Práve terorizmus sa stal v posledných rokoch súčasťou života každého z nás. Bohužiaľ neexistuje krajina, ktorá by mohla tvrdiť, že sa jej tero-

* mjr. JUDr. Silvester Kaczor, Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Prezídium Policajného zboru

rizmus netýka, pretože útoky teroristov sú nepredvídateľné a čím ďalej tým ničivejšie. Môžeme ho označiť ako fenomén, ktorý predstavuje nepríjemného súpera každej spoločnosti, ktorá sa objavila v minulosti, ale jeho pôsobenie sa začalo v plnej miere vyvíjať až v 70. rokoch 20. storočia. Práve dvadsiate storočie považujeme za najkrvavejšie storočie, v ktorom sa teroristické násilie rozvinulo, dosiahlo svoj vrchol, prerástol do medzinárodných rozmerov a stal sa globálnym fenoménom.

Slovenská republika sa považuje relatívne za bezpečnú krajinu, aj keď, ako som už spomínal, útoky teroristov sú nevypočítateľné. Teda ich terčom sa môže stať i naša krajina. Z toho dôvodu je veľmi dôležitá prevencia spočívajúca v prijímaní vnútorných opatrení a taktiež v rámci medzinárodnej a európskej spolupráce.

Keďže sa terorizmus neustále vyvíja môže sa stať, že dnes uvedené prostriedky už budú zajtra neúčinné. Dá sa povedať, že teroristi sú o krok dopredu pred osobami, krajinami, medzinárodnými a európskymi organizáciami bojujúcimi proti nim. Vychádzam z toho, že krajina len v obmedzenom rozsahu dokáže zabrániť teroristickému útoku, väčšinou reagujú len na samotný teroristický akt. Prispôsobujú bezpečnosť tomu, aby zabránili teroristom opakovať teroristický útok. Myslím si, že veľkou výhodou teroristov je výber svojho cieľa a taktiež to, že disponujú „silnou zbraňou“ ako je pozornosť médií. Denne môžeme prostredníctvom médií nepriamo pozorovať teroristické útoky spáchané v rôznych častiach sveta. Práve médiá sprostredkujú požiadavky teroristov do celého sveta, a práve preto nie je dôležité, kde teroristi útok uskutočnia. Samozrejme čím ekonomicky vyspelejšia krajina s veľkým medzinárodným vplyvom, tým lepšie.

Terorizmus priamo či nepriamo zasahuje do života jednotlivcov, národov, zemí a vyznačuje sa obrovskou dynamikou. Je to fenomén, ktorý nepozná hranice štátov a prináša so sebou hrozivé následky. Predstavuje krutú realitu súčasného sveta.

Tento fakt nie je možné ignorovať, a preto je nevyhnutné bojovať proti tomuto fenoménu všetkými dostupnými prostriedkami, a to najmä právnymi. V snahe bojovať a čeliť proti tejto „vládnucej sile“ respektíve „vládnucej medzinárodnej sile“ si vyžaduje v každej demokratickej a v právnej spoločnosti potrebný a zároveň vhodne regulovaný právny poriadok.

História a vývoj terorizmu

Terorizmus sprevádza vývoj ľudskej spoločnosti v celej jej histórii. Ľudia používajú násilie ako prostriedok na dosahovanie určitých cieľov od čias existencie ľudstva. S vývojom spoločnosti sa samozrejme menili formy, metódy, ciele a prostriedky. Možno konštatovať, že zatiaľ čo pred niekoľko desiatkami rokov sa mohol teroristický útok dotknúť len obmedzených oblastí a úzkeho okruhu ľudí, dnes môže tento typ násilia spôsobiť politický a ekonomický otras v celosvetovom meradle a môže spustiť celú reťaz nekontrolovaných udalostí. V budúcnosti môže ohroziť existenciu celého ľudstva, pretože tento fanatický a krutý fenomén nepozná hranice a pred ničím sa nezastaví. Aby sme pochopili podstatu teroru a terorizmu, treba ho poznať v jeho historickom vývoji.

Niektorí autori sa domnievajú, že teroristické útoky možno nájsť už v egyptských hieroglyfických textoch Biblie či Homérovej Odysey.¹

1 BRZYBOHATÝ, M. *Terorismus* I, s. 16

Už v staroveku sa praktizoval teror avšak vo forme typickej pre toto obdobie. Najčastejšie sa táto forma násilia realizovala pri vládnutí, v dobyvačných, občianskych vojnách alebo pri potláčaní vzbúr, povstaní otrokov, podmanených kmeňov a národov. Masové vyvražďovanie porazených, politické vraždy kmeňov, cisárov, diktátorov a tyranov sa nepokladali za nič výnimočné alebo neobvyklé. Už v samotnej Biblii a i ďalších historických prameňoch sa spomína vraždenie obyvateľov dobytého Jericha, vyhladenie Kartága Rimanmi, potrestanie účastníkov Spartakovho povstania, vyvraždenie obyvateľstva Jeruzalema po potlačení židovského povstania, vraždu Caesara a ďalších rímskych cisárov, ale i potencionálnych nástupcov, senátorov a pod.

V prvom storočí nášho letopočtu židovská nábožensko-politická skupina sikarov vraždila na verejnosti Rimanov, ktorí okupovali blízky východ, dýkami nazývanými „sica“ dúfajúc, že tak vyvolajú povstanie ostatných židov. Ďalšou skupinou, ktorá sa preslávila teroristickými praktikami a to škrténím cudzincov a cestovateľov boli indic-ký thugovia pôsobiaci od polovice 7. do polovice 19. storočia. V neposlednom rade to boli aj assassíni, ktorí verejne vraždili pomocou nožov v oblasti Perzského zálivu od 11. do 13. storočia s cieľom šíriť šiitsky islam. Všetky tieto tri skupiny boli nábožensky motivované a možno skonštatovať, že svojich nasledovníkov našli v našej dobe v islamských teroristoch.²

S výrazom terorizmus sa stretávame prvýkrát v súvislosti s vládou Francúzska v období Francúzskej revolúcie v období 1792 až 1794, tiež označovaný ako Régime de le Terreur, v ktorom boli tisícky „nepriateľov revolúcie“ popravení gilotínou. Práve zo slova terreur, čo v preklade znamená veľký strach či hrôza pochádza etnologický výraz terorizmus.

Dôležitým medzníkom vo vývoji terorizmu je zvrhnutie kráľa, jeho poprava a nastolenie novej moci „Výboru pre verejné blaho“ na čele s M. Robespierrom, ktorý plnil rozhodnutia a príkazy Národného Konventu. Ten spočiatku terorizoval ich skutočných nepriateľov, ale neskôr toto násilie prerástlo do teroru proti všetkým obyvateľom. Tak sa stal teror nástrojom vlády v danom teritóriu. Pojem teror sa od tých čias dostal do slovníkov všetkých európskych i mimoeurópskych politikov.

Po porážke Napoleona pri Waterloo a obnove royalistického režimu vo Francúzsku vzniklo nové usporiadanie sveta na základe Versailleskej dohody a ďalších medzinárodných dohôd. Celosvetový technologický pokrok umožnil rozvinúť nové, ešte nebezpečnejšie formy teroru, terorizmu, ale i boja proti nemu.³

V priebehu 19. storočia získava terorizmus nový rozmer vďaka narastajúcemu počtu atentátov páchaných proti predstaviteľom štátu. Tieto atentáty páchali väčšinou atentátnici či malé skupiny na hlavy štátu. Z tejto doby možno menovať najznámejšie atentáty ako je atentát na cára Alexandra II. v roku 1881, francúzskeho prezidenta Sadi Carnota v roku 1894, španielskeho predsedu vlády Antonia Canovase v roku 1897, italského kráľa Umberta I. v roku 1900 či amerického prezidenta Williama McKinley v roku 1901.

Koniec prvej svetovej vojny znamená rozmach antikoloniálneho a etnoseparatistického terorizmu. Separatistický a náboženský terorizmus sa najviac objavoval v pales-

2 SOULEMAINOV, E. a kol. *Terorizmus válna proti štátu*, s. 66-68

3 CIGÁNIK, L., JAŠŠOVÁ, E. *Terorizmus: Od komunikácie s aktérmi teroru pri oslobodzovaní rukojemníkov až po opatrenia štátov v boji proti nemu*, s. 66

tínsko-izraelskom konflikte. Teroristické útoky využívali tak ako Arabi aj Židia a prelomom sa stalo vytvorenie samostatného židovského štátu Izrael v roku 1948. Veľa arabských skupín s týmto štátom nesúhlasila, ako napríklad hnutie Fatah na čele s Jásirom Arafatom a svoj nesúhlas dávali najavo s útokmi.

Ďalšia kapitola dejín terorizmu po prvej svetovej vojne je spojená s fašizmom. Už pred jeho nástupom k moci v Nemecku, Taliansku a Španielsku využívali fašisti a taktiež hnutia, ktoré s nim sympatizovali (ustašovci, Železná garda v Rumunsku), násilie vyvolávajúce strach a hrôzu. Práve ustašovci spáchali 9. októbra 1934 v Marseille atentát na juhoslovanského kráľa Alexandra I., pri ktorom zahynul aj francúzsky minister zahraničných vecí L. Barthou. Toto bol jeden z prvých aktov považovaných za medzinárodný terorizmus, pri ktorom obeť pochádzali z rôznych štátov.

Teror najväčšieho rozsahu v moderných dejinách predstavuje nemecký nacizmus. Počas 2. svetovej vojny okupačné fašistické vojská drancovali dobyté regióny i celé štáty. Na okupovaných územiach dochádzalo k nevídaným krutostiam, k sústavnému a systematickému používaniu teroristických činností. Prirodzený odpor obyvateľstva proti fašizmu bol vojskom pre výstrahu ostatným kruto potláčaný.

Pre túto vojnu bolo charakteristické i nedodržiavanie medzinárodných konvencií o humanitnom práve. Toto potvrdzovalo nielen zlé zaobchádzanie so zajatcami, kde neboli zabezpečené ich minimálne životné potreby a zdravotnícka starostlivosť a pod., ale i bezohľadné plošné bombardovanie miest a priemyselných celkov.

Najväčšia brutalita teroru sa prejavila na dobytých územiach Sovietskeho zväzu, kde teroristické praktiky uskutočňovali špeciálne komandá SD⁴ a SS⁵, ale aj nemecká armáda.⁶ Komunistom a partizánom sa nepriznávali žiadne práva a strieľali ich na mieste. Praktiky, ktoré sa používali na dosiahnutie vysnívaného cieľa ako deportácia obyvateľstva na nútené práce, drancovanie krajín, ničenie a nakoniec samotný holokaust (úplná genocída celej jednej svetovej rasovej skupiny ľudstva) nemajú v histórii obdobu. Počas tejto vojny zahynulo v plynových komorách a inými formami vrážd vyše šesť miliónov Židov a pól milióna Rómov, telesne a mentálne postihnutých osôb.⁷

Po skončení 2. svetovej vojny sa vytvorili podmienky pre národnooslobodzovací boj v kolóniách, kde spolu s týmto bojom vznikli aj podmienky pre rozvoj terorizmu. Išlo najmä o ozbrojené konflikty medzi domácimi nacionalistami a koloniálnymi mocnosťami, ktoré si v 19. storočí podmanili väčšiu časť sveta. Ako príklad môžem uviesť Vietnam, Malajziu, Indonéziu, Filipíny, Indočínu a Blízky východ, najmä v súvislosti so spomenutým vznikom nového štátu Izrael.

Jadrom medzinárodného terorizmu sa stali štáty Blízkeho východu. Vrcholil boj Izraela s odbojovými skupinami Palestínčanov, ktoré boli podporované arabským svetom za vytvorenie samostatného štátu Palestína. K veľkému rozvoju medzinárodného terorizmu prispeli aj snahy veľmocí o kontrolu tohto regiónu s najväčšími zásobami ropy na svete, izraelsko-arabské vojny v rokoch 1967 a 1973, víťazstvo islamského fundamentalistického hnutia na čele s Chomejním v Iráne v roku 1979. Ako dôsledok

4 Skratka SD pochádza zo slova Sicherheitsdients, čo po slovensky znamená bezpečnostná služba

5 Skratka SS pochádza zo slova Schutzstaffel, čo po slovensky znamená ochranný oddiel, bola ozbrojená teroristická organizácia v rokoch 1925 - 1945

6 SOULEMAINOV, E. a kol. *Terorismus válka proti státu*, s. 76

7 SOULEMAINOV, E. a kol. *Terorismus válka proti státu*, s. 74-80

týchto skutočností vznikli nové teroristické organizácie, ktoré mali spravidla náboženský charakter. Sú nimi napríklad Hamas, Čierny september, Hizballáh atď.

Súčasná fáza terorizmu začína pádom železnej opony. V tomto období nastal rozmach predovšetkým nábožensky motivovaného terorizmu, ktorý sa prvýkrát objavil v palestínsko-izraelskom konflikte a je spojený so vznikom skupín ako je Islamský džihád alebo Hamas, ktorý vykonáva bombové sebe vražedné útoky na ciele v Izraeli. Ďalším prejavom náboženského terorizmu bol v roku 1995 útok sekty Óm šinrikjó na tokijské metro s nervovým plynom.

Medzi najnebezpečnejšie patrí pravdepodobne teroristická organizácia fundamentalistov ako je napríklad al-Kaidá, ktorá vznikla v 90. rokoch, usilujúca o jediný islamský štát. Americký profesor Rapoport pôsobiaci na Kalifornskej univerzite, expert na terorizmus a vydavateľ vedeckého časopisu *Terrorism & Political Violence* (Terorizmus a politické násilie), sa domnieva, že tento cieľ je blízky sunitskej populácii cez Stredný východ, Afriku i Áziu odkiaľ pramení veľa prívržencov pre al-Kaidu. Títo regruti trénujú v určitých výcvikových strediskách napríklad v Afganistane a následne sa usádzajú v západnej Európe.⁸

Na čele organizácie stál saudskoarabský multimilionár Usáma bin Ládín, ktorý sa značnou mierou podieľal na jej financovaní. Usudzuje sa, že väčšina mužov vo vrcholovom vedení patrí k sunitskej vetve islamu. Al-Kaida je známa predovšetkým útokom na obchodné centrum z 11. septembra 2001.

Prvým významným útokom na USA bol výbuch na palube lietadla nad mestom Lockerbie. Od tohto útoku na USA sa odohralo množstvo ďalších teroristických útokov z ktorých spomeniem aspoň niektoré, napr. :

- 26.2.1993 – výbuch vozidla s výbušninou umiestnenou v garážach v newyorskom Svetovom obchodnom centre si vyžiadalo 6 mŕtvych a vyše 1000 zranených
- 25.2.1996 – samovražedný útok prívrženca radikálneho hnutia Hamas spôsobil výbuch autobusu v blízkosti autobusovej stanice v Jeruzaleme. Pri útoku v Jeruzaleme a v Aškelone zahynulo spolu 26 ľudí
- 19.3.1999 – viac ako 5 ľudí zahynulo pri bombovom útoku na preplnenom trhovisku vo Vladikavkaze na juhu Ruska
- 21.10.1999 – viac ako 110 ľudí zahynulo a 400 utrpelo zranenia pri útoku na preplnenom trhovisku v čečenskom hlavnom meste Groznyj
- 10.8.2001 – približne 252 ľudí zahynulo v osobnom vlaku, na ktorý južne od Luan- dy zaútočili angolský rebeli zo skupiny UNITA⁹

Avšak najväčší dopad na USA mal posledný útok uskutočnený 11.septembra 2001 na World Trade Center. Po tomto útoku sa začína nová éra terorizmu, ktorá znamená nebezpečenstvo pre celý svet. Nastávajú nebezpečnejšie dimenzie, najmä možnosť ohrozenia a destabilizácie štátnych systémov ako aj organizácií samotných štátov. Dokonca sa budujú špeciálne základne na výcvik teroristov a teroristických skupín. Najpevnejšie základy s najväčšou súdržnosťou majú teroristické skupiny budované na etnickom

8 RAPOPORT, D. C. The Four Waves of Rebel terror and september 11. In: *Anthropoetics* 8, [online] no.1 (Spring/Summer 2002), Dostupné na internete <<http://www.anthropoetics.ucla.edu/ap0801/terror.htm>>

9 CIGÁNIK, L., JAŠŠOVÁ, E. *Terorizmus: Od komunikácie s aktérmi teroru pri oslobodzovaní rukojemníkov až po opatrenia štátov v boji proti nemu*, s. 80-81

a náboženskom základe. Po prvýkrát teroristi prezentovali schopnosť použiť vo svojom boji zbrane hromadného ničenia – otravné a biologické látky. Vo veľkej miere vzrastá neriadený – nelegálny obchod so zbraňami. Teroristické organizácie, ktoré boli do tohto času izolované, začínajú nadväzovať kontakty a spoluprácu.

Definícia terorizmu

Slovo teror je odvodené z francúzskeho slova *terreur*, čo v preklade do slovenčiny zodpovedá významu strašný, hrozný. Základný mechanizmus teroru je zachytený v starom čínskom prísloví: „Zabi jedného a postrašíš desať tisíc“. ¹⁰ Teror znamená hrozbu používania násilia, je to metóda činnosti, prostriedok nátlaku so zameraním na konkrétne osoby. Označenie teror sa zvykne zamieňať, prelínať s pojmom terorizmus. Pôvod tohto slova sa datuje od roku 1718, keď v mestečku Teror na ostrove Gran Canaria zničili výbuchom pušného prachu tamojší kostol. Zničenie cirkevného symbolu sa stalo pojmom, označujúcim násilné zastrašovanie, ničenie, ohrozovanie ľudí. Slovo terorizmus sa po prvýkrát objavilo aj v dodatku ku Slovníku Francúzskej akadémie v roku 1798, kde označoval akcie ilegálnych hnutí. Teda takto chápanému pojmu nebol v tej dobe pripisovaný dnešný význam. V roku 1980 bola v USA publikovaná definícia terorizmu, ktorá znie takto: „Terorizmus je použité násilie alebo hrozba násilím, zvyčajne zamerané proti nezúčastneným osobám, s cieľom vyvolať strach, ktorého prostredníctvom sú dosahované politické, náboženské, alebo ideologické ciele“. ¹¹

Pojem terorizmus sa v súčasnosti používa v rôznych súvislostiach, možno vraviť aj o jeho nadužívaní bez presnejšieho vymedzenia, či už v politike, žurnalistike, alebo v bežnej reči.

Verejnosť pristupuje k posudzovaniu terorizmu z hľadiska konkrétnych teroristických aktov, ktorým sa cíti bezprostredne ohrozená. ¹²

Terorizmus je vo všeobecnosti chápaný ako násilná metóda činnosti extrémistických hnutí, pre ktoré je typické organizovanie a plánovitá deštrukcia a vraždenie alebo hrozba týmito postupmi k zastrašovaniu a vydieraniu štátnych orgánov, obyvateľstva za účelom dosiahnutia určitých, politických, národnostných alebo iných cieľov daných teroristickou organizáciou. ¹³

Definícia terorizmu používaná v FBI: Terorizmus je nezákonné použitie sily či násilia proti osobám či majetku s cieľom zastrašiť či prinútiť vládu, civilné obyvateľstvo alebo jeho časť k podpore politických či spoločenských cieľov. [Terrorism is the unlawful use of force or violence against person or property to intimidate or coerce a government, the civilian population, or any segment thereof, in furtherance of political or social objectives]. ¹⁴

10 kolektív autorov: *Encyklopedie – Světový terorismus*, s. 10

11 JALČ, A. *Tradičné trestnoprávne zásady verzus anglosaské právo v boji proti terorizmu- môže byť vzorom aj pre nás?*, dostupné na internete <<http://www.law.muni.cz/edicni/Days-of-public-law/files/pdf/trest/Jalc.pdf>>

12 CIGÁNIK, Ľ., JAŠŠOVÁ, E. *Terorizmus : Od komunikácie s aktérmi teroru pri oslobodzovaní rukojemníkov až po opatrenia štátov v boji proti nemu*, s. 53

13 CHMELÍK, J. a kol. *Zločin bez hraníc (Výšetrovanie terorizmu a organizovaného zločinu)*, s. 17

14 kolektív autorov: *Encyklopedie – Světový terorismus*, s. 16-17

Definícia terorizmu používaná v CIA: Termín terorizmus znamená dopredu premyslený a politicky motivovaný násilný čin, ktorý je spáchaný proti neozbrojeným cieľom nadnárodnými skupinami alebo tajnými agentmi, obvykle s úmyslom ovplyvniť obyvateľstvo. [The term terrorism means premeditated, politically motivated violence perpetrated against noncombatant targets by subnational groups or clandestine, usually intended to influence an audience].¹⁵

V literatúre je uvádzaných množstvo definícií, spravidla sa rozdeľujú do štyroch skupín: akademické, definície vládnych autorít, názory verejnosti a z hľadiska sebareflexie samotných teroristov. Akademické definície sú vypracované vedeckými pracovníkmi so snahou o maximálnu objektívnosť. Definície vypracované vládными autoritami a orgánmi verejnej moci zodpovedajú opatreniam pre riešenie praktických problémov boja proti terorizmu a jeho dôsledkom. Názory verejnosti, ktorá je potencionálnym objektom terorizmu, sú spravidla prezentované médiami. Zaujímavá je tiež definícia terorizmu druhou stranou, teda samotnými teroristami. Terorista Carlos Marighella, ktorého prezývali otec mestského terorizmu, definoval terorizmus ako akciu. Vo svojej knihe *Minimanual of the Urban Guerilla* (Stručná príručka mestskej gerily) napísal: „Akcia mestskej gerily musí byť prevedená kľudne a rozhodne. Útoky musia byť bezohľadné a prepočítané tak, aby mali čo najväčší dopad na spoločnosť.“¹⁶ Podľa jeho názorov bolo násilie jediným prostriedkom k zmene politického systému. Najznámejšia je akademická definícia, ktorá je aj vo väčšine uznávaná: „Terorizmus je metóda vzbudzovania strachu prostredníctvom násilných aktov, vykonávaných tajnými alebo polo tajnými jednotlivcami, skupinami alebo štátnymi orgánmi z kriminálnych alebo politických dôvodov, pričom na rozdiel od atentátov nie sú priame obete pravým terčom útoku. Okamžité ľudské obete násilných aktov sú obvykle buď vybrané náhodne príležitostné terče z cieľovej verejnosti, alebo zámerne reprezentatívne či symbolické terče a slúžia na odovzdávanie správy. Komunikačné procesy medzi teroristami (organizáciou), ohrozenou obeťou a hlavným terčom, založené na násilí a šírení strachu, sa využívajú na manipuláciu hlavného terča (verejnosti) tým, že sa z nich stávajú terče teroru, požiadaviek alebo upútania pozornosti v závislosti od toho, či ide o zastrašovanie, násilné donucovanie alebo šírenie propagandy.“¹⁷

Uvedená definícia obsahuje skoro všetky podstatné, dnes uznávané prvky a črty terorizmu a vyjadruje :

- Čo je terorizmus (metóda vzbudzovania strachu)
- Na čom je založený (na opakovaných násilných aktoch)
- Kto ho používa (teroristi – jednotlivci, skupiny, štát, zoskupenia štátov)
- Dôvod (kriminálny, politický)
- Hlavný cieľ (manipulácia verejnosťou prostredníctvom pomocného terča, náhodne alebo zámerne vybranej obete)

Na pôde OSN sa prerokovalo množstvo dohovorov a rôznych konkrétnych dohôd na potlačanie terorizmu, napríklad o únosoch lietadiel, braní rukojemníkov, značkovanie trhavín na účely ich detekcie. Môžeme konštatovať, že dvanásť hlavných celosvetových dohovorov v boji proti terorizmu neobsahuje všeobecnú a univerzálnu definíciu terorizmu.

15 kolektív autorov: *Encyklopedie – Světový terorismus*, s. 16-17

16 BRZYBOHATÝ, M. *Terorismus I*, s. 11

17 kolektív autorov: *Encyklopedie – Světový terorismus*, s. 16

V celosvetovom meradle sa tak otázku spoločnej a všeobecne prakticky použiteľnej definície terorizmu nepodarilo doposiaľ vyriešiť.

Potreba spoločnosti a dosahovanie pozitívnych výsledkov v boji proti terorizmu vyzýva Radu EU, aby čím skôr oficiálne podporila v spoločnej akcii vymedzenie pojmu terorizmus, ktoré navrhla skupina odborníkov OSN na vysokej úrovni k problematike „Hrozby, výzvy a zmena“ a podporil ju aj Kofi Annan, a ktoré uvádza, že „terorizmus znamená akýkoľvek čin zameraný na to, aby spôsobil smrť alebo vážne telesné zranenie civilnému obyvateľstvu alebo nebojujúcej strane s cieľom zastrašiť obyvateľstvo, alebo prinútiť vládu, alebo medzinárodnú organizáciu, aby vykonala alebo naopak nevykonala určitú akciu“¹⁸. Európska únia definuje terorizmus ako „... čin spáchaný úmyselne s cieľom vážne destabilizovať alebo zničiť základné politické, ústavné, hospodárske a sociálne štruktúry. Ide o zločiny ako ohrozovanie života alebo fyzickej integrity osôb, vzatie osoby za rukojemníka, únos lietadla, spôsobenie výbuchu a pod.

Podľa TREVI¹⁹ je terorizmus definovaný „ako použitie násilia alebo vyhrožovania sa použitím násilia súdržnou skupinou násilníckych osôb s cieľom politických ziskov.“

Terorizmus definovala aj britská vláda : „Na účely zákona sa pod terorizmom rozumie použitie násilia pre politické ciele a zahrňuje využitie akéhokoľvek násilia pre zastrašenie verejnosti alebo niektorej jej časti.“²⁰

Ministerstvo zahraničných vecí USA (1984) terorizmus definuje ako: „Dopredu pripravené, politicky motivované násilie uskutočňované nadnárodnými tajnými agentmi, či organizáciami na nebojujúcich terčoch, s obvyklým cieľom ovplyvniť verejnosť.“²¹

V súčasnosti existuje veľké množstvo definícií terorizmu najmä medzi teoretikmi západnej Európy, z ktorých sú najviac frekventované :

- Terorizmus je násilie prekračujúce hranicu kriminálnej aktivity k dosiahnutiu politických cieľov.
- Terorizmus je politicky motivované použitie alebo vyhrožovanie sa použitím násilia k vytvoreniu stavu strachu, ktorý slúži k vydieraniu, nátlaku, zastrašovaniu alebo je príčinou zmeny v chovaní sa jednotlivcov, či skupín. Jeho metódami sú únosy a zadržovanie rukojemníkov, pirátstvo alebo sabotáže, atentáty, vyhrožky, fingované hrozby, necielené bombové útoky a strel'ba.²²

Uvedené, ako aj ďalšie neuvedené definície majú široký spoločný základ, ale často sa opravujú, menia a dopĺňajú podľa aktuálnych okolností. V uvedených definíciách je za terorizmus považovaný najmä taký akt, pri spáchaní ktorého je prvotná politická motivácia. Čiže môžeme povedať, že doposiaľ nebola prijatá jediná spoločná, medzinárodne platná definícia terorizmu, ktorá by slúžila spoločenskej praxi ako základný pojem.

18 HUTCHINSON, A. *Stanovisko výboru o vonkajšom rozmere boja proti medzinárodnému terorizmu*, [online], 7.11.2006, dostupné na internete <http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/ad/637/637545/637545sk.pdf>

19 TREVI- zoskupenie štátov na boj proti terorizmu. Bola založená na summite Európskej rady v Ríme v roku 1975. Jej cieľom bolo zabezpečiť užšiu spoluprácu medzi jednotlivými orgánmi ES

20 kolektív autorov: *Encyklopedie – Světový terorismus*, s. 16-17

21 CIGÁNIK, Ľ., JAŠŠOVÁ, E. *Terorizmus : Od komunikácie s aktérmi teroru pri oslobodzovaní rukojemníkov až po opatrenia štátov v boji proti nemu*, s. 59

22 BANGO, D., LISOŇ, M., VIKTORYOVÁ, J., PALAREC, J. *Problémy odhaľovania a vyšetrovania terorizmu*, s. 13

Výrazom snahy o zjednotenie pohľadov na terorizmus je Bruselský akt zo dňa 6. decembra 2001, keď ministri spravodlivosti a ministri vnútra členských štátov Európskej únie definovali tento jav takto: Terorizmus je čin spáchaný úmyselne s cieľom vážne destabilizovať alebo zničiť základné politické, ústavné, hospodárske a sociálne štruktúry.

Kým ešte v nedávnej minulosti bol terorizmus chápaný skôr ako kriminálna činnosť, v súčasnosti predstavuje už globálne ohrozenie.

Tieto definície často nevystihujú komplexnosť problematiky. Podľa môjho názoru je preto najvhodnejšie previesť ich syntézu, pričom by výsledná definícia terorizmu obsahovala nasledujúce hlavné prvky:

1. ide o použitie násilia alebo hrozby násilia – cieľom je zranenie či usmrtenie osôb, alebo zničenie veľkých majetkových hodnôt,
2. má politické ciele,
3. ide o ovplyvňovanie širšej cieľovej skupiny – väčšinou verejnosti alebo jej podstatnej časti a popritom platí, že cieľová skupina je širšia než priamy terč útoku,
4. realizuje sa tajnými alebo polo tajnými skupinami,
5. nejedná sa o akty vojenských síl počas vojny – ak takéto činy spácha vojak počas vojny, tak sa jedná o vojenské zločiny.

Postih terorizmu z pohľadu medzinárodného práva

Medzinárodné spoločenstvo sa zaoberá terorizmom už od roku 1937, keď Spoločenstvo národov vypracovalo Dohodu o prevencii a potrestaní terorizmu. Od roku 1963 medzinárodné spoločenstvo pod záštitou Organizácie Spojených národov vypracovalo 13 univerzálnych právnych nástrojov vzťahujúcich sa na prevenciu a potlačenie medzinárodného terorizmu, ktorých zmluvnou stranou je aj Slovenská republika:

- Dohovor o trestných a niektorých iných činoch spáchaných na palube lietadla Tokio, 1963, (vyhláška č. 102/1984 Zb.);
- Dohovor o potláčaní protiprávneho zmocnenia sa lietadiel, Haag, 1970, (vyhláška č. 96/1974 Zb.);
- Dohovor o potláčaní protiprávných činov ohrozujúcich bezpečnosť civilného letectva, Montreal, 1971, (vyhláška č. 16/1974 Zb.);
- Dohovor o zabránení a trestaní trestných činov proti osobám požívajúcim medzinárodnú ochranu včítane diplomatických zástupcov, New York, 1973, (vyhláška č. 131/1978 Zb.);
- Medzinárodný dohovor proti braniu rukojemníkov, New York, 1979, (vyhláška č. 36/1988 Zb.);
- Dohovor o fyzickej ochrane jadrových materiálov, Viedeň, 1980, (oznámenie MZV SR č. 329/2001 Z. z.);
- Protokol o boji s protiprávnymi činmi násilia na letiskách slúžiacich medzinárodnému civilnému letectvu, doplňujúci Dohovor o potláčaní protiprávných činov ohrozujúcich bezpečnosť civilného letectva z roku 1971, Montreal, 1988, (oznámenie MZV SR č. 346/2000 Z. z.);
- Dohovor o potláčaní protiprávných činov proti bezpečnosti námornej plavby, Rím, 1988 (oznámenie MZV SR č. 175/2001 Z. z.);
- Protokol o potláčaní protiprávných činov proti bezpečnosti pevných plošín umiestnených na kontinentálnom šelfe, Rím, 1988 (oznámenie MZV SR č. 174/2001 Z. z.);

- Dohovor o značkovani plastických trhavín pre účely detekcie, Montreal, 1991;
- Medzinárodný dohovor o potláčaní bombového terorizmu, New York, 1997 (oznámenie MZV SR č. 382/2001 Z. z.);
- Medzinárodný dohovor o potláčaní financovania terorizmu, New York, 1999 (oznámenie MZV SR č. 593/2002 Z. z.);
- Medzinárodný dohovor o potláčaní činov jadrového terorizmu, New York, 2005.²³

Do programu medzinárodného postihu terorizmu veľkou mierou zasiahol útok v USA na Svetové obchodné centrum v New Yorku 11. septembra 2001. Po tomto útoku sa začali všetky štáty sveta zaoberať s pojmom terorizmus, ale hlavne s pojmom boj proti nemu. Jednotlivé štáty začali prijímať rôzne opatrenia a dokonca boli prijaté opatrenia na medzinárodnej úrovni. Valné zhromaždenie OSN a Bezpečnostná rada OSN prijali niekoľko rezolúcií týkajúcich sa terorizmu. Z pohľadu boja proti terorizmu je najdôležitejšia rezolúcia Bezpečnostnej rady OSN č. 1373 (2001) z 28. septembra 2001, ktorá deklaruje, že akty, metódy a praktiky terorizmu sú nezlučiteľné s cieľmi a zásadami OSN. Slovenská republika plne implementovala túto rezolúciu na vnútroštátne podmienky. Do prijímaní medzinárodných opatrení zasiahli aj útoky v Madride 11. marca 2004. Vzápätí na to dňa 25. marca 2004 Európska rada prijala Deklaráciu o boji proti terorizmu. Táto deklarácia zdôraznila, že akty terorizmu sú útokmi proti hodnotám, na ktorých je EÚ založená. V súlade so stanovenými cieľmi Rada EÚ v novembri 2005 prijala Stratégiu EÚ na boj proti terorizmu, ktorou oficiálne vyhlásila boj proti terorizmu vo všetkých oblastiach. Stanovila štyri piliere - prevencia, ochrana, stíhanie a reakcia, ktoré predstavujú komplexnú a primeranú odpoveď na medzinárodnú teroristickú hrozbu.²⁴ Policajný zbor v boji proti terorizmu plní úlohy v zmysle zákona č. 171/1993 Z. z. o Policajnom zbore v znení neskorších predpisov. Riadi sa Ústavou Slovenskej republiky, ústavnými zákonmi a zákonmi, najmä zákonom č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon v znení neskorších predpisov a zákonom č. 301/2005 Z. z. Trestný poriadok v znení neskorších predpisov ako aj ostatnými všeobecne záväznými právnymi predpismi a medzinárodnými zmluvami, ktorými je Slovenská republika viazaná.

Právna úprava terorizmu pred rokom 2005

Medzi predchodcov súčasného platného Trestného zákona č. 300/2005 Z. z. patril zákon č. 117/1852 o zločinoch, prečinoch a priestupkoch, v ktorom nenájdeme žiadnu skutkovú podstatu trestného činu, ktorá by zahŕňala jednotlivé prejavy terorizmu. Príčinou bolo, že až v tomto období sa terorizmus začal postupne vyvíjať, keď ešte nebolo potrebné reagovať na jeho prejavy.

Tento zákon bol nahradený Trestným zákonom č. 86/1950, ktorý už obsahoval ustanovenie, ktoré je možné aplikovať na jednotlivé druhy terorizmu. Napríklad trestný čin teroru podľa § 80a: Kto v úmysle odstrašiť niekoho od aktívnej účasti na budovaní ľudovej demokratickej republiky alebo mu takú činnosť znemožniť, ublíži niekomu na zdraví alebo spôsobiť citeľnú škodu na majetku alebo inú ťažkú ujmu alebo sa o to pokúsi, bude potrestaný odňatím slobody na tri až desať rokov.²⁵ Myslím si, že uvedená skutková podstata trestného činu teroru je značne odlišná v porovnaní so súčasnou skut-

23 <http://www.minv.sk>

24 <http://www.minv.sk>

25 Zákon č. 63/1956 Zb. ktorým sa mení a dopĺňa Trestný zákon č. 85/1950 Zb.

kovou podstatou trestného činu teroru. Tak isto sa odlišuje aj trestný čin záškodníctva § 84 tohto zákona, a to z dôvodu, že kladie dôraz na ochranu majetku socialistického vlastníctva a nie na životy a zdravie ľudí. Trestný čin záškodníctva § 84: Kto z nepriateľstva k ľudovej demokratickej rade zničí alebo poškodí majetok, ktorý je v socialistickom vlastníctve, v úmysle zmať alebo sťažiť a) chod alebo rozvoj národného podniku, ľudového družstva alebo iným organizáciám socialistického sektoru, alebo b) chod dôležitého všeobecne prospešného zariadenia, bude potrestaný odňatím slobody na päť až dvadsať rokov.²⁶ Tento Trestný zákon z roku 1950 obsahoval aj ďalšie skutkové podstaty trestných činov, ktoré súvisia s terorizmom ako napríklad trestný čin nedovoleného ozbrojovania (§120), šírenie poplašnej správy (§127), nedovolená výroba a držania zbrane a výbušnín (§196).

Z hľadiska vývoja terorizmu sa nemohlo očakávať, že ustanovenia tohto trestného zákona postačia, a preto bol tento zákon nahradený Trestným zákonom č. 140/1961 Zb. Tento Trestný zákon upravoval trestný čin terorizmu v I. hlave v § 94, ktorý bol pridaný zákonom č. 421/2002 Z. z. a podľa ktorého sa trestného činu dopustil ten kto v úmysle vážne zastrašiť obyvateľstvo, vážne destabilizovať alebo zničiť ústavné, politické alebo spoločenské usporiadanie krajiny alebo medzinárodnej organizácie, alebo donútiť vládu krajiny alebo medzinárodnú organizáciu, aby niečo konala alebo sa zdržala konania, hrozí spáchaním alebo spácha úmyselne obzvlášť závažný trestný čin ohrozujúci život, zdravie ľudí alebo majetok, potresce sa odňatím slobody na dvanásť rokov až pätnásť rokov alebo výnimočným trestom a prepadnutím majetku.

Výnimočným trestom a prepadnutím majetku sa páchatel potrestá ak spácha čin uvedený v odseku 1 ako člen teroristickej skupiny, ak spácha taký čin obzvlášť surovým spôsobom, ak takým činom spôsobí ťažkú ujmu na zdraví alebo smrť viacerých osôb, alebo ak taký čin spácha voči ústavným činiteľom, osobám chránených medzinárodným právom, ozbrojeným silám, ozbrojenému bezpečnostnému zboru alebo ozbrojenému zboru.

Zákomom č. 421/2002 sa mení aj doterajší text § 185a. Označuje sa ako odsek 1 a dopĺňa sa odsekom 2, ktorý znie: „Kto založí alebo zosnuje teroristickú skupinu, je jej členom, je pre ňu činný alebo ju podporuje, potresce sa odňatím slobody na päť rokov až pätnásť rokov a prepadnutím majetku“.²⁷

Následne sa Trestný zákon č. 140/1961 Zb. doplnil zákonom č. 403/2004, ktorým sa zmenilo aj ustanovenie § 94. A to v odseku 1 sa za slová „zdravie ľudí“ vkladá čiarka a slová „ich osobnú slobodu“ a za slová „alebo majetok“ sa vkladajú slová „alebo neoprávnene vyrobí, získa, vlastní, drží, prepravuje, dodáva alebo inak používa výbušné, jadrové, biologické alebo chemické zbrane, alebo uskutočňuje nedovolený výskum a vývoj takých zbraní alebo zbraní zakázaných zákonom alebo medzinárodnou zmluvou“.²⁸

Zákon č. 140/1961 Zb. tiež definoval pojem teror a dokonca definoval aj pojem teroristická skupina.²⁹ Kým pri trestnom čine teroru sa poškodzuje ústavné zriadenie, pri trestnom čine terorizmu sa poškodzuje ktorákoľvek krajina alebo viac krajín.

26 Zákon č. 63/1956 Zb. ktorým sa mení a dopĺňa Trestný zákon č. 85/1950 Zb.

27 Zákon č. 421/2002 Z. z. ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 140/1961 Zb. Trestný zákon v znení neskorších predpisov

28 Zákon č. 403/2004 Z. z. o európskom zatýkacom rozkaze a o zmene a doplnení niektorých zákonov

29 Trestný zákon č. 140/1961 Zb.

Rekodifikácia Trestného zákona sa dotkla aj trestného činu terorizmu. Z § 94 I hlava Trestného zákona č. 140/1961 sa zmenila na § 419 XII. hlavy Trestného zákona č. 300/2005. Tento Trestný zákon je platný až dodnes.

Právna úprava terorizmu po roku 2005

Od účinnosti zákona č. 117/1852 došlo v priebehu niekoľkých rokov viac krát k novelizácii. Novelý sa týkali taktiež trestného činu terorizmu, keďže prijatie rôznych medzinárodných zmlúv postihujúcich terorizmus a hlavne rýchly vývoj tohto fenoménu si vyžadoval adekvátne zmeny skutkových podstát trestných činov, ktoré postihujú prejavy terorizmu.

Podľa J. Chmelíka³⁰ je možné trestné činy, ktoré možno aplikovať na teroristické útoky rozdeliť na dve základné skupiny. Prvú tvoria trestné činy označované ako subverzné trestné činy a druhú skupinu tvoria súvisiace trestné činy.

Do prvej skupiny sú zaradené najzávažnejšie kriminálne delikty, ktoré bezprostredne útočia:

- na samotnú podstatu ústavnosti demokratického štátu, teda ich cieľom je narušenie územnej celistvosti, samostatnosti alebo obranyschopnosti republiky. Jedná sa predovšetkým o VII. hlavu osobitnej časti Trestného zákona „Trestné činy proti republike“, teda vlastizrady, úklady proti Slovenskej republike, teror, záškodníctvo, sabotáž a vyzvedačstvo (§ 311 až § 320).
- trestné činy všeobecne nebezpečné, ktoré sú uvedené v prvom diely v VI. hlave osobitnej časti Trestného zákona. Patrí sem najmä trestný čin všeobecného ohrozenia (§ 284, § 285), ohrozenie bezpečnosti vzdušného dopravného prostriedku a lode (§ 291, § 292), poškodzovanie a ohrozovanie prevádzky všeobecne prospešného zariadenia (§ 286 až § 288).³¹

Druhá skupina trestných činov je veľmi široká a pokrýva široké spektrum následkov súvisiacich s teroristickým činom. Najčastejšie ide o trestné činy proti životu a zdraviu (I. hlava), trestné činy proti majetku (II. hlava). Pre teroristický útok je charakteristické, že teroristi chcú svoj cieľ dosiahnuť za každých okolností, bez ohľadu na spôsobené následky.³²

Teroristická skupina

S terorizmom úzko súvisí pojem teroristická skupina, preto je potrebné charakterizovať tento pojem z hľadiska Trestného zákona.

Teroristickou skupinou sa na účely Trestného zákona Slovenskej republiky rozumie štruktúrovaná skupina najmenej troch osôb, ktorá existuje počas určitého časového obdobia na účely spáchania trestného činu teroru alebo trestného činu terorizmu (§ 129 ods.4 TZ).³³

30 CHMELÍK, J. a kol. *Zločin bez hraníc – Výšetřování terorismu a organizovaného zločinu*, s. 27

31 CHMELÍK, J. a kol. *Zločin bez hraníc – Výšetřování terorismu a organizovaného zločinu*, s. 28

32 CHMELÍK, J. a kol. *Zločin bez hraníc – Výšetřování terorismu a organizovaného zločinu*, s. 28

33 Zákon č. 300/2005 Z. z., Trestný zákon v znení neskorších predpisov

Nie je však vylúčené spáchanie aj iných trestných činov teroristickou skupinou. Na rozdiel od zločineckej skupiny definovanej v odseku 3 toho istého ustanovenia sa tu nevyžaduje vyslovená koordinovanosť činnosti jej členov. Už samo založenie, zosnovanie a podporovanie teroristickej skupiny je trestné a ten, kto založí, zosnuje teroristickú skupinu, je jej členom, je pre ňu činný alebo ju podporuje, potrestá sa odňatím slobody na 8 až 15 rokov.

V § 129 v odsekoch 5 a 6 sa uvádza pojem „činnosť“ pre teroristickú skupinu a „podpora“ teroristickej skupiny. Činnosť pre teroristickú skupinu spočíva v úmyselnej účasti v takej skupine ako napríklad zadováženie prostriedkov a v inom úmyselnom konaní ako napríklad získavanie informácií na predchádzanie k odhaleniu skupiny. Takáto činnosť musí smerovať k zachovaniu existencie skupiny alebo k spáchaniu vymenovaných trestných činov takouto skupinou.³⁴

Podporou teroristickej skupiny je úmyselné konanie nečlena skupiny, ktoré spočíva v poskytovaní prostriedkov (napr. finančných, dopravných alebo zbraní), v poskytovaní služieb (napr. právnych, ubytovacích), v súčinnosti (napr. obchodovanie s takouto skupinou, ukrývanie takejto skupiny), vo vytváraní iných podmienok (napr. v zisťovaní potrebných informácií, plánov, utajovaných skutočností a pod).

Podpora musí smerovať k založeniu alebo zachovaniu existencie takej skupiny, alebo k spáchaniu vymenovaných trestných činov takou skupinou.³⁵

Trestný čin založenie, zosnovanie a podporovanie teroristickej skupiny

S trestným činom terorizmu úzko súvisí i trestný čin založenie, zosnovanie a podporovanie teroristickej skupiny § 297 Trestného zákona.

Kto založí alebo zosnuje teroristickú skupinu, je jej členom, je pre ňu činný alebo ju podporuje, potrestá sa odňatím slobody na osem rokov až pätnásť rokov.³⁶

Založením rozumieme vytvorenie zločineckej skupiny alebo teroristickej skupiny.

Za zosnovanie považujeme činnosť, ktorá spočíva v iniciovaní dohody o založení zločineckej skupiny alebo teroristickej skupiny, vo vytvorení plánu činnosti, vo vyhľadani osôb, rozdelení ich úloh a podobne.

Podporou teroristickej skupiny sa rozumie úmyselné konanie spočívajúce v poskytnutí prostriedkov (peniaze, zbrane, dopravné prostriedky), služby (právne služby, prepravné služby), súčinnosti (ukrývanie členov skupiny) alebo vo vytváraní iných podmienok na účely

- a) založenia alebo zachovania existencie takej skupiny, alebo
- b) spáchania uvedených trestných činov takou skupinou.³⁷

Činnosťou pre teroristickú skupinu sa v zmysle § 129 ods. 5 rozumie úmyselná účasť v takej skupine alebo iné úmyselné konanie na účely:

- zachovania existencie takej skupiny
- spáchania uvedených trestných činov takou skupinou

34 SAMÁŠ, O., STIFFEL, O., TOMAN, P. *Trestný zákon. Stručný komentár*, s. 279

35 SAMÁŠ, O., STIFFEL, O., TOMAN, P. *Trestný zákon. Stručný komentár*, s. 280

36 SAMÁŠ, O., STIFFEL, O., TOMAN, P. *Trestný zákon. Stručný komentár*, s. 620

37 IVOR, J. a kol. *Trestné právo hmotné. Osobitná časť 2*, s. 270

Rozdiel medzi terorizmom a organizovaným zločinom

V nadväznosti na už spomínaný § 129 Trestného zákona spomeniem aj organizovanú skupinu, ktorou sa rozumie podľa odseku 2 spolčenie najmenej troch osôb na účel spáchania trestného činu, s určitou deľbou určitých úloh medzi jednotlivými členmi skupiny, ktorej činnosť sa v dôsledku toho vyznačuje plánovitosťou a koordinovanosťou, čo zvyšuje pravdepodobnosť úspešného spáchania trestného činu.³⁸ Organizovaná skupina sa častokrát skloňuje v súvislosti s organizovaným zločinom. Organizovaný zločin a terorizmus sú dve rozdielne filozofie, ktoré existujú a pôsobia relatívne samostatne, i keď sa ich postupy a metódy prekrývajú a dopĺňajú. Možno povedať, že teroristická organizácia je hierarchicky usporiadaná ako zločinecká organizácia so všetkými jej atribútmi a organizovaný zločin využíva k dosiahnutiu svojich cieľov. Z týchto a ďalších dôvodov nie je možné izolovať organizovaný zločin od terorizmu a tváriť sa akoby sa jednalo o celkom nekooperujúce subjekty. Oba tieto pojmy sa stali krutou realitou sveta súčasnosti a prinášajú so sebou hrozivé následky na životoch, zdraví, majetkové i politické škody. Cieľom organizovaného zločinu je dosiahnuť maximálny zisk a získať spoločenský a politický vplyv. Ciele terorizmu sú rozdielne od organizovaného zločinu, neuvádza sa ekonomický zisk a ani prenikanie do spoločenských a politických štruktúr, ale násilím ovplyvňovaná verejná mienka a páchanie brutálnych činov k presadeniu politických záujmov. V podstate následky oboch sú úplne rovnaké, násilie a mocenský vplyv, ktoré so sebou prinášajú tragické následky na životoch, zdraví občanov a značné ekonomické škody.³⁹

Záver

Vychádzajúc z historického exkurzu je zrejmé, že Slovenská republika doteraz nebola bezprostredne teroristickými útokmi ohrozená, avšak napriek tomu sa treba otázkou boja proti terorizmu z národného, nadnárodného a globálneho hľadiska zaoberať veľmi vážne.

K zmene v prístupe Slovenskej republiky, respektíve Československa, k terorizmu, dochádza po roku 1989, v súvislosti so zmenou zahraničnopolitickej orientácie, čo sa premietlo do vzniku nových bezpečnostných rizík. Dôležitým medzníkom bol vstup Slovenskej republiky do NATO v roku 1993, čím na seba prebrala časť zodpovednosti za celosvetovú bezpečnosť. Ďalším dôležitým medzníkom pre boj s terorizmom je 11. september 2001, kedy sa ukázalo, že je potrebné proti terorizmu zasiahnuť razantnejšie. Avšak praktické skúsenosti potvrdzujú, že teroristov nezastaví pred spáchaním teroristických činov ani možnosť ich odhalenia a hrozba prísnych trestov. Od roku 2005 je rekodifikáciou Trestného zákona Slovenská republika právne vyzbrojená voči terorizmu i keď nemáme samostatný antiteroristický zákon, ako je to v niektorých iných krajinách. Skutková podstata terorizmu sa podobá na anglosaské právo, kde skutkové podstaty sú obširne tak, aby obsahovali čo najširší rozsah. A tak i ustanovenie § 419 Trestného zákona obsahuje ďalšie ustanovenia, ktoré môžu súvisieť s terorizmom, ako napríklad založenie, zosnovanie a podporovanie teroristickej skupiny, všeobecné ohro-

38 ČENTĚŠ, J. a kol. *Trestný zákon s komentárom*, s. 192

39 SAMÁŠ, O., STIFFEL, O., TOMAN, P. *Trestný zákon. Stručný komentár*, s. 278-280

zovanie, ohrozovanie bezpečnosti vzdušného dopravného prostriedku a lode, zavlčenie vzdušného dopravného prostriedku do cudziny, vydieračský únos a podobne.

V medziach tohto relatívne malého priestoru nebolo možné predložiť komplexný prehľad o tak širokej problematike, akou je terorizmus – najvýznamnejšia asymetrická hrozba súčasnosti. Terorizmus je medzinárodným destabilizujúcim fenoménom a je zároveň hrozbou, ktorá má svoj pôvod, svoj vývoj a od začiatku 90. rokov minulého storočia sa stále stupňuje.

Terorizmus bol, je a v najbližšom čase aj bude hoci nechcenou, predsa len reálne existujúcou súčasťou života ľudskej spoločnosti. Potvrdzuje to fakt, že terorizmus sa stal zbraňou slabých proti silným a nástrojom silných na upevňovanie svojej moci voči slabým. Ešte nejaký čas budeme svedkami toho, že sa nebude dariť regionálnym, či medzinárodným organizáciám nájsť spoločnú definíciu terorizmu, svedkami toho, že sa budú na jednej strane teroristické akty bagatelizovať a na druhej strane sa bude označovať každý protivník za teroristu. Niektorí odborníci však poukazujú na skutočnosť, že v nasledujúcich rokoch bude toto nebezpečenstvo terorizmu stúpať. Tomu nasvedčujú aj faktory ako existencia teroristov usilujúcich o masové počty obetí, prístup teroristov k sofistikovaným technológiám a prvé náznaky, že niektoré skupiny so svojimi zdrojmi môžu vyrovnať i štátnym celkom. Hrozba terorizmu má však osobitnú povahu. Vyzýva nás, aby sme jej venovali väčšiu pozornosť, teoreticky aj prakticky. Ukazuje sa, že modifikáciou vojny v budúcnosti môže byť vojna proti teroristom. Hrozba terorizmu na nás striehne z každej strany. Dôvodov na strach stále pribúda napriek tomu, že by sme čakali ich klesajúcu tendenciu. Nech už je to ktorákoľvek z príčin, musíme ich začať riešiť, inak sa jedného dňa zobudíme a zistíme, že tento problém nám prerástol cez hlavu.

Literatúra:

- BANGO, D, LISOŇ, M., VIKTORIOVÁ, J., PALAREC, J. *Problémy odhaľovania a vyšetrovania terorizmu*. Bratislava : Akadémia PZ, 2005, 95 s. ISBN 80-8054-339-9
- BONANATE, L. *Medzinárodní terorismus*. Praha: Columbus, 1997, 190 s. ISBN 80-85928-45-0
- BRACKETT, D., W. *Svatý teror*. Praha : Mladá fronta, 1998, ISBN 80-204-0669-7
- BRZYBOHATÝ, M. Úvod do problematiky terorizmu a antiterorizmu. Praha: Policejní akademie ČR, 1995, 102 s. ISBN 80-85981-13-0.
- BRZYBOHATÝ, M. *Terorismus I*. Praha : Police History, 1999, 136 s. ISBN 80-902670-1-7
- BRZYBOHATÝ, M. *Terorismus II*. Praha: Police History, 1999, 187 s. ISBN 80-902670-4-1
- CARR, C. *Dějiny terorismu. Kořeny války proti civilistům*. 1. vyd. Práh. Praha, 2002, 134 s. ISBN 80-7252-063-6
- CIGÁNIK, Ľ., JAŠŠOVÁ, E. *Terorizmus : Od komunikácie s aktérmi teroru pri oslobodzovaní rukojemníkov až po opatrenia štátov v boji pri nemu*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 2006, 374 s. ISBN 80-224-0892-1
- ČENTĚŠ, J. a kol. *Trestný zákon s komentářom*. Bratislava: Poradca podnikateľa, 2006, 624 s. ISBN 80-88931-47-9
- HIRSCHMANN, K. *Terrorismus als weltweis Phänomen*. Berlin: Verlag Spitz, 2000
- CHMELÍK, J. a kol. *Zločin bez hranic*, Praha : Linde Praha, 2004, 192 s. ISBN 80-7201-480-3

- IVOR, J. a kol. *Trestné právo hmotné. Všeobecná časť 1*. Bratislava: Iura Edition 2006, 530 s. ISBN 80-8078-099-4
- IVOR, J. a kol. *Trestné právo hmotné. Osobitná časť 2*. Bratislava: Iura Edition 2006, 607 s. ISBN 80-8078-099-4
- IVOR, J. a kol. *Trestné právo procesné*. Bratislava: Iura Edition 2006, 993 s. ISBN 80-8078-101-X
- Kolektív autorov *Encyklopedie světový terorismus*. Czech edition, Svojtka&Co., 2001, 536 s. ISBN 80-7237-340-4
- LESSER J. O. et al. *Countering the New Terrorism*. RAND, 1999, s. iii. ISBN 0-8330-2667-4
- PIKNA, B. *Mezinárodní terorismus a bezpečnost Evropské unie*, 1. vyd., Praha: Linde Praha, 2006, 407 s. ISBN 80-7201-615-6
- POLÁK, P. K niektorým problémom súvisiacim s pojmom terorizmus a jeho vyjadrenie v Trestnom zákone, In: *Terorizmus a medzinárodné právo. Zborník*. Bratislava: Bratislavská vysoká škola práva, s. 297-301
- SAMAŠ, O., STIFFEL, H., TOMAN, P. *Trestný zákon. Stručný komentár*. Bratislava: Iura Edition, 2006, 890 s. ISBN 80-8078-078-1
- SOULEIMANOV, E. a kol. *Terorismus válka proti státu*. Praha: Eurolex Bohemia, 2006, 400 s. ISBN 80-86861-76-7

Právne predpisy

- Ústava Slovenskej republiky
- Zákon č. 140/1961 Zb. Trestný zákon v znení neskorších predpisov
- Zákon č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon v znení neskorších predpisov
- Zákon č. 301/2005 Z. z. Trestný poriadok v znení neskorších predpisov
- Zákon č. 171/1993 Z. z. o Policajnom zbore v znení neskorších predpisov
- Zákon č. 63/1956 Z. z. ktorým sa mení a dopĺňa Trestný zákon č. 85/1950 Zb.
- Zákon č. 421/2002 Z. z. ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 140/1961 Zb. Trestný zákon v znení neskorších predpisov
- Zákon č. 403/2004 Z. z. o európskom zatýkacom rozkaze a o zmene a doplnení niektorých zákonov

Elektronické pramene

- RAPOPORT, D. C. The Four Wales of Rebel terror and september 11. In: *Anthropoetics* 8, [online] no.1 (Spring/Summer 2002). Dostupne na internete <<http://www.anthropoetics.ucla.edu/ap0801/terror.htm>>
- HUTCHINSON, A.: Stanovisko výboru o vonkajšom rozmere boja proti medzinárodnému terorizmu, [online], 7.11.2006, dostupné na internete www.europarl.europa.eu
- www.minv.sk

JUDr. Silvester Kaczor
Prezidium Policajného zboru
Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky
Pribinova 2
812 72 Bratislava
Slovenská republika

Sporový proces v práve Veľkej Moravy

Róbert Jäger*

Abstrakt:

V tejto štúdii charakteru vedeckej monografie na základe rozboru textu Nomokánona boli identifikované termíny sporového procesu. Z týchto boli následne vybrané tie, o ktorých možno predpokladať, že boli špecifické pre veľkomoravské jazykové prostredie, alebo pre toto jazykové prostredie aspoň boli známe a používané. V prvej kapitole je venovaná pozornosť termínom označujúcim súd, spor a jeho riešenie. V druhej kapitole je popisovaná problematika označovania účastníkov konania, a v tretej samotný proces rozhodovania. V poslednej kapitole je popisovaná problematika označovania samotného rozhodovania sporu. Pri niektorých z týchto termínov bol realizovaný pokus im priznať aj obsah prvkov práva, ktoré tieto termíny označovali. V závere štúdie sa autor pokúsil poukázať ako pravdepodobne mohol prebiehať sporový proces na Veľkej Morave.

Kľúčové slová:

Veľká Morava, sporový proces, staroslovienčina

The Contentious Proceedings in the Law of Great Moravia

Abstract:

In this study of the character of the scientific monograph, the terms of the contentious proceedings were identified based on the analysis of the Nomocanon text. These were subsequently selected for those that could be assumed to be specific to the Great Moravian language environment, or at least known and used for this language environment. In the first chapter attention is given to the term referring to the court, the dispute and its resolution. The second chapter describes the issue of referring to the participants and the third chapter informs about the decision-making process itself. In the last chapter the problem of referring to the decision itself is described. For some of these terms, an attempt has been made to recognize the content of the elements of the

* doc. JUDr. PhDr. Róbert Jäger, PhD. Právnická fakulta Univerzity Mateja Bela, Katedra dejín štátu a práva Komenského 20, 974 01 Banská Bystrica. Štúdiu je výstupom grantového projektu APVV-16-0362 Privatizácia trestného práva - hmotnoprávne, procesnoprávne, kriminologické a organizačné – technické aspekty Tzv. juridiká. Slovné spojenie *normatívne texty veľkomoravského obdobia* budeme pre účely tejto práce používať na súborné označenie Súdneho zákonníka pre ľud (v texte aj Zákonník, ZS), Ustanovení svätých otcov (v texte aj Ustanovenia), Napomenutí vladárom (v texte aj Napomenutia), ale aj Nomokánona. Namiesto slovných spojení „právne predpisy“ a „právne normy“ zámerne v tejto práci používame pojmy „normatívny text“, resp. „juridiká“. Tým reflektujeme pochybnosti o reálnom význame týchto textov ako právnych predpisov či noriem – a to najmä s poukazom na nedostatok dôkazov o ich právnej záväznosti, osobitne o ich prijatí (schválení) zákonodarným orgánom a o ich reálnom vynucovaní v praxi..

law that these terms indicated. At the end of the study, the author attempted to point out how the contentious proceedings in Great Moravia was carried out.

Keywords:

Great Moravia, contentious proceedings, Old Slavic Language

Úvod

Doterajšia spisba venujúca pozornosť právu Veľkej Moravy vychádzala primárne z poznania tzv. normatívnych textov veľkomoravského obdobia. Nakoľko tieto pochádzajú dokázateľne z obdobia po roku 863, právo používané na Veľkej Morave pred týmto rokom nám dlhodobo zostávalo neznáme. Pre dejiny práva Veľkej Moravy sa po prvý krát pokúsili o rekonštrukciu práva pred rokom 863 v nedávnej dobe Tomáš Gábriš a Róbert Jáger, ktorí vo svojich publikáciách¹ používali historicko-lingvistickú metódu. Rovnaká metóda je použitá aj v tomto príspevku, v ktorom obdobne predstavíme prvky dobového práva Veľkej Moravy, ktoré by sme mohli nazvať „sporový proces“. Ak však používame slovné spojenie „sporový proces“ je nutné uviesť, že sa jedná o neologizmus, dobovému domácemu jazyku neznámy.²

Veľkomoravské normatívne texty boli bohaté na používanie termínov „sporového procesu“. Najviac z týchto termínov bolo obsiahnutých v Nomokánone. Keďže Nomokánon je viac-menej „len“ prekladom byzantského vzoru, v ktorom sú primárne obsiahnuté normy cirkevnoprávne, nie je možné podľa obsahu noriem v ňom obsiahnutých priamo rekonštruovať priebeh sporového procesu veľkomoravského práva. Ak však vychádzame z tézy, že Metod pri jeho tvorbe používal primárne termíny špecifické v domacom jazykovom prostredí Veľkej Moravy (alebo aspoň termíny v slovienčine známe), môžeme sa pokúsiť rekonštruovať ako boli niektoré prvky sporového procesu vo veľkomoravskom práve označované.

Na základe prístupných poznatkov jazykovedy je navyše možné určiť, ktoré z termínov sporového procesu obsiahnutých v Nomokánone majú dokázateľne západoslovanský či veľkomoravský pôvod, a tieto považovať za pôvodné označenia prvkov sporového procesu na Veľkej Morave. Zároveň predpokladáme, že Metod pri preberaní týchto termínov výrazne nepozmenil ich obsah (pretože by tým tieto termíny stratili svoju zrozumiteľnosť pre adresátov noriem). (Aplikujeme pritom teóriu jazykovej stability: aj keď bol Nomokánon vytvorený až v závere pôsobenia Metoda na Veľkej Morave, za čas od príchodu byzantskej misie do doby, kedy bol vytvorený Nomokánon, sa jazyk nezmenil natoľko, aby nereflektoval aj predcyrilometodskú dobu). Môžeme preto predpokladať, že prvky sporového procesu týmito termínmi označované (s rovnakým či obdobným obsahom) existovali už pred prekladom Nomokánona.

Avšak, ani termíny sporového procesu, ktoré nemajú dokázateľne západoslovanský alebo veľkomoravský pôvod, nie je možné považovať za úplne neznáme a nezrozumiteľné vo veľkomoravskom jazykovom prostredí (v slovienčine) a vo veľkomoravskom prá-

1 GÁBRIŠ, T. – JÁGER, R.: *Najstaršie právo na Slovensku? Pokus o rekonštrukciu predcyrilometodského normatívneho systému*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2016.

2 Slovným spojením „sporový proces“ pre účely tejto práce budeme rozumieť rozhodovanie sporov vo všeobecnosti, bez určovania konkrétneho subjektu, ktorý rozhodovanie v spore vykonáva.

ve. Mnohé z týchto termínov majú praslovanský pôvod, a u niektorých dokážeme určiť aj ich podobu a význam v praslovančine. Ak je tento význam a podoba slova v praslovančine a staroslovienčine identická, alebo aspoň veľmi podobná (a zároveň existovali obdobné slova s podobným významom aj v archaickej slovenčine a češtine), môžeme aspoň predpokladať, že identické či podobné slová sa nachádzali aj v slovienčine, hoci neboli špecifické len pre Veľkú Moravu (ale aj pre iné krajiny používajúce slovanské jazyky). Ak predpokladáme, že aspoň niektoré slová, ktoré sú termínmi sporového procesu obsiahnutými v Nomokánone, existovali aj v slovienčine, je možné predpokladať, že tieto slová boli termínmi aj dobového práva už pred príchodom Konštantína a Metoda.

Termíny sporového procesu sú obsiahnuté aj v iných veľkomoravských normatívnych textoch. V niektorých prípadoch sú termíny používané na označenie toho istého pojmu identické, inokedy nie. Pre pokus o preukázanie toho, ako boli prvky sporového procesu na Veľkej Morave označované, sme zvolili Nomokánon práve preto, že predpokladáme, že zo všetkých normatívnych veľkomoravských textov je Nomokánon najmladším. Preto jeho tvorca mohol počas svojho dlhšieho pôsobenia na Veľkej Morave (dlhšieho pôsobenia oproti svojmu kratšiemu pôsobeniu pri tvorbe predchádzajúcich, skorších normatívnych textov) lepšie spoznať domácu právnu terminológiu, a túto reflektovať v Nomokánone.

Nasledujúci text štúdie charakteru vedeckej monografie sme rozdelili do kapitol, pričom v niektorých podkapitolách sme uviedli aj viac termínov, ktoré sú si blízke na základe ich spoločného slovného koreňa, alebo na základe ich významovej blízkosti v problematike sporového procesu. V každej podkapitole sa snažíme poukázať na to, či predmetný termín obsiahnutý v Nomokánone má slovný základ v praslovančine, a či sa vyskytoval aj v archaickej češtine alebo slovenčine, a následne sa pokúšame určiť, či takéto slovo existovalo aj v slovienčine.³ Zisťujeme tak, či termíny sporového konania obsiahnuté v Nomokánone majú paralelu v slovienčine, a či môžeme predpokladať existenciu prvkov práva označovaných týmito domácimi slovami aj na Veľkej Morave. Text každej kapitoly obsahuje textové ukážky predmetného termínu Nomokánona.

Termíny sporového procesu obsiahnuté v Nomokánone: *Istina, rokъ, narokъ, obroкъ, narečenъ, izdrečenije, rečety, otrečenije, otrečenъ, oklevetanie, kleveta, oklevetanъ, težja, težju imatъ, prja, prju imatъ, pritъ se, supъrъ, kazniti, pritъknetъ, pokajanie, kļetva, kļetvoprestupnikъ, proklъtъ, kajati, postъ, sъblazna, ustrojenije, ustroitъ, vina, vinenъ, sōd/sud, osōženije, sōditъ, sōdii, obida, obiděnyj, otvēštati, ispověštъ, ispytanъ, zvanъ.*

1 Termíny označujúce súd, spor a jeho riešenie

1.1 Termín *sōd/sud*

V tejto časti práce poukážeme ako bol v Nomokánone (a sekundárne aj v ostatných normatívnych textoch veľkomoravského obdobia) označovaný subjekt vykonávajúci

3 Podotýkame, že v tejto štúdii sa nevenujeme všetkým termínom sporového procesu existujúcim v dobovom práve, ale primárne sa sústredíme na tie, ktoré sa nachádzajú v Nomokánone. Táto práca preto tvorí doplnenie našich predchádzajúcich prác, v ktorých sme sa predmetnou problematikou čiastočne zaoberali, avšak sústredili sme pozornosť skôr na termíny obsiahnuté v ZS, Napomenutí a Ustanoveniach.

súdenie.⁴ Pozornosť pritom budeme venovať aj pôvodu týchto termínov a pokúsime sa určiť, či tieto termíny boli známe aj v slovienčine, teda či boli známe aj v domacom jazykovom prostredí Veľkej Moravy, alebo do tohto prostredia boli inkorporované prostredníctvom činnosti solúnskej misie. Zároveň sa pokúsime odpovedať aspoň v hrubých črtách na otázku kto súdenie vykonával a či sa súdenie v danom období vykonávalo kolektívne alebo individuálne. Taktiež sa pokúsime zodpovedať otázku, či už vo veľkomoravskom období možno predpokladať existenciu aj cirkevných súdov.

V Nomokánone sme identifikovali dvadsať použití termínu *sōdъ* a slov z neho odvodených. Význam staroslovienskeho *sōd* (s jeho rôznymi odvodenými tvarmi) bol v Nomokánone jednak súd, ale aj súdenie, rozhodovanie, rozhodnutie. Slovo *sōdii* bolo používané vo význame sudca, *osōženije* vo význame odsúdenie, rozhodnutie. Takmer vo všetkých textových ukážkach mali sledované termíny právny význam.

Slovo súd je aj v ostatných (minulých aj súčasných) slovanských jazykoch používané prevažne v právnom význame. Je zrejme podobnosť týchto slov používaných vo väčšine slovanských jazykov.⁵ Podobnosť je spôsobená tým, že všetky tieto slová sú odvodené od praslovanského **sōdъ* označujúcom okrem samotného súdu aj zbor sudcov a súdne pojednávanie alebo miesto konania súdu.⁶ Sekundárnym významom je len

-
- 4 Úmyselne používame slovné spojenie „subjekt vykonávajúci súdenie“, nakoľko sa jedná o pojem pomerne všeobecný, nakoľko v sebe zahŕňa aj možnosť, že vo veľkomoravskom období „súdna moc“ ešte nemala úplne inštitucionalizovanú podobu. Rovnako odôvodňujeme aj použitie všeobecnejšieho termínu „súdenie“ namiesto slovného spojenia „výkon súdnej moci“. Nepopierame, že už vo veľkomoravskom období existovali aj inštitúcie vykonávajúce „výkon súdnej moci“ (napr. panovník, resp. ním poverení hodnostári), ale máme za to, že popri nich existovali aj naďalej subjekty realizujúce súdenie ako pozostatok systému pred rokom 833.
- 5 V bulharčine *sъd*, macedónčine *sud*, srbochorvátčine *sūd*, slovinčine *sód*, slovenčine ako aj staročestine *súd*, v češtine *soud*, hornej lužičtine a dolnej lužičtine *sud*, bieloruštine, ukrajinčine a ruštine jednotne *sud*.
- 6 Pri určovaní pôvodu slova súd možno aplikovať teóriu sémantickej motivácie v nemeckom jazykovom prostredí. Nemecké *setzen* vo význame „usadiť sa, posadiť sa“ ako aj *sitzen* vo význame „sediť“ sa substantizovali na morálnoprávne slová *Satz* „zásada“, *Satzung* „stanovy“ a v nakonec aj na slovo *Gesetz* vo význame „zákon“. Prechod od významu z pôvodného významu označujúceho fyzické sedenie *setzen/sitzen* na význam morálno-právny *Satz* > *Satzung* > *Gesetz* je zrejmy. Na základe tejto tézy Šimon Ondruš poukazuje, že aj v slovanskom jazykovom prostredí slovo zasadnutie (u nás používané napríklad ako slovné spojenie „súdne zasadnutie“, „zasadnutie rady“), je len derivátom slova sedenie. Ondruš zároveň tvrdí, že pôvodným etymologickým koreňom týchto slov bol praslovanský **soNъ*, ktorý sa postupom času zmenil na **sōdъ* (s významom sedenie, zasadnutie). Možno teda konštatovať, že súčasné slovo súd má svoj pôvod v praslovanskom **sōdъ* označujúcom pôvodne sadnutie si, či sedenie (vo fyzickom význame): sedenie bolo imanentnou súčasťou konania súdnych procesov Slovanov, a preto bolo nazvanie sedenia vo fyzickom význame prenesené aj na celý proces rozhodovania o vine či nevine. Z pôvodného fyzikálneho termínu označujúceho „sadniť si, sedieť“ bolo následne abstrahované morálno-právne označenie celého procesu súdenia. Vzhľadom na to, že počas „súdnych zasadnutí“ či zasadnutí poradných orgánov kniežat a dochádzalo aj k prijímaniu noriem regulujúcich správanie sa obyvateľstva vzniklo aj slovo „zásada“. Slovo, ktoré v sebe kombinuje pôvodný fyzický proces sadnutia si, ale aj jeho abstrahovaný význam súdenie, to je určovanie, ktoré správanie je vhodné a ktoré vhodné nie, teda v našom ponímaní, určovanie zásad konania.

v niektorých slovanských jazykoch⁷ aj *posúdenie*, *úsudok*, či *osud* (avšak aj koreňom týchto slov je základ „sud“). Aj na základe toho, že len v niektorých slovanských jazykoch sa používa slovo *súd* (v adekvátnom domácom variante) aj v inom ako právnom význame možno rezultovať, že pôvodným praslovanským významom slova **sŏdъ* bol význam prevažne právny. Len sekundárne (a len v niektorých jazykoch) došlo k vytvoreniu významu posudzovanie, hodnotenie etc.

Keďže slovo *sŏd* existuje takmer vo všetkých slovanských jazykoch a má praslovanský základ, možno predpokladať, že už v období praslovanskom pravdepodobne existovalo aj používanie slova *sŏd* s významom *súdenie*, *rozsudzovanie*, *rozhodovanie*.⁸

Ak konštatujeme, že pravdepodobne už v praslovanskom období bolo slovo *sŏd* používané na označenie súdu, či súdenia, je možné predpokladať existenciu „súdov“ už v praslovanskom období. Zároveň je však nutné podotknúť, že pred rokom 833 nepredpokladáme existenciu súdov ustanovovaných nositeľom štátnej moci, ale *súdenie* mohlo existovať napríklad v rodinnom prostredí, kde otec rodiny mohol „súdiť“, rozhodovať nad *osudom* jemu podriadených členov rodiny. Obdobnú právomoc mohol mať aj najvyšší predstaviteľ menších či väčších územných jednotiek, kde postupne vznikali prvky miestnej správy, na základe ktorých postupne vznikli aj kniežatstvá. Nie je teda vhodné predpokladať existenciu súdov už v praslovanskom období v takej podobe, akú im dávame v období rozvíjania či existencie štátnej moci len preto, že existovali slová slúžiace na označenie súdov.

Na základe existencie slova *sŏd*, ktorým boli označované súdy v praslovanskom a veľkomoravskom období, však nie je možné hodnoverne odpovedať na otázku, či na Veľkej Morave vykonávali *súdenie* individuálni sudcovia, ale *súdne „kolektívne orgány“*. Otázkou výkonu *súdenia* jednotlivcom alebo kolektívom v slovanských spoločenstvách sa zaoberal Gerhard Köbler, ktorý tvrdí, že idea individuálneho sudcu predstavuje len dôsledok cirkevného vplyvu v zachovaných písomných pamiatkach. Podľa neho archaické spoločenstvá nepoznali ideu individuálneho sudcu, ale iba kolektívne *súdenie* na zhromaždeniach (*placitum*).⁹ Takéto súdy totiž podľa neho spomína aj Helmold z Bosau v 11. storočí, keď uvádza, že Slovania sa *súdia* pri posvätných duboch zasvätených bohu Prove, a každý druhý deň v týždni sa tu schádzajú s kniežat'om a kňazom kvôli *súdom*.¹⁰

Výkon kolektívneho *súdenia* sa teda predpokladá najmä v predštátnej spoločnosti.¹¹ Jeho existenciu by mohlo dokazovať slovné spojenie *oblastnyj sborъ* opakovane používané aj v Nomokáne.¹² Ak toto slovné spojenie reflektuje zaužívaný výraz v domácom jazykovom prostredí, možno práve takto boli nazývané inštitúcie vykonávajúce kolektívne *súdenie*. V jednom prípade je použité konkrétnejšie slovné spojenie *vsękoi oblasti*

7 Macedónčina, srbochorvátčina, slovinčina, slovenčina, čeština.

8 K problematike vzniku, vývoja a používania slova *súd* v jazykovom prostredí Veľkej Moravy pozri bližšie: JÁGER, R.: Rekonštrukcia súdneho procesu v predcyrilometodskom a cyrilometodskom práve. In: *Milníky práva v stredoeurópskom priestore 2015*. Bratislava: PrF UK, 2015.

9 Naproti tomu však aj sám rozoznáva pojem tuomen, sonan, či germánsky rihter, ktorým je podľa neho ten, kto dáva spravodlivosť – nie sudca, ale naprávač krivdy. KÖBLER, Gerhard: Richten – Richter – Gericht. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, 87, 1970, s. 57-113, najmä 77-78.

10 Helmold z Bosau: *Kronika Slovanů*. Prel. Jan Zdíchynec. Praha: Argo, 2012, s. 149, kap. LXXXIV.

11 GÁBRIŠ, T. – JÁGER, R.: *Najstaršie právo na Slovensku? Pokus o rekonštrukciu predcyrilometodského normatívneho systému*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2016, s. 226.

12 263 I, 276 X, 359 L.

s(ve)tyi sborъ. Možno že slovné spojenie *vsękoi oblasti s(ve)tyi sborъ* bolo použité na špecifikovanie konkrétneho „cirkevného“ kolektívneho súdu oproti starším všeobecným kolektívnym súdom nazývanými *oblastъnyi sborъ*. Avšak toto konštatovanie je čisto hypotetickým a môže byť len prenášaním mladšieho cirkevného inštitútu do skorších dôb.

Hoci sa predpokladá výkon kolektívneho súdenia najmä v predštátnej spoločnosti,¹³ nie je možné vylúčiť, že aj pred rokom 833 už existovalo súdenie individuálne (z pozície otca rodiny, či hlavného predstaviteľa územnej jednotky miestnej správy). Individuálne súdenie je v predštátnom období vysoko pravdepodobné aspoň u kniežat, ktorých existenciu považujeme za dokázanú aj pred rokom 833.¹⁴

Po roku 833 sa predpokladá, že najvyšším predstaviteľom (a nositeľom) súdnej moci bolo knieža. Prakticky však nie je možné, aby ju vykonával sám pre územie celej krajiny. Je pravdepodobné, že na základe poverenia od kniežat a vykonávali sudcovské právomoci aj napríklad „župani“, resp. splnomocnení hlavní predstavitelia iných jednotiek miestnej správy.

Menšie spory medzi členmi rodinného nedielu mohol naďalej rozsudzovať otec rodiny.¹⁵ V obdobiach postupne sa rozširujúceho kresťanstva a vytvárania správy cirkevných záležitostí ku koncu Metodovho života je možné predpokladať výkon súdnej moci alebo aspoň riešenia sporov aj u kňazov. V oblasti riešenia otázok sporov vo vnútri cirkvi bola v Nomokánone priznaná súdna právomoc biskupom, vo vážnejších prípadoch eparchiálnemu snemu.

Našu pozornosť zaujalo aj slovné spojenie *ljudъskymъ že sudomъ*¹⁶ s významom „ľudský/svetský súd“. Mohlo toto slovné spojenie naznačovať, že už na Veľkej Morave existovalo rozlišovanie svetských súdov a cirkevných súdov? Oproti svetským súdom by mohli byť postavené „súdy metropolitu a oblastných biskupov“ *sudomъ mitropolitъ i okreъstъnichъ ep(i)s(ko)pъ*. Tejto téze by mohlo nasvedčovať používanie ďalších slovných spojení: *сѣrkъvъnyja i gradъskъja metutъ vešti* (vo veciach cirkevných i svetských), *strojenije c(ъ)rk(ъ)vnъnoje* (cirkevná správa),¹⁷ *ljudъskъja strojenija* (svetské úrady).¹⁸

Tieto textové ukážky Nomokánona naznačujú prinajmenšom existenciu slovných spojení vyjadrujúcich odlíšenie svetských a cirkevných súdov (a svetských a cirkevných záležitostí), teda to, že daný jazyk bol schopný vyjadriť takéto rozlišovanie. Máme však za to, že tieto slovné spojenia ešte nereflektujú skutočnú spoločenskú situáciu na Veľkej Morave pred vydaním Nomokánona, ale sú len (terminologicky správnym) prekladom byzantskej predlohy, a reflektujú situáciu v Byzancii. Predpokladáme teda, že samostatné cirkevné súdy pravdepodobne neboli zriaďované na území Veľkej Moravy pred príchodom byzantskej misie. Ani preklad Nomokánona do staroslovienčiny ešte nemusel nevyhnutne znamenať bezprostredný vznik samostatného cirkevného súdnictva. Avšak v závere Metodovho života máme doložených mnoho vnútorných sporov medzi hlavnými predstaviteľmi cirkvi, ktoré mohli/alebo museli už byť riešené pravdepodobne na cir-

13 GÁBRIŠ, T. – JÁGER, R.: *Najstaršie právo na Slovensku? Pokus o rekonštrukciu predcyrilometodského normatívneho systému*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2016, s. 226.

14 Pozri bližšie: JÁGER, R.: Titulatura veľkomoravských panovníkov. In: *Teoretické úvahy o práve*. Trnava: PrF TU, 2016.

15 Pozri podkapitolu *Вѣсь* predchádzajúcej časti práce.

16 Titl. XLIII.

17 Titl. V.

18 Titl. XVI.

kevných súdoch. Prinajmenšom v závere pôsobenia Metoda na Veľkej Morave môžeme už predpokladať existenciu cirkevných súdov. Predpokladáme však, že v myslení ľudí Veľkej Moravy aj tak ešte nedochádzalo k úplnému rozlišovaniu právnej úpravy svetských a cirkevných záležitostí: môže tomu nasvedčovať aj to, že spor medzi zástancami latinskej liturgie a Metodovými učeníkmi vyriešil Svätopluk (svetská hlava štátu).

Na základe vyššie uvedeného predpokladáme existenciu cirkevných súdov aspoň v závere pôsobenia Metoda na Veľkej Morave. Ich existenciu odôvodňujeme ich potrebou pre riešenie vnútorných problémov v cirkvi (riešenie sporov tzv. *causae ecclesiasticae*). Otázne však zostáva, či tieto súdy už v danom období riešili aj manželské veci (tak ako tomu bolo v neskoršom období). Odpovedať na túto otázku len na základe nám prístupných poznatkov z písomných dokumentov veľkomoravského obdobia nie je možné. Avšak predpokladáme, že cirkev len pomaly získavala moc aj nad riadením (či priamo nad rozhodovaním) manželských záležitostí. Zastávame teda názor, že práve sféra manželského života len pomaly prijímala zmeny spojené s kresťanským svetonázorom.¹⁹

Popri týchto všeobecných úvahách o súdení na Veľkej Morave si opakovane kladíme otázku, do akej miery súdy na Veľkej Morave aplikovali právo obsiahnuté vo veľkomoravských normatívnych textoch. Pred rokom 863 (kedy veľkomoravské normatívne texty ešte neexistovali) súdy pravdepodobne aplikovali „len“ obyčajové právo.

Hoci sa nám zachovali normatívne texty veľkomoravského obdobia, v odbornej literatúre sa objavili pochybnosti o ich praktickej aplikácii v právnej/súdnej praxi.²⁰ V prípade, že súdenie primárne vykonával panovník, resp. župani, alebo iní predstavitelia miestnych jednotiek správy, či hlavy rodín, nie je pravdepodobné, že by títo boli gramotní. Ak by sa normatívne texty veľkomoravského obdobia mali aplikovať v súdnej praxi, vyžadovalo by si to, aby sa sudcovia tieto normatívne texty naučili naspamäť. Keďže primárnou úlohou vysokých hodnostárov krajiny v stredoveku bol najmä výkon vojenskej služby, predstava vojenského hodnostára memorujúceho sa právne texty, ktorým nie celkom rozumie (vzhľadom na to, že sú napísané v cudzom /aj keď čiastočne zrozumiteľnom/ jazyku), je príliš idealistická. Realistickejšou je hypotéza, že obsah a výklad týchto textov sa učili žiaci Konštantína a Metoda v škole na prípravu kléru, ktorú títo založili. Učeníci v danej škole študovali jednak písmo, ktorým boli tieto normatívne texty zapísané, jednak ovládali starosloviensky jazyk, ktorý bežnému obyvateľstvu mohol byť nie úplne zrozumiteľným.²¹ Môžeme teda konštatovať, že dôležitú úlohu pri súdení mohli plniť práve kňazi (pravdepodobne jediní gramotní príslušníci dobovej spoločnosti), buď ako tí, ktorí priamo rozhodovali na základe noriem obsiahnutých v normatívnych textoch, alebo prinajmenšom ako tí, ktorí pomáhali (predčítali, či vysvetľovali) sudcom obsah a význam normatívnych textov.

19 Uvedenej problematike sa venujeme bližšie v: JÁGER, R.: Lingvisticko-etymologická analýza najstarších termínov rodinnoprávných vzťahov v západo-slovanskom jazykovom prostredí. In: Štát a právo, č.1, roč. 2. 2016, s. 88-129.

20 KIZLINK, K.: Právo Veľkej Moravy. In: *Právnické štúdie*, XVII, 1969, 3, s. 437.

21 Problematikou vzdelávania na Veľkej Morave sa zaoberáme v práci JÁGER, R.: Metod – zakladateľ (právnického) vzdelávania na Veľkej Morave? (Niekoľko úvah o vzdelávaní na Veľkej Morave). In: GÁBRIŠ, T. – HORÁK, O. – TAUCHEN, J. (eds.) Školy, osobnosti, polemiky. Pocta Ladislavovi Vojáčkovi k 65. narodeninám. Brno: The European Society for History of Law, 2017, s. 206-219.

1.2 Termíny *teža* – *prja* – *kleveta* – *obida*

Súčasný stav poznania vo vzťahu k procesnoprávnej úprave označovania sporu a jeho riešenia v normatívnych textoch veľkomoravského obdobia môžeme zhrnúť nasledovne: Zákonník v čl. 2 upravuje základné procesnoprávne inštitúty *prja*, *kleveta* a *šърьты* („*spor, žaloba a udanie...*“).²² Podľa Procházku²³ sa z právneho uhla pohľadu jedná o tri rôzne spôsoby začatia konania:

- a) civilný spor (*prja* prednesená *сърьтъникомъ*),
- b) trestné konanie súkromnožalobné – iniciované poškodeným (*kleveta* prednesená *klevetъникомъ*), a
- c) trestné konanie iniciované treťou osobou (*šърьты* podané *шърьтъникомъ*).²⁴

V čl. 17 ZS sa vyskytuje aj termín *мьстьникъ*. Podľa Vašicu by sa mohlo jednať o prokurátora, resp. štátneho zástupcu.²⁵ *Мьстьникъ* je totiž preklad z gréckeho *ekdikos*, čo je termín, ktorý označoval štátneho žalobcu, prokurátora v gréckych mestách. V latinčine sa v tejto súvislosti v Novom zákone používa pojem *vindex*, tiež prekladaný v iných normatívnych textoch veľkomoravského obdobia ako *мьстьникъ*. Toto ustanovenie Zákonníka sa preto vykladá tak, že znamená neprípustnosť svojpomoci a *мьстьникъ* predstavuje osobu, ktorá preberá právnu ochranu, resp. vstupuje do sporu za iného.²⁶

Pre verifikovanie Procházkovej hypotézy o existencii troch rôznych spôsobov začatia konania poukážeme na to, či sa termíny *prja*, *kleveta* a *šърьты* nachádzali aj v Nomokánone, a v akom význame boli použité. Rovnako je pre účely tejto práce dôležité aj zistenie pôvodu týchto termínov. Ak tieto termíny nemajú dokázaný alebo aspoň predpokladaný západoslávsky pôvod, nie je pravdepodobné že by sa vyskytovali v pôvodnej verzii Nomokánona, a je možné, že boli do jeho textu vložené pri neskorších prepisoch. V tomto prípade by nereflektovali realitu práva na Veľkej Morave.

Staroslovienske slovo *teža* bolo v Nomokánone použité 3 krát, a vo všetkých troch prípadoch bolo použité s jednoznačným významom (súdny) spor, proces. Podľa Slovníka jazyka staroslověnského má *teža* význam 1. spor, svár, 2. boj, „potyčka“.²⁷ V celkovom kontexte ustanovení Nomokánona bol význam zrozumiteľný a jasný. Táto jednoznačnosť a relatívna významová ustálenosť naznačuje pomerne dlhú dobu jeho používania a indikuje dlhšie používanie už v praslovanskom období.

Uvedenému nasvedčuje aj informácia z Etymologického slovníka jazyka staroslověnského, ten uvádza, že slovo *teža* je derivátom (odvodeninou) od praslovanského

22 MMFH IV, s. 178.

23 PROCHÁZKA, V.: Posluchъ et vidokъ. In: *Byzantinoslavica*, 20, 1959, s. 231-251.

24 GÁBRIŠ, T. – JÁGER, R.: *Najstaršie právo na Slovensku? Pokus o rekonštrukciu predcyrilometodského normatívneho systému*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2016, s. 216.

25 VAŠICA, J.: *Literární památky epochy velkomoravské 863 - 885*. Praha: Lidová demokracie, 1966, s. 164.

26 MMFH IV, s. 189. Podotýkame, že termín *Мьстьникъ* sa v Nomokánone nevyskytuje. Nachádza sa tu v úplne poslednom ustanovení len slovo *мьсть* (correximus e mutilato *iměti lъstъ*).

27 HAUPTOVÁ, Z. a kol.: *Slovar staroslavjanskogo jazyka. I - IV*. (III.) Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj Universitet, 2006, s. 558. Pri ďalšom citovaní tohto diela budeme v texte používať skratku SJStsl. Ak citujeme *Slovník jazyka staroslověnského* podľa jeho pôvodného vydania v Českej republike, uvádzame v poznámke pod čiarou plnú formu citácie.

slova **težati* s významom ťahať²⁸ (neskôr aj naťahovať sa – v spore? R.J.). Slovu *teža*, *težba* dáva význam spor, svár, súdny proces, boj, „potyčka“. Rovnaký etymologický základ má aj ďalšie nasledujúce slovo uvedené pri výpočte derivátov: *težbьbnikъ* s významom bojovník, „válečník“, „rváč“. Uvedené nie je nijako prekvapivé, však aj bojovník bojuje v spore: uvedená motivácia naznačuje, že starším významom praslovanského základu z ktorého vzniklo slovo *teža* znamenalo skôr spor s fyzickým (násilným) riešením, až neskorším vývojom slovo *teža* nadobudlo aj špecifický právny význam riešenia sporu súdnou cestou. Uvedenému významovému posunu nasvedčujú aj dejiny práva, v ktorých je všeobecne uznávané, že v najstaršom vývojovom období sa spory riešili svojpomocou a aplikovalo sa „právo mocnejšieho“. (Ešte aj v období stredovekého Uhorska bol jedným z „dôkazných prostriedkov“ súboj. Možno, že tento je archaickým pozostatkom pôvodného čisto fyzického /násilného/ riešenia akéhokoľvek sporu).

Motivácia slov *teža* a *težbьbnikъ* od fyzického či slovného násillia je evidentná aj v súčasnom slovenskom slove spor. Stručný etymologický slovník slovenčiny poukazuje pri hesle spor na to, že sa jedná o derivát slova prieť. Slovo prieť pritom je odvodeninou od praslovanského **perti* s významom škriepiť sa, hádať sa,²⁹ slovne „bojovať“. Môžeme teda konštatovať, že súčasné slovenské slovo spor nie je zjavným kontinuantom (pokračovateľom) staroslovienkeho *teža*, ale motivácia slov je obdobná.

Ak chceme odpovedať na otázku, či slovo *teža* existovalo aj v slovienčine, je nutné poukázať na to, či sa slovo *teža* alebo jemu podobné slovo zachovalo aj v archaickej slovenčine alebo češtine. V Historickom slovníku slovenského jazyka a v Kucharovom diele Právo a slovenčina v dejinách je uvedené, že právno-terminologický význam slov so žal- sa zaznamenáva v archaických slovenských slovách *obtožba*, *obtožen*, *obtoženec*, *obtoženka*, *obtoževati*, *obtožitelj*, *obtožilo* (žaloba), *obtožiti*, *obtožnica* (obžalobný spis), *tožba*, *tožben* (žalovaný) *tožbenica*, *tožec* (žalobca) *tožnica* (žalobkyňa), *tožnik* ešte aj dnes iba v starom základe tuž (*tôž*- praslovanské **tōg* a **teg*-) známy aj v staroslovienčine.³⁰

Praslovanské **tōg*-, **teg*- je svojou štruktúrou veľmi blízke v Nomokánone uvedenému *teža*. Ako je však možné, že Etymologický slovník jazyka staroslověnského uvádza za základ staroslovienkeho *teža* praslovanské **težati*, a Kuchar uvádza praslovanské **tōg*-, **teg*-? Tieto dve konštatovania si významne neprotirečia: praslovančina bola používaná niekoľko tisícročí, a počas tohto obdobia tiež prechádzala vývojom, počas ktorého sa napríklad písmeno „g“ menilo na písmeno „ž“.³¹

Môžeme teda predpokladať, že aj slovienčina poznala slovo *teža* (nie sme si istí či presne v tejto hláskovej forme, alebo vo forme obdobnej) ako pozostatok praslovanského obdobia. Rovnako tak môžeme konštatovať, že slovienke *teža* s významom označenia sporu má rovnaký etymologický základ ako skupina slov používaná v archaickej slovenčine na označenie žaloby, žalobcu atď. Ak slovienčina poznala slovo *teža* na označenie sporu, je nutné tiež uviesť, že nie je možné toto slovo považovať za

28 JANYŠKOVÁ, I. a kol.: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. diel 16. Praha: Tribun EU, 2012, s. 961.

29 KRÁLIK, L.: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda, 2016, s. 472.

30 KUCHAR, R.: *Právo a slovenčina v dejinách*. Budmerice: Rak, 1998, s. 91; HSSJ VII, s. 453.

31 PUKANEC, M.: *Praslovanská lexika v Nářečích slovenských kmeňov*. Brno: Tribun EU, 2008, s. 48. PUKANEC, M.: *Od indoeurópciny k praslovančine*. Brno: Tribun EU, 2010, s. 37 a nasl.

slovo špecifické pre západoslovanské jazykové prostredie a nárokovať si na jeho vznik a používanie len pre územie Veľkej Moravy.

Okrem slova *teža* pre označenie sporu obsahoval Nomokánon aj termín *prja* s významom spor, a *prity se*, *prěti se* s významom sporiť sa. Všetky textové ukážky sú v celom kontexte pomerne dobre zrozumiteľné a nepripúšťajú veľké významové alternácie. Aj v tomto prípade je možné predpokladať pomerne dlhé používanie a významovú ustálenosť.

Staroslovienske *pъrja* má význam odpor, námietka. Slovník pri tomto hesle uvádza ako textovú ukážku Nomokánona vetu „*Ašte li klirikъ težju imatъ*“.³² Jedná sa o ustanovenie, ktoré sme uviedli pri termíne *teža*. Staroslovienčina teda dávala slovám *teža* a *prja* synonymický význam. Uvedenému nasvedčuje aj formulácia dvoch obdobných ustanovení Nomokánona, ktoré v podstate riešia tú istú situáciu, ale používajú na označenie sporu raz termín *teža* a raz termín *pъrja*: *klirikъ težju imatъ* (ak má klerik spor), *klirikъ prju imatъ* (ak má klerik spor). Ak Nomokánon používal termíny *teža* a *prja* v synonymickom význame, a ak predpokladáme, že Metod sa pri jeho tvorbe snažil reflektovať jazykovú situáciu na Veľkej Morave, môžeme predpokladať, že aj v slovienčine sa tieto slová používali synonymicky.

Ak chceme poukázať na to, či slovo *pъrja* naozaj existovalo aj v slovienčine, je nutné poukázať na etymologický vývoj tohto slova a jeho používanie (alebo slova jemu podobného) aj v archaickej slovenčine či češtine. Etymologický slovník jazyka staroslovenského poukazuje na to, že slovo *pъrja* má spoločný slovný základ s iným staroslovienskym slovom, so slovom *prětiti* s významom hroziť, „vyhrožovať“. Slovo *prětiti* je pritom odvodzované od praslovanského **pertiti* s významom ohrozovať, hroziť.³³ Kuchar poukazuje na výskyt týchto slov používaných na označenie súdneho sporu: pravda, pravota, súd, akcia, kauza, ale aj pra, rozopra.³⁴ Práve posledné dve slová pra, rozopra etymologicky a sémanticky súvisia so základom *pъr-*, teda slovným základom nami predpokladaného *pъra*. Môžeme teda predpokladať, že slovo *pъrja* (alebo slovo obdobné) s veľkou mierou pravdepodobnosti existovalo aj v slovienčine.

Aký bol vzájomný vzťah slov *prja* a *teža*? Okrem vyššie naznačeného vzťahu ich pravdepodobného synonymického významu sa zamýšľame nad tým, ktoré z týchto slov bolo častejšie používané v domácom jazykovom prostredí. Vzhľadom na to, že v prostredí archaickej slovenčiny používanie slova *teža* postupne ustupovalo a zostalo viac používané slovo *prja*, môžeme predpokladať, že aj v slovienčine už bolo slovo *teža* na ústupe a prevládalo skôr používanie slova *prja*. V súčasnej slovenčine nám zostal ako relikť slova *prja* slovo priek, prieky,³⁵ v češtine aj práť se.³⁶ Aj tento príklad môže slúžiť na poukázanie, že význam slov sa v priebehu času nielen zužuje (z všeobecnejšieho na konkrétnejšie), ale môže tomu byť aj naopak (z konkrétnejšieho – právneho významu na všeobecnejší – abstraktnejší – neprávny význam).

Staroslovienske slovo *kleveta* bolo v Nomokánone použité 2 krát: raz s významom

32 KURZ, J. a kol.: *Slovník jazyka staroslověnského*. zv. 33. Praha: Československá akademie věd, 1979, s. 518.

33 ERHART, A. et al.: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. diel 12. Praha: Academia, 2004, s. 708.

34 KUCHAR, R.: *Právo a slovenčina v dejinách*. Budmerice: Rak, 1998, s. 95.

35 KRÁLIK, Ľ.: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda, 2016, s. 472.

36 REJZEK, J.: *Český etymologický slovník*. Praha: Leda, 2015, s. 547.

žaloba, raz s významom ohovorenie. Početnejšie bolo použitie rôznych gramatických foriem slova *oklevetanъ*. Celkovo v texte Nomokánona bolo *oklevetanъ* použité 5 krát, z toho v 4 prípadoch s významom obžalovaný, v jednom prípade zlorečený (význam zlorečený by však v kontexte celého ustanovenia mohol byť zmenený aj na význam obžalovaný). V jednom prípade bolo použité *oklevetanije* s významom žaloba/obžaloba.

Slovník jazyka staroslověnského dáva slovu *kleveta* význam 1. ohovorenie, 2. obžaloba, žaloba.³⁷ Môžeme predpokladať, že toto slovo pôvodne znamenalo všeobecnejšie ohovorenie, a až neskôr sa mu dával jeho špecifický právny význam žaloba. Nomokánon už reflektuje prevažne tento neskorší, špecifický právny význam – žaloba, žalovať.

Pri porovnaní slova *kleveta* a jeho významov a iných vyššie uvedených termínov sporového procesu obsiahnutých v Nomokáne je prekvapivé, aký pomerne jednoznačný význam slovo *kleveta* má. Táto relatívna významová jednoznačnosť, ako aj rovnomernosť rozšírenia a používania v ostatných slovanských jazykoch, nasvedčuje nielen praslovanskému pôvodu tohto slova, ale aj dlhodobosť používania a významovú ustálenosť už v praslovanskom období.

Podľa Etymologického slovníka jazyka staroslověnského slovo *kleveta* pochádza z praslovanského **klevetati* s významom ohovárať, krivo obviňovať.³⁸ Slovo *kleveta* je teda dokázateľne praslovanského pôvodu a vyskytovalo sa aj v staroslovienskom jazyku. To, že toto slovo bolo známe a používané aj vo veľkomoravskom jazykovom prostredí (v slovenčine) nasvedčuje aj jeho existencia v archaickej slovenčine,³⁹ a v pozmenenej podobe a s mierne modifikovaným významom dodnes – klebeta (ohovorenie, žalovanie).

Hoci pri slove *kleveta* si nemôžeme nárokovať na jeho západoslovanský (resp. veľkomoravský) pôvod, jedná sa o slovo, ktorého existenciu môžeme predpokladať aj na Veľkej Morave už pred rokom 863, a môžeme predpokladať, že práve slovo *kleveta* sa používalo na obžalobu, a *klevetnikъ* bol žalujúci, žalobca.⁴⁰ Slovo *klevetnikъ* síce nie je doložené v Nomokáne, jeho gramatická forma s príklonkou *-nikъ* však nasvedčuje jeho západoslovanský jazykový pôvod.⁴¹ Je teda možné, že hoci slovo *kleveta* je všeslovanské, slovo *klevetnikъ* s významom žalobca (ohovárač) je s vysokou mierou pravdepodobnosti pôvodu západoslovanského a s významom žalobca, ten čo žaluje, bolo používané na Veľkej Morave. V neskoršom vývojovom období cirkevnej slovančiny môžeme nájsť v dobových textoch aj slovo *klevetarъ* s významom žalobca.⁴² Pre južné a východné slovanské jazykové je toto slovo typickejším a možno predpokladať, že pôvodné západoslovanské *klevetnikъ* bolo postupom času nahrádzané domácim *klevetarъ*.

Slová *kleveta*, *klevetnikъ* mali na Veľkej Morave prevažne právny význam a kontinuity týchto slov sa zachovali až do súčasného slovenského jazyka, ale ich význam sa postupom času zmenil. V súčasnej slovenčine sa slovo klebeta a klebetník vrátili k svojmu prapôvodnému významu (ohovárať, ohovárač) a význam obžalovať (v práv-

37 SJStsl. II. s. 646.

38 HAVLOVÁ, E. a kol.: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. diel 5. Praha: Academia, 1995, s. 261.

39 MAJTÁN, M. (red.): *Historický slovník slovenského jazyka II*. Bratislava: Veda, 1992, s. 52.

40 SJStsl. II. s. 646.

41 STANISLAV, J.: *Starosloviensky jazyk I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1978, s. 208.

42 SJStsl. II. s. 646.

nom slova zmysle) nadobudli iné slová – žaloba, žalobca. Avšak slová žaloba a *kleveta* majú rovnakú sémantickú motiváciu. Aj koreň slova žaloba, aj koreň slova *kleveta* sú odvádzané od spoločného významu hovorenia, ohovorenia.

Na základe vyššie uvedeného môžeme predpokladať, že aj slovienčina používaná na Veľkej Morave pravdepodobne poznala a používala slová *teža* – *prja* – *kleveta* (aj) v ich naznačenom právnom význame. Procházkovu hypotézu, že sa z právneho uhla pohľadu jedná o tri rôzne spôsoby začatia konania, dokážeme podporiť len z časti. Nomokánon obsahuje termíny *prja* a *kleveta*. Podľa obsahu noriem Nomokánona obsahujúcich tieto termíny je možné sa prikloniť ku konštatovaniu Procházku, že termínom *prja* bol označovaný civilný spor, a termínom *kleveta* bolo označované trestné konanie súkromnožalobné – iniciované poškodeným.⁴³

Nomokánon však neobsahuje termín šľrpty (trestné konanie iniciované tret'ou osobou). Vzhľadom na vývoj textu Nomokánona je možné, že pôvodný text tento termín obsahoval, ale pri neskorších prepisoch bol nahradený iným termínom, zrozumiteľnejším v jazykovom prostredí prepisovateľa. Rovnako je však aj možné, že Nomokánon naozaj termín šľrpty neobsahoval. Avšak len za základe toho, že Nomokánon neobsahuje termín šľrpty, nie je možnérobiť jednoznačný záver, že takýto termín v slovienčine neexistoval a domáce právo ho nepoznalo.

2 Termíny označujúce účastníkov konania a zúčastnené osoby

Do tejto kapitoly sme zaradili staroslovienske slová slúžiace na označenie jednak samotných účastníkov konania, ako aj ostatné „zúčastnené“ osoby. Jedná sa o termíny, ktoré boli používané síce prevažne s právnym významom, ich používanie v staroslovienčine (a v predpokladanom používaní ich ekvivalentov aj v slovienčine) nemuselo mať výhradne či prevažne právny význam. V textoch veľkomoravského obdobia (okrem Nomokánona) je možné nájsť nasledovné termíny používané na označovanie účastníkov konania a zúčastnených osôb:

klevetъnъkъ – obžalobca (Zákonník čl. 3)

šľrptynъkъ – podľa Procházku udavač, oznamovateľ trestného činu (Zákonník, čl. 3)

mъstъnъkъ – zástupca verejného záujmu, prokurátor (Zákonník, čl. 17)

obrětajъšti – sporiaci sa (Napomenutie, ods. 2)

roždenje ubijenaago – rodina zabitého (Ustanovenia, čl. 1)

sořъrъnъkъ – protistrana, odporca (Zákonník, čl. 2)

zastъrъnъkъ – ochranca, zástupca (Kánon na Počest' Dimitra Solúnskeho)

Túto skupinu slov môžeme doplniť o termíny používané na označovanie účastníkov konania a zúčastnených osôb v Nomokánone: *zvanъ*, *supъrъ*, *obiděnъ*, *obidlivъ*

Slovo *zvanъ* bolo v Nomokánone použité vo význame pozvaný, predvolaný, vyzvaný. Hoci sú použité slovné spojenia obsahujúce slovo *zvanъ* pomerne mnohovýznamové, v celom kontexte ustanovenia im je možné dobre porozumieť.

43 Podotýkame však, žerobiť jednoznačné závery len za základe obsahu noriem obsiahnutých v texte veľkomoravských normatívnych textoch, ktorých obsah pri prepisovaní bol značne poškodený a pozmenený, môže viesť k mylným výsledkom.

Slovník jazyka staroslověnského samostatný výklad slova *zvanъ* neobsahuje, len sa odvoláva na heslo *zvati*. Tomu dáva nasledovný význam: 1. volať, kričať, 2. pozývať, 3. nazývať.⁴⁴ Uvedený slovník slovu *zvati* nepridáva žiadne špecifické právne významy. Rovnako tak aj pri použití slova *zvanъ* v Nomokánone nemôžeme konštatovať, že slovo *zvanъ* bolo použité výlučne či v prevažne v právnom význame, skôr naopak, jednalo sa skôr o slovo so všeobecným významom pozývať, povolávať, a len sekundárne mu bol pridaný význam „právneho predvolania“.

Staroslovienske *zvatъ* pochádza z praslovanského **zvati* s predpokladaným významom volať, vzývať.⁴⁵ V archaickej slovenčine bolo používané slovo *zvatъ* s významami: 1. pozývať, volať, povolávať, 2. nazývať.⁴⁶ Keďže sa jedná o slovo všeslovanské, môžeme predpokladať, že aj v slovienčine existovalo slovo identické alebo veľmi podobné staroslovienskemu *zvatъ*, s podobnými významami. Nepredpokladáme však, že by toto slovienske slovo bolo používané vo výhradne alebo prevažne právnom význame „predvolávania“. Vzhľadom na to, že sa jedná o slovo všeslovanské, nie je možné ani nárokovať si na výnimočnosť jeho používania len v západoslovanskom jazykovom prostredí.

Slovo *supъrъ* s významom odporca, protivník⁴⁷ v Nomokánone bolo použité len 1 krát,⁴⁸ a jeho význam bol jednoznačný. Nedokážeme hodnoverne určiť, či slovo *supъrъ* a *prja* majú spoločný etymologický základ, ale ich významová blízkosť ako aj podobný slovný koreň *prj/pъrъ* tomu naznačujú. Slovo *supъrъ* nemá takú štruktúru, ktorá by umožňovala jeho situovanie do výhradne západoslovanského jazykového prostredia, ale takúto štruktúru má iné slovo, ktoré je mu synonymické, je ním *supъrъnikъ*,⁴⁹ a ktoré máme dokázané aj z normatívnych textov veľkomoravského obdobia. Práve príklonka *-nik* indikuje západoslovanský pôvod tohto slova.

V prípade, že predpokladáme, že slovo *supъrъnikъ* je západoslovanského pôvodu, a teda reflektuje jazykovú situáciu na Veľkej Morave, je možné tiež predpokladať, že pôvodné znenie Nomokánona obsahovalo slovo *supъrъnikъ*, a až neskôr bolo pri prepisovaní pozmenené na podobu, ktorá bola bližšia jazykovému prostrediu prepisovateľa v tvare *supъrъ*. Pôvodný text Nomokánona s termínom *supъrъnikъ*, ktorý sa po Metodovej smrti dostal k južným a východným Slovanom mohol byť predlohou inému neskoršiemu textu, kde bolo slovo *supъrъnikъ* použité, zatiaľ čo v texte Nomokánona sa nám nezachovalo.

Staroslovienske slovo *obida*, a z neho odvodené *obiděnyj*, sa v Nomokánone nevyskytujú často. Raz bolo slovo *obida* použité vo význame spor, *obiděnyj*, raz vo význame poškodený, slovo *obidlivъ* bolo použité raz vo význame násilník. Podľa použitia slov *obida* a *obiděnyj* v Nomokánone možno nadobudnúť presvedčenie, že týmto slovám bol dávany prevažne (či výlučne) právny význam. Ak však poukážeme na etymologický pôvod v praslovančine, ako aj neskoršie použitia v archaickej slovenčine či češtine, budeme nútení toto presvedčenie poopraviť.

44 SJStsl. I. s. 684.

45 KRÁLIK, Ľ.: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda, 2016, s. 690.

46 MAJTÁN, M. (red.): *Historický slovník slovenského jazyka VII*. Bratislava: Veda, 2008, s. 414.

47 SJStsl. IV. s. 409.

48 251, XV.

49 *Supъrъnikъ* - protistrana, odporca, použité v Zákonníku čl. 2.

Slovník jazyka staroslověnského dává slovu *obida* význam 1. krivda, bezprávie, „špatnost“, 2. spor.⁵⁰ Etymologický slovník jazyka staroslověnského vyššie uvedené významy dopĺňa aj o význam zločin.⁵¹ Staroslovienske slová *obida*, *obidenij* majú svoj pôvod v praslovanskom **obiděti* (**ob-viděti-s* predpokladaným významom obísť pohľadom). Význam tohto praslovanského základu sa interpretuje najčastejšie ako obísť pohľadom, prehliadať > pohľadať, urážať, ubližovať > kriviť.⁵²

V archaickej slovenčine sa zachovalo slovo *obida* s významom potupa, hanobenie, urážka, hnev.⁵³ V archaickej češtine sa zachovalo slovo *obiděti* s významom uraziť sa, ukriviť, ublížiť.⁵⁴

Keďže slovo *obdia* má takmer identickú podobu v praslovančine, starosloviencine, aj v archaickej češtine a archaickej slovenčine, je vysoko pravdepodobné, že existovalo aj v sloviencine. Nedokážeme však hodnoverne určiť, aký význam slovu *obida* bol daný v slovienskom jazyku. Nomokánon dokladuje používanie slova *obida* prevažne v právnom význame. Jedná sa však o pomerne málo použítí, aby sme rezultovali, že tieto použítia dôsledne reflektovali jazykovú situáciu na Veľkej Morave a slovo *obida* sa v sloviencine používalo v prevažne právnom význame. Môžeme však konštatovať, že staroslovienske (a pravdepodobne slovienske) slovo *obidenъ/obidenij* a súčasné slovenské slovo poškodený majú identickú motiváciu odvodenú od slova *obida*/škoda.

3 Proces rozhodovania a zisťovanie skutkového stavu

Doterajšia spisba už venovala pozornosť otázkam priebehu rozhodovania sporov aj procesu zisťovania skutkového stavu. O rekonštrukciu procesného postupu riešenia sporov v práve Slovanov sa pokúsila Irene Wiehl, pričom súdny proces pôvodne zrekonštruovala nasledovne: v súdny deň (*sodni den*) je predvolaný (*bozuuani* – pozvaný) obžalovaný, resp. odporca (*zopirnik*), aby sa dostavil k prejednávaniu svojho sporu (*prio imeti*) pred súdnym stolcom (*na stolom*). Odporca, resp. obžalovaný vypovedá ústne (*zuoimi vzi i zuoim glagolom izbouvedati*). O rekonštrukciu procesného postupu (primárne s aplikáciou na územie dnešného Slovinska) sa pokúsila aj Katja Škrubej.⁵⁵ Vychádzala pritom z Frizinských pamiatok. Katja Škrubej k tejto rekonštrukcii pridáva aj niektoré termíny, ktoré Wiehl nepoužila – ako *oblast* (kompetencia, autorita), *gospod* (pán), a tiež pridala niektoré neskoršie slovinské výrazy, o ktorých autorka predpokladá, že mohli mať starší (praslovanský) pôvod – ako napr. *priča* (svedok) a *prisega* (prísaha). S procesom zisťovania skutkového stavu súvisia podľa nej aj výrazy *zavečati* – prisahou sa odvrátiť od (vo Frizinskej pamiatke č. II), *u nepraudnei rote* – krivej prisaha (vo Frizinskej pamiatke č. I), či slovné spojenie *u žpitnich rotah* – v krivých prisahách (vo Frizinskej pamiatke č. III).⁵⁶

50 SJStsl. II. s. 472.

51 ERHART, A. a kol.: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského. díl 9*. Praha: Academia, 1999, s. 562.

52 Tamže.

53 HSSJ. III. s. 27.

54 ERHART, A. a kol.: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského. díl 9*. Praha: Academia, 1999, s. 562.

55 ŠKRUBEJ, K. Rekonstrukcija najstaršega sodnega postopka pri prednikih Slovencev. In: *Zbornik znanstvenih razprav*, LXIII, 2003, s. 399-435.

56 ŠKRUBEJ, K.: *Pravo v zgodovini*. Ljubljana: Založba, 2010, s. 107.

Köbler upozorňuje aj na možný výraz žaloba, resp. „žiaľoba“, ako výraz sémanticky motivovaný rovnako ako v latinskom jazyku *querela* a v nemeckom *Klage*.⁵⁷ Namiesto „žaloby“ však Kadlec vidí obdobu *Klage* skôr v „náreku“ (ktorý sa v českých krajinách transformuje na „nárok“ ako osobitný druh žaloby v trestnoprávných kauzách.)⁵⁸ Na takýto krik mal podľa Procházku prísť svedok, ktorý je vo veľkomoravských prameňoch označovaný ako *posluch* – svedok pokriku poškodenej osoby.⁵⁹ Pojem *pokrik* ani iný súvisiaci termín však vo veľkomoravských prameňoch doložený nie je, a aj pri termíne *posluch* Procházka iba hypoteticky dôvodí, že šlo o pôvodného svedka pokriku, pričom tento termín vraj neskôr získal význam „prisažníka“, t.j. očistného svedka.⁶⁰ V protiklade k nemu, *vidok* bol podľa Procházku očitý svedok, ktorý, videl čo sa skutočne stalo.

Procházka tiež uvádza, že Slovania v spore používali dôkazné prostriedky iracionálneho charakteru, aby tak odhalili materiálnu pravdu.⁶¹ Vychádza však pritom zo zmienok z neskoršieho obdobia, ktoré nemajú vo veľkomoravských prameňoch oporu. V tejto súvislosti sa v Zákonníku spomínajú ako iracionálne dôkazy iba prisahy. Nenachádzame tu žiadne iné doklady o iných podobách ordálov ako iracionálnych dôkazných prostriedkoch, hoci sa ich používanie u Slovanov všeobecne predpokladá, nakoľko ich využíval už aj Karol Veľký. Ojedinelou je iba omnoho neskoršia zmienka o použití súboja ako spôsobu riešenia sporu: v Dalimilovej kronike zo začiatku 14. storočia sa so Svätoplukom spája popis súboja o jeho ženu s franským panovníkom.⁶² Je však otázne do akej miery sa tu jedná o popis reálnej historickej skutočnosti, alebo sa jedná o motiváciu rytierskymi príbehmi neskoršieho obdobia.⁶³

V tejto práci vychádzame výlučne z veľkomoravských prameňov. V dokumentoch veľkomoravského obdobia je možné nájsť nasledovné termíny majúce priamy alebo nepriamy súvis s procesom rozhodovania sporu a zisťovania skutkového stavu:

ispytanъjemъ zakonъnymъ – zákonným vyšetrovaním (Napomenutie, ods. 2)

izištetъ – zistiť (Zákonník, čl. 16)

prisęgy – prisahy⁶⁴ (Zákonník, čl. 1)

57 KÖBLER, G.: *Klage, klagen, Kläger*. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, 92, 1975, s. 1-20.

58 Pozri bližšie WEIZSÄCKER, W.: „Nárok“ und „sok“ im böhmisch-mährischen Landrecht, *Germanistische Abtheilung*, 53, 1933, s. 300-310. Tiež KADLEC, K.: *O potřebě slovanských právních starožitností*. Praha: Nákladem vlastním, 1904, s. 51.

59 MMFH IV, s. 179.

60 PROCHÁZKA, V.: *Posluch et vidok*. In: *Byzantinoslavica* 20, 1959, s. 231-251.

61 PROCHÁZKA, V.: Důkaz dopadením při činu a počátky svědeckého důkazu v právu slovanských národů. In: *Právněhistorické studie*, 4, 1958, s. 67. Pri výklade významu týchto pojmov, osobitne pojmu *vidok*, však Procházka vychádza až z neskorších zdrojov - Ruskej pravdy a iných starých ruských prameňov, preto tieto významy (a ani pojem *vidok*) nemôžeme pri našej analýze veľkomoravských pamiatok v plnej miere akceptovať.

62 VADRNA, M.: *Obraz krále Svätopluka I. v českých kronikách*. In: HOMZA, M. a kol.: *Svätopluk v európskom písomníctve*. Bratislava: Post Scriptum, 2013, s. 256-257.

63 GÁBRIŠ, T. – JÁGER, R.: *Najstaršie právo na Slovensku? Pokus o rekonštrukciu predcyrilometodského normatívneho systému*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2016, s. 216.

64 K termínu *prisaha* pozri bližšie ERHART, A. a kol.: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského. 14. díl*. Praha: Academia, 2008, s. 716.

klъnetъ sę – prisahať (Ustanovenia, čl. 34)
proklinajetъ sę – prisahať (Ustanovenia, čl. 5)
roty – prisahy (Frizinská pamiatka II)
v lъžnych rečъch – v lživých rečiach (Spovedná formula z Frizinských pamiatok)
v spytnych rotach – v krivých prisahách (Spovedná formula z Frizinských pamiatok)
свѣдѣтельство – svedectvo (Assemanov evanjeliár)
свѣдители отъ слуха – svedkovia z počutia (Zákonník, čl. 20)
posluchъ – svedok (Zákonník, čl. 2)
poslušъstvujetъ – dosvedčiť (Ustanovenia, čl. 1)
sluch – výsluch, výpoveď (Napomenutie, ods. 2)
sluch bo sujetъnъ – výpoveď lichá, bez svedkov (Napomenutie, ods. 2)
безъсвѣдѣтелъ – bez svedkov (Napomenutie, ods. 2)

Túto skupinu slov môžeme doplniť o termíny nachádzajúce sa v Nomokánone majúce priamy alebo nepriamy súvis s procesom rozhodovania sporu a zisťovania skutkového stavu:

3.1 Termíny *ispytanъ*, *ispověstъ*, *otvēstatъ*

Staroslovienske slovo *ispytatъ* bolo v Nomokánone používané s významom preskúmať, vyšetrovať, zisťovať. Aj v tomto prípade môžeme konštatovať, že sa jedná o slovo s väčším počtom významov, a tieto významy je možné vzájomne alternovať. Nejedná sa o slovo, ktoré v dobovom jazyku bolo používané v prevažne či výlučne v právnom význame. Etymologický slovník jazyka staroslovenského ho odvádza od staroslovienskeho *pytati* s významom skúmať, vypytovať sa.⁶⁵ (Práve oba tieto významy naznačujú rovnakú motiváciu ako súčasné slovenské slovo výpoveď: vypovedať, hovoriť, odpovedať na otázky).

Staroslovienske *ispytatъ* pochádza z praslovanského **pytati* s významom pýtať sa.⁶⁶ V archaickej slovenčine malo význam 1. požadovať niečo od niekoho, 2. obracať sa na niekoho s otázkou, 3. prosiť sa.⁶⁷ Ani v archaickej slovenčine ešte nie je možné zistiť používanie tohto slova vo výlučne či v prevažne právnom význame. Hoci sa jedná o slovo všeslovanské a môžeme predpokladať jeho existenciu aj v slovienčine, ani v slovienčine nie je možné predpokladať, že by sa sloviensky ekvivalent k *ispytatъ* používal vo výlučne či prevažne právnom význame.

Slovo *otvēstajetъ* bolo v Nomokánone použité len 2 krát, pričom v oboch použitíach malo identickú slovnú formuláciu, ale význam bol mierne odlišný: v prvom použití bol význam „nech sa obháji“, v druhom „nech sa zodpovedá“. Tieto významy si vzájomne neprotirečia, obhajovať sa možno „hovorením“, „povedaním“, zodpovedaním na otázky. Uvedenému naznačujú aj významy, ktoré uvádza slovník staroslovienčiny pri hesle *otvēstati*: 1. odpovedať, 2. odporovať, 3. obhájiť sa, vyniesť rozsudok, vyznať sa,

65 ERHART, A. a kol.: *Etymologický slovník jazyka staroslovenského. díl 12*. Praha: Academia, 2004, s. 736.

66 KRÁLIK, Ľ.: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda, 2016, s. 486.

67 MAJTÁN, M. (red.): *Historický slovník slovenského jazyka IV*. Bratislava: Veda, 2009, s. 580.

rozlúčiť sa.⁶⁸ Pre účely tejto práce je dôležité, že už starosloviencina používala slovo *otъvѣstati* nielen vo všeobecnom význame odpovedať, ale aj v právnych významoch obhajovať sa, odporovať, či vyniesť rozsudok.

Jedná sa o slovo všeslovanské, odvádzané od praslovanského základu **vѣtъ* s významom hovoriť, sľubovať. Obdobné slovo *vetiť* sa zachovalo aj v archaickej slovenčine,⁶⁹ možno teda predpokladať, že slovo identické či veľmi blízke k *otъvѣstati* existovalo aj v slovienčine, a oproti jeho všeobecnému významu bolo používané sekundárne aj v právnom význame zodpovedania na otázky, obhajovania sa. Toto slovo však pre veľkomoravské obdobie nie je možné považovať za používané výlučne v právnom význame.

Staroslovienske slovo *ispověstъ* bolo v Nomokánone používané s významom priznať sa, vyznať sa, byť vyslúchnutý, byť vypočutý. Aj v tomto prípade sa jedná o slovo s pomerne veľkou mnohovýznamovosťou. Podľa slovníka staroslovienciny má *ispovědъ* význam 1. vyznanie (viery), vyznanie (hriechu), 2. prehlásenie, 3. chválospev.⁷⁰ Ani v tomto prípade nemôžeme konštatovať, že by toto slovo bolo používané s výlučne či prevažne právnym významom.

Významy uvedené v slovníku skôr naznačujú, že bolo používané vo význame cirkevnom. Avšak na Veľkej Morave bolo kresťanstvo v čase tvorby Nomokánona ešte pomerne mladým náboženstvom; ako je teda možné, že slovo praslovanského základu (z doby predkresťanskej) nadobudlo nábožensko-kresťanský význam? Nie je to nič nezvyčajné: vo vývoji jazyka je bežné, že pri zmene spoločenskej situácie, ktorá vytvorí potrebu používania nových slov, sa pôvodným starším slovám dáva nový význam. A podobne to bolo aj v prípade potreby vytvárania slovnej zásoby práva: slová s pôvodne všeobecným významom začali byť používané aj v právnom význame. To, že terminológia práva sa na Veľkej Morave ešte v mnohých prípadoch len dotvárala, nasvedčuje aj veľká alternácia významov niektorých termínov, ktorým ešte v danom období nebol priznávaný prevažne či výlučne právny význam.

3.2 Termíny *klęta*, *kleti*, *pritъknęti*

Nomokánon obsahoval použitia staroslovienskeho slova *klęta* s významom prisaha, ale aj kľatba, *proklętъ* s jednoznačným významom prekliaty, a *klętvoprestupnikъ* s jednoznačným významom ten, ktorý porušuje prisahu – krivoprisažník. Slovo *klęta*, *klętvoprestupnikъ* a *proklętъ* majú svoj základ v staroslovienskom *klęti* s významom preklínať ale aj prisahať. *Klęti* pochádza z identického praslovanského **klęti* s rovnakým významom preklínať ale aj prisahať.⁷¹ Identická forma v starosloviencine, praslovančine ako aj súčasných slovanských jazykoch nasvedčuje tomu, že forma tohto slova a jeho význam boli dlhodobo používané a ustálené už v praslovančine.

Môžeme predpokladať, že slovo *klęta* s vysokou mierou pravdepodobnosti existovalo aj v slovienčine. Nasvedčuje tomu aj existencia slova *klętvoprestupnikъ*, ktorého príklonka *-nik* preukazuje jeho západoslovanský pôvod. Ak teda v domácom

68 SJStsl. III. s. 602.

69 JANYŠKOVÁ, I., a kol.: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského. díl 17.* Praha: Academia, 2014, s. 1057.

70 SJStsl. I. s. 805.

71 HAVLOVÁ, E. a kol.: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského. díl 5.* Praha: Academia, 1995, s. 316.

jazyku existovalo slovo *klętvoprestupnikъ*, muselo existovať aj slovo *klętva*, z ktorého je odvodené. Samotné slovo *klętvoprestupnikъ* nám môže indikovať to, že veľkú váhu v dobovej spoločnosti malo dodržiavanie prísah: ak existovalo samostatné slovo označujúce človeka porušujúceho prísahu, jednalo sa pravdepodobne o vážne a spoločnosťou odsudzované konanie.

Staroslovienske *klętva* má pre účely našej práce dvojaký význam. 1. Používanie *klętva* vo význame prísaha: prísaha bola dôkazný prostriedok v sporovom procese, ktorý predpokladáme aj na Veľkej Morave. 2. *Klętva* vo význame kľatba bola ukladaná ako sankcia za porušenie (nielen nábožensko-cirkevných) noriem.

Používanie *klętva* vo význame prísaha: prísaha bola dôkazný prostriedok na súde, ktorý predpokladáme aj na Veľkej Morave. Používanie prísahy ako (dôkazného) prostriedku v sporovom procese máme dokázané v Živote Klimenta, kde je popisovaný spor medzi zástancami latinskej liturgie a Metodovými učeníkmi po jeho smrti. Svätopluk pri riešení sporu požiadal obe strany, aby prisahali, že veria pravdivo a pravoverne. Kto tak urobí prvý, mal spor vyhrať. Jednalo sa o obdobu ordálu – božieho súdu.⁷² Hoci z predmetného ustanovenia je zrejmé, že v tomto prípade sa jednalo o prísahu viery podľa kresťanského náboženstva, je vysoko pravdepodobné, že prísahy sa realizovali ako iracionálny „dôkazný prostriedok“ už v predkresťanskej dobe. Nepriamym dôkazom môže byť aj Prokopiov popis Slovanov, v ktorom uvádza, že keď im hrozí smrť, tak prisahajú, že ak vyviaznu živí, ihneď bohu prinesú obeť za svoje zachránenie.⁷³

Tomu, že aj po príchode Konštantína a Metoda bolo vykonávanie prísah stále rozšírené, nasvedčuje prvé ustanovenie Zákonníka: tu sa až 2 krát sankcionujú „pohanské prísahy“. Ak ešte v čase príchodu byzantskej misie boli „pohanské prísahy“ tak rozšírené, že im bola venovaná opakovaná pozornosť v úplne prvom ustanovení Zákonníka,⁷⁴ je pravdepodobné, že prax vykonávania prísah musela mať u Slovanov hlbokú tradíciu, ktorú nedokázalo úplne odstrániť ani pôsobenie niekoľkých generácií kresťanských misionárov ešte pred príchodom Konštantína a Metoda.

Čo o týchto prísahách vieme? V Nomokánone sa označovali ako *klętvi*, Zákonník ich označoval ako *prisęgy* (v Nomokánone sa toto slovo nenachádza). Pre bližšie poukázanie na obsah prísahy si poukážeme etymologický vývoj slovenského slova prísaha. V Stručnom etymologickom slovníku slovenčiny je uvedené, že slovenské slovo prísaha, ako aj staroslovienske slovo *prisęga*, má základ v praslovanskom **prisęga*, ktoré vzniklo z pôvodného praslovanského **pri-sęg-no-ti* s pôvodným významom „pri-siahnuť“ (dotknúť sa niečoho). Ide tu teda o „prisiahnutie“ na niečo, dotknutie sa niečoho, priloženie ruky s cieľom potvrdiť hodnovernosť vyslovenej prísahy. Ako relikty toho „fyzického dotknutia“ sa pri prísaha sa aj v archaickej slovenčine zachovali slovné spojenia „prisahať na božích mukách“, „na čele“, „na hlave“, „na temene“.⁷⁵ V súdnych sporoch ešte v nedávnej minulosti bolo bežné prisahať (dotýkať sa rukou)

72 GÁBRIŠ, T. – JÁGER, R.: *Najstaršie právo na Slovensku? Pokus o rekonštrukciu predcyrilometodského normatívneho systému*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2016, s. 218.

73 NIEDERLE, L.: *Život starých Slovanů – základy kulturních starožitností slovanských*. Praha: Nákladem Bursíka a Kohouta, 1911. s. 24; DANIŠ, M.: *Východná Európa v stredoveku*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2010, s. 36.

74 ŽIGO, P. - KUČERA, M. a kol.: *Na písme zostalo (dokumenty Veľkej Moravy)*. Bratislava: Perfekt, 2012, s. 106.

75 KRÁLIK, Ľ.: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda, 2016, s. 474.

na Bibliu. Takmer identickú motiváciu staroslovienského *prisęga* uvádza Etymologický slovník jazyka staroslovienského.⁷⁶

Na základe toho, že slovo *prisęga* je odvodené od fyzického dotýkania sa (niečoho) pri prísahe, a rovnaké fyzické dotýkanie sa pri prísahe máme dokázané aj z prostredia archaickej slovenčiny, môžeme predpokladať, že aj na Veľkej Morave sa prísahy vykonávali s fyzickým dotykcom určitej veci. V dobe po prijatí kresťanstva sa prisahalo na posvätné predmety kresťanské, v predkresťanskej dobe sa dotýkalo možno „na čele“, „na hlave“, „na temene“, tak, ako to máme doložené z neskorších dôb.⁷⁷ Keďže prisahanie na čele, hlave a temene nemá v kresťanstve odôvodnenie, môžeme predpokladať, že je to pozostatok výkonu prísahey z predkresťanských čias.

Nomokánon má jedno ustanovenie, ktoré obsahuje slovo *pritъknęti* s významom dokázať.⁷⁸ Uvedené slovo *pritъknęti* má však aj všeobecnejší význam, dotknutia sa/ priblíženia sa. Motivácia vzniku významu tohto slova: dotknúť sa – prisahať – dokázať je identická ako pri slove *prisęga*, prísaha. Podľa jazykovedcov toto slovo patrí do skupiny tzv. moravizmov: slov, ktoré sú považované za špecifické pre jazykové prostredie Veľkej Moravy.⁷⁹

V archaickej slovenčine sa nám zachovalo na označenie prísahey aj slovo božba vo význame prísaha. Slovo božba bolo používané v mnohých variáciách majúcich právny význam: božiť sa, zabožiť sa, zbožiť (prísahou sa zaviazať niečo plniť), boženík (člen mestskej rady vykonávajúci funkciu pod prísluhou), božený (prisahaný, sprisahaný).⁸⁰ Zo všetkých uvedených variácií používania slova božba môžeme abstrahovať význam prísahey. Etymologický slovník slovenčiny dáva slovnému spojeniu božiť sa význam prisahať, „dušovať sa“.⁸¹

Nie je pritom nevyhnutné slovo božba odvodzovať od Boha (mena kresťanského Boha). Slovo boh (starosloviensky *bogъ*) je praslovanské, a už dlhú dobu pred prijatím kresťanstva týmto slovom boli označovaní predkresťanskí bohovia. Týmto bohom ľudia prisahali (odvolávali sa na nich ako na svedkov a takto potvrdzovali platnosť prísahey),⁸² preto slovné spojenie božiť sa môže mať už predkresťanský pôvod.

Ak je tomu naozaj tak, a máme dôkazy, že na Veľkej Morave sa vykonával ordál (pravdepodobne len) prísluhou, môžeme vytvoriť hypotézu, že slovné spojenie „boží súd“

76 HAVLOVÁ, E. a kol.: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. Díl.3. Praha: Academia, 1992, s. 140.

77 KRÁLIK, L.: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda, 2016, s. 474.

78 299, XXV. Аште кѣи ер(и)с(ко)ръ ѿ роуъ ѿ диаконъ вѣторѣ с(вѣ)шт(е)ниѣ прииметь от кого, да извѣръзеть сѣ ѿ тѣ ѿ-же jestь поставилъ, аште не прѣтъкнетъ, яко от ѣретѣка имат(ѣ) с(вѣ)štenije. (Ak prijme biskup, kňaz alebo diakon druhé svätenie od niekoho, nech je zbavený hodnosti, on i ten, kto ho ordinoval, ak nedokáže, že má svätenie od kacíra)

79 VEPŘEK, M. (ed.): *Velká Morava a velkomoravská staroslověština*. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, 2014, s. 14; STANISLAV, J.: *Starosloviensky jazyk I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1978, s. 208; VAŠICA, J.: *Metodejův překlad nomokánonu*. In: *Slavia*, 24, 1955, s. 9-41. Porovnaj s VAŠICA, J.: *Literární památky epochy velkomoravské 863-885*. Praha: Lidová demokracie, 1966, s. 63. Porovnaj s MMFH IV, 2013, s. 200 a nasl.

80 KUCHAR, R.: *Právo a slovenčina v dejinách*. Budmerice: Rak, 1998, s.16, 22.

81 KRÁLIK, L.: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda, 2016, s. 75.

82 Tamže.

(ordál) nie je odvodené od mena kresťanského Boha, ale z boženija sa, z prísahy (k predkresťanským bohom). Pôvodný sloviensky názov by mohol znieť *sŏd boženija*, *boženij sŏd* (súd prísahou) a až po prijatí kresťanstva bol len mierne modifikovaný na – pre kresťanstvo prijateľnejší názov – „Boží súd“.⁸³ Uvedené je však len hypotézou autora.

4 Termíny slúžiace na označenie rozhodnutia sporu

V starosloviensčinou písaných textoch veľkomoravského obdobia možno nájsť nasledujúce termíny a slovné spojenia používané na označenie rozhodnutia sporovej veci:

pomilui mje – zmiluj sa nado mnou (Sinajský žaltár)

vъzljubitъ – zmieriť (Ustanovenia, čl. 43)

отъпустите – odpustite (Zografský kódex)

da budetъ tvrdo inoglasije... izdrečenie – jednohlasný výrok ... zostane pevný (Nomokánon, čl. 16)

istinŏ svoje iměje – majú pravdu, zvíťaziac v spore (Zákonník, čl. 17)

osoditъ se – odsúdi sa (Napomenutie, ods. 8)

ne osŏzdaite – neodsudzujte (Zografský kódex)

razdrěšajŏšte – rozsudzujú (Napomenutie, ods. 2)

Tieto termíny a slovné spojenia môžeme doplniť o skupinu slov a slovných spojení obsiahnutých v Nomokánone:

4.1 Termíny *отъреčenieje*, *izdrečenieje*

Slová *отъреčenieje*, *izdrečenieje* patria k veľkej skupine slov, ktorých spoločným etymologickým základom je „reč“ a ktoré sa spájajú so staroslovienskym *rešti/rečb* s významom hovorenie/reč.⁸⁴ Hoci *отъреčenieje*, *izdrečenieje* nie sú slová s výlučne právnym významom, môžeme ich vývoj sledovať aj v archaickej slovenčine a nájsť deriváty či kontinuanty aj v súčasnom slovenskom jazyku.

Aj keď slová *отъреčenieje*, *отреченіъ*, *izdrečenieje* nepatria v Nomokánone k veľmi často používaným, ich význam je pomerne jednoznačný. Slová s koreňom *отреče-* sú v 4 prípadoch použité s významom zakázaný, v jednom prípade s významom výrok. Ak porovnáme slová s koreňom *отреče-* s jeho súčasnými slovenskými významami (zákaz, výrok) možno konštatovať, že tieto slová síce nemajú spoločný etymologický slovný základ, ale majú rovnakú motiváciu významu: koreň slova *отреče-* je odvodzovaný od slova reč, (rieť, povedať, hovoriť) a s predponou *od-reče* má význam odrieť, zakázať. Rovnako tak aj súčasné slová zakázať, a výrok majú rovnako motivovaný koreň: výrok (rok- rieť) a zákaz („kazat“, kázať, hovoriť).

Hoci súčasné slovenské slová zákaz a výrok nie sú priamymi pokračovateľmi (kontinuantami) hláskovej stavby svojich staroslovienskych (či slovienskych) predchodcov, ich motivácia je identická. Avšak vzhľadom na to, že predpokladáme používanie slov

83 Slovné spojenie „Boží súd“ Nomokánon neobsahuje, obsahuje ho však vo svojej záverečnej časti ZS. V zmysle celého ustanovenia však *sodъ božii* nemá význam ordálu, ale „súdenia duše po smrti“.

84 SJSstl. III. s. 633.

vo forme **od-reče* **ot-reče* už počas praslovanskej jazykovej jednoty, pravdepodobne nie je možné si nárokovať na výnimočnosť ich používania len v západoslovanskom jazykovom prostredí. Môžeme však predpokladať, že už v praslovanskom období existovali slová používané na označenie zákazu, príkazu či výroku. Dávať im však jednoznačne a výlučne právny význam už v praslovanskom období nie je možné.

4.2 Termín *vina*

Nomokánon obsahuje pomerne veľa použití slova *vina* a slov z neho odvodených. Staroslovienske *vina* (v rôznych variáciách *vina*, *vinou*, *vinu*, *vinu*) bolo v texte použité celkovo 16 krát.⁸⁵ Slovo *povinen* (vo variáciách *povinovati se*, *povineti se*, *povinyň*, *povinitie et c.*) bolo v texte použité celkovo 25 krát.⁸⁶

Slovo *vina* bolo v Nomokánone použité 9 krát s významom dôvod, príčina či zámienka, a len 4 krát s významom vina a vinný. Nomokánon teda používal staroslovienske slovo *vina* prevažne na označenie príčiny či dôvodu, v menšom počte na označenie viny.

Slová *vina* a zavinenie v starej slovenčine

O používaní slova *vina* a jeho derivátov (vinný, vinník, zavinenie et c.) v slovenčine predpisovného obdobia v stručnosti pojednáva Rudolf Kuchar vo svojom diele *Právo a slovenčina v dejinách*. Uvádza nasledovné pasáže z historických dokumentov písaných dobovou slovenčinou obsahujúce slovo *vina* a jeho deriváty: záznam zo Žilinskej knihy z roku 1473: *syn teg winy a nebo toho skutku neg(es)t winen*. Záznam z Mošoviec z roku 1551: *byli sme polapili gedne(h)o zloczincze, ktore(h)o wedle winy a zlych skutkuow geho czinenych widaly (sme na) ssibeniczzy*. Záznam z Liptova z roku 1716: *geho winu pak p. directorowi oznaili*⁸⁷. Význam uvedených slov je veľmi podobný súčasnému slovenskému ekvivalentu „vina“ vo význame „previnenie“.

V dobových dokumentoch je možné nájsť aj nasledovné použitia derivátov slova *vina*: záznam zo Žilinskej knihy z roku 1473: *oni wynni nechately byti, winne(h)o magi suditi*. Záznam na listine bez udania miesta z roku 1571: *kto gest winwn*. Záznam z Turca z roku 1722-44: *hned sa wrutil paliczou do človeka newynneho*. Uvedené použitia slova sú veľmi podobné alebo takmer identické so súčasným slovenským významom „vinný“ a „neviný“.

V historických dokumentoch je však možné nájsť aj úryvky, v ktorých použitie slova *vina* má mierne odlišný význam: záznam zo Žilinskej knihy z roku 1473: *ktery z onomuno winu dawal, czoz ge(m)u za winu dawagi, kohoz przed prawem winu pokladagu, winu przed prawem, ho v winu poklada, ho v winu položili*. Záznam z Banskej Štiavnice zo 16. storočia: *este gemu wynu vkazugete*.⁸⁸ V týchto úryvkoch sa význam

85 Staroslovienske slovo *vina* a jeho rôzne gramatické podoby boli uvedené v texte Nomokánona na nasledovných stranách (uvádzame čísla strán podľa MMFH IV, prvého vydania): 249, 254, 256, 268, 276, 278, 288, 371, 312, 312, 315, 341, 341, 342, 353, 358.

86 Staroslovienske slovo *povinen* a jeho rôzne gramatické podoby boli uvedené v texte Nomokánona na nasledovných stranách: 253, 256, 261, 266, 270, 271, 273, 295, 302, 306, 312, 313, 313, 314, 318, 319, 320, 330, 339, 339, 341, 346, 348, 353, 363.

87 KUCHAR, R.: *Právo a slovenčina v dejinách*. Budmerice: Rak, 1998, s. 102-103.

88 KUCHAR, R.: *Právo a slovenčina v dejinách*. Budmerice: Rak, 1998, s. 128-129.

slova vina mierne posúva. Významový posun nastáva v použití slova vina ako súčasť slovného spojenia so slovesom. Význam týchto slovných spojení je už „podávať obžalobu“, „obviniť“, „obviňovať niekoho pred súdom“.

Ján Doruľa však slovu vina v slovenčine predpisovného obdobia dáva aj iný význam. Tvrdí, že slovo vina má okrem vyššie uvedených významov aj špecifický význam „pokuta“, ktorú súd ukladá zaplatiť tej stránke, ktorá porušuje dohodu alebo záväzok. V tomto zmysle sa slovom vina niekedy označuje aj záväzok samotný.⁸⁹ Ako príklad takéhoto použitia môžeme uviesť text z Bytče z roku 1484: *Takez zasie, acz vy kdy chotessowczi porussili, aby tu su(m)mu zlatych dali pa(n)v, ktoz drzy nebo drzeti bude Hlinik, a dotad zadna nebude moczi sudu poczieti zadneo, dokaz prwe neviplati tey viny*.⁹⁰ V obdobnom význame sa používa slovo vina aj v zázname zo Žilinskej knihy z roku 1531: *nadto pro vwarowany takowych reczy a potrzek na pocztywosti zawazek wyny gest mezy nymy postawen, aby gestlizby Ffratryk smel ty slowa po druhe mluwiti...*⁹¹ v oboch príkladoch môžeme použitie slova vina preložiť s významom „pokuta“. Avšak aj tu spomínaný význam pokuta vychádza z významu „vina“, „previnenie“, teda pokuta sa platí za previnenie, za porušenie dohody, záväzku či predpisu.

Na základe vyššie uvedených úryvkov dobových dokumentov písaných slovenčinou predpisovného obdobia môžeme konštatovať, že dobové slovo vina malo význam jednak súčasného slova „vina“ či „zavinenie“, ale v prípade jeho použitia so slovesom v slovnom spojení sa význam posúval z pôvodného vina k významu „podať obžalobu“, „obžalovať“. Rovnako tak môžeme konštatovať, že už v historickej slovenčine bolo ustálené používanie slova vinný či nevinný s jeho identickým významom. Táto významová ustálenosť používania slov vina a vinný naznačuje jeho používanie už v období predchádzajúcom vzniku slovenčiny v období veľkomoravskom.

Používanie slov vina a zvinenie v dokumentoch veľkomoravského obdobia

Český etymologický slovník pri hesle *vina* uvádza jeho deriváty v podobe vinný, vinník, povinný, povinnosť, viniť, obviniť, obvinenie a zaviniť. Ekvivalentom slovenského *vina* v ruštine je *viná*, poľštine *wina*, bulharčine *viná*,⁹² v staroslovenčine *vina*.⁹³ Takmer identická podoba slov, ktoré sú ekvivalentom slovenského *vina* aj v ostatných slovanských jazykoch indikuje spoločný praslovanský základ. Týmto bolo praslovanské **vina*, ktoré je príbuzné s litovským *vaina* s významom chyba, a lotyšským *vaina* s významom vina, vada, nemoc. Spoločným základom týchto slov je predpokladané indoeurópske slovo **ueih₁* s významom smerovať k niečomu, prenasledovať⁹⁴ alebo **uei* vrhnúť sa na niečo, zaútočiť⁹⁵ > prenasledovanie (páchateľ a zlého činu) > (trestné)

89 DORUĽA, J.: O slovách pravda a vina. In: *Kultúra slova*. č. 6, 1972, s. 352-357.

90 KNIEZSA, I.: *Stredoveké české listiny*. Budapešť: Akadémiai Kiadó, 1952, s.53-54. Kniezsa túto listinu charakterizoval z jazykovej stránky ako českú, ale s mnohými slovakizmami.

91 RYŠÁNEK, F.: *Slovník k Žilinské knize*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1954, s.704 a 760.

92 REJZEK, J.: Český etymologický slovník. Praha: Leda, 2015, s.779.

93 Porovnaj s DYACHENKO, G.: *Polnyi cerkovno-slavyansky slovar*. Moskva: Vydavateľské oddelenie Moskovského patriarchátu, 1993, s.77.

94 REJZEK, J.: Český etymologický slovník. Praha: Leda, 2015, s.779.

95 Znakom > označujeme významový posun od významu uvedeného na ľavo od tohto znaku k významu uvedenému na pravo od tohto znaku.

stíhanie > trest, pokuta > priestupok.⁹⁶ Za nepresvedčivé považujeme spájanie slova vina so slovom *vinař (chrobák škodiaci vo viniciach), nakoľko slovo vina a slovo víno/vinica/vinař majú rozdielny etymologický základ, a priamu etymologickú spätosť medzi týmito slovami (podľa nášho názoru) hľadať nie je možné.⁹⁷

Aj napriek tomu, že slovo *vina* dokázateľne existovalo aj v jazyku slovienskom, aj v jazyku staroslovienskom, jeho používanie v normatívnych textoch veľkomoravského obdobia nie je časté. Menej zriedkavé je len používanie derivátov slova *vina* v podobe *povinnost'*, *povinný* etc. Aj napriek zriedkavému použitiu staroslovienského slova *vina* a menej zriedkavým použitím derivátov slova *vina* v normatívnych textoch veľkomoravského obdobia je na viacerých miestach pomerne podrobne spracovaná problematika viny, zavinenia, dokonca aj určitý náznak rozlišovania rôznych „foriem zavinenia“, či náznaky „zbavenia viny“⁹⁸.

Na rozdiel od Súdneho zákonníka pre ľudí, Ustanovení svätých otcov a Nomokánona Metodovo **Napomenutie vladárom** obsahuje len päť použití slova „povinný“, v 2.článku,⁹⁹ v 4. článku,¹⁰⁰ 2 krát je použité v 6. článku¹⁰¹ a v 1 krát v 7. článku.¹⁰² Preklady tu uvedených slov sú správne a pomerne jednoznačné, a text neobsahuje priame vymedzenie pojmu vina alebo vymedzenie foriem zavinenia, preto tomuto textu nebudeme venovať bližšiu pozornosť. Z pohľadu použitých termínov a náznakov rozlišovania rôznych foriem zavinenia sú omnoho bohatšími niektoré ustanovenia Súdneho zákonníka pre ľudí.

Používanie slov vina a zvinenie v Súdnom zákonníku pre ľud

Na rozdiel od Napomenutí vladárom, ktoré neobsahuje priame použitie slova vina ale obsahuje len použitie jeho derivátov, **Súdny zákonník pre ľud (ZS)** obsahuje aj jedno priame použitie slova *vina* v článku č.16,¹⁰³ Okrem tohto obsahuje aj opakované

96 KRÁLIK, L.: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda, 2016, s.660.

97 MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: ČSAV,1957, s.688.

98 Uvedené slovné spojenia sme dali do úvodzoviek kvôli tomu, že v dobovom jazyku neexistovali ekvivalenty pre tieto termíny.

99 ...*Povinní* sú podľa Božieho zákona nemá' za lepšieho ani jedného človeka pod nimi súceho, ani brata, ani dieťa, ani druhu, ani iného nikoho, dobre vidiac i mysliac na to, čo bolo v Boží zákon vpísané.

100 Preto je *povinné* každé knieža, neostýchajúc sa pred nikým, kto je pod jeho mocou, Boží svätý Kristov zákon i (:zákon:) prorokov i apoštolov i svätých otcov vyučovať a všetkým na každý deň prikazovať, aby nekrivdili nikomu zo slabších, aby ani pohanský nejaký obyčaj nekonali, ani pohanskú prisahu, alebo aby v inom niečom neblúdili.

101 Bratia, v svätom i spasiteľnom krste *povinný* je každý kresťan so strachom a chvením to uchraňovať, lebo to isté svätý a blažený apoštol Pavol hovorí k verným: Smilstvo ani nijaká nečistota nech sa u vás nemenuje, akože sa patrí svätým; a nikto z vás nech neklame prázdnyimi slovami, lebo kráľovstvo Božie nezdedia ani smilníci, ani klebetníci, ani nadutci. Preto teda prichádza hnev Boží na synov protiviacich sa. *Povinný* je každý pokrstený samého seba uchovať čistého ako chrám Bohu svätý. A so svojou ženou uspokojiť sa, nič iného ďalšie nezmyšľat', ani na spôsob hoväda za nezmyselnými vášňami chodiť.

102 I *povinný* je každý kresťan s úctou a bážňou mať tú, ktorá si ho zvolila, podľa Božieho zákona svätého ju súdiť pri každej vyskytujúcej sa rozopre, ako zákon píše.

103 Ten, čo sa sem utieka, nech oboznámi kňaza so svojou záležitosťou a *vinou*, ktorú spáchal.

použitie slova povinnosť, povinný v nasledovných variáciách: vo svojom 4. článku,¹⁰⁴ v článku č. 7a,¹⁰⁵ v článku č. 8,¹⁰⁶ a v článku č. 30.¹⁰⁷

Pre poznanie slovienskych a staroslovienskych termínov slúžiacich na označenie slova vina je zaujímavý čl. č. 16 ZS, nakoľko tento obsahuje priame použitie slova vina. Ten stanovuje: *Nikiy že priběgajōštajego vъ crъkъvъ nъždajō, nъ vѣštъ priběgyi javljajetъ popovi vinō otъ nego sъtvorenjō, da priimletъ jeho ubega. Jako da po zakonъ izištetъ sę i ispytajetъ sę obida jeho. Ašte li kъto pokusitъ sę nъždami otъ crъkъve izvesti priběgъšajego, kъto ljubo bōdi, da priimetъ rъm rani, i tъgda jako podobajetъ da ispytajetъ sę obida priběgъšujemu.* Nikto, nech toho, kto utečie do chrámu, násilím (nevývádza), ale nech utečenec vyjaví vec i vinu, ktorú spáchal, kňazovi a (ten) nech ho prijme za utečenca. Pretože nech podľa zákona sa vyskúma a vyšetrí jeho vina. Ak sa niekto pokúsi násilím z kostola vyvieť utečenca, nech to bude ktokoľvek, nech prijme 140 úderov, a potom nech sa, ako sa patrí, vyskúma vina utečenca.¹⁰⁸

Už pri prvom pohľade na slovenský preklad možno zbrať, že v uvedenom ustanovení ZS sa nachádza až 3 krát slovo vina. Avšak porovnaním s pôvodným staroslovienským textom zistíme mierny rozpor. Zatiaľ čo v slovenskom preklade sa 3 krát nachádza slovo vina, v staroslovienskej predlohe sa slovo *vinō* nachádza len raz, a ostatné dve slovenské slová vina majú starosloviensky ekvivalent *obida*. Mohlo by sa zdať, že starosloviencina teda poznala dve slová používané na označenie súčasného slovenského vina (*vinō* a *obida*). Nie je tomu tak: v Etymologickom slovníku staroslovienciny¹⁰⁹ nachádzame pri hesle *obida* nasledujúce významy: krivda, bezprávie, špatnosť, zločin, spor, nespravodlivosť.¹¹⁰ Význam „vina“ medzi uvedenými nie je. Rovnako význam „vina“ nevádza ani Dayačenko vo svojom slovníku.¹¹¹ Uvedený preklad preto považujeme za nesprávny, a navrhujeme aby dve použitia staroslovienskeho slova *obida* boli preložené do podoby „spor“ alebo „bezprávie“ či „krivda“. V takejto podobe sa

104 *Sú povinní nejest' nič iné okrem chleba a vody po sedem liet.*

105 *O svedkoch. Nad všetkými týmito (previnilcami) má knieža a sudca pri každom spore so všetkou starostlivosťou a trepezlivosťou konať vyšetrovanie a neodsudzovať bez svedkov. Treba však hľadať svedkov pravdivých, bojajúcich sa Boha, vážených a takých, Čo nemajú nijakú nenávisť ani zlobu, ani hnev, ani spor, ani obvinenie proti tomu, o kom svedčia, ale iba strach z Boha a jeho spravodlivosti. Počet svedkov nech je jedenásť alebo aj viac ako tento počet.*

106 *Ak je však nemajetný, nech ho dá sudca zbičovať a vyhostiť zo svojho obvodu. Je tiež povinný podrobiť sa pokániu počas siedmich rokov, ako sme napísali.*

107 *Kto láka k sebe cudzieho otroka, skrýva ho a nepovie, kde je, je povinný vrátiť ho jeho pánovi alebo mu dať iného, alebo jeho cenu. K zásade zodpovednosti za zavinené protiprávne konanie bližšie pozri FERENČÍKOVÁ, S., MIHALOV, J., VOĽANSKÁ, M.: Normotvorný, aplikačný a interpretačný význam základných zásad trestného práva hmotného. In: *STUDIA IURIDICA CASSOVIENSIA*, roč. 1, č. 1, 2013. ISSN 1339-3995. s. 22-24.*

108 ŽIGO, P. - KUČERA, M. a kol.: *Na písme zostalo : Dokumenty Veľkej Moravy*. Bratislava: Perfekt, 2012, s. 110.

109 Porovnaj s KURZ, J. et al.: *Slovník jazyka staroslověnského*. diel. 22. Praha: Academia, 1972.

110 ERHART, A. et al.: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. diel 9. Praha: Academia, 1999, s. 562. Porovnaj s KURZ, J.: *Učebnice jazyka staroslověnského*. Praha: SPN, 1969, s. 177.

111 ДЯЧЕНКО, Г.: *Полныи церковно-славянскыи словарь*. Moskva: Vydavatel'ské oddelenie Moskovského patriarchátu, 1993, s. 362.

nachádza preklad obsiahnutý aj v MMFH IV.¹¹²

Súdny zákonník pre ľud však obsahuje článok, ktorý síce priamo neobsahuje slovo vina ani jeho deriváty, aj napriek tomu najkomplexnejšie upravuje ponímanie zavinenia v dobovom práve. Jedná sa o čl. 15 upravujúci podpaľáčstvo: zapálenie cudzích domov s rozlíšením zapálenia domov v meste a na dedine. (Vzhľadom na väčší rozsah tohto ustanovenia sme ho rozdělili na jednotlivé odseky a tieto sme očíslovali. V pôvodnom texte takéto rozdelenie a očíslovanie textu nie je).

1. *Iže za jetery vraždy li grablenja děla iměnja ognьmь vьžagajetь chramy, ašte vь gradě, da ognьmь sьžagajotь i, ašte li vь vьsi ili vь selě mečemь da usěkajotь i. A po crьkvьnnujuemu zakonu vь postь vi lětь prědajetь sь, jako vražьbnikь jestь.* Kto z nepriateľstva alebo kvôli lúpeži majetku podpaľuje ohňom obytné budovy, nech ho upália, ak je to v meste. Ak je to na dedine alebo v usadlosti, nech ho popraví mečom. Ale podľa cirkevného práva sa odovzdáva na pokánie na 12 rokov, lebo je to nepriateľ.

2. *Ašte li kьto stьblьje ili trьnьje chotь požeštь na svojej nivě vьzgnětitь ognь, tьže ognь prošьdь vьzьžetь štuždь nivь ili (štuždь) vinogradь, dostoitь sьditi i ispytati, da ašte vь nevěděnьje ili vь mьdlьstvo vьzgnětivьšju ognь sь bьdetь.* Ak niekto, strnisko alebo trnie chce zapáliť na svojej nive, zapáli oheň, ten oheň rozširiac sa zapáli cudziu nivu alebo cudzí vinohrad, treba súdiť a skúmať, či z neskúsenosti, alebo tuposti toho, čo zapálil oheň sa to stalo.

3. *Bes tьštevь sьgьrěvьšajego da tvoritь, ljubo dь věrьnь dьnь vьzgnětitь bьdetь ognь, ili ne sьchranilь rekь ne proidetь (ognь) ili oblěvinь sь, ili ne moglь bьdetь.* Bez škody pre pohoreného nech sa vec vybaví, ak vo veterný deň zapáli oheň, alebo ho neopatril, mysliac že sa oheň nerozšíri, alebo z lenivosti to nerobí, alebo že nemôže.

4. *Ašte li sьchranilь bьdetь vьse, naprasьno že burja napadetь i sego děla proidetь odnь daleče, da ne osьditi sь.* Ak opatril všetko, ale náhle búrka padne, a preto sa oheň ďalej rozšíri, nech sa neodsúdi.

5. *Ašte otь tьčє zažagajetь sь chramь ili i požьžetь jetero čьto otь svojego jemu chrama i proidetь ognь i pročeje požьžetь okрьstьnyichь svoichь jemu sьsědь chramy, jako vьnezарьvь byvьšju požьženьju tomu ne osьždajetь sь.* Ak od blesku zapáli sa dom i spáli niečo z jeho domu, i preskočí oheň, i ďalej zapáli obkolesujúcich ho susedov domy, pretože znenazdania vznikol požiar ten, neodsudzuje sa.¹¹³

Prvý odsek článku č. 15 ZS upravuje konanie, pri ktorom niekto kvôli lúpeži podpáli obytnú budovu, a kladie zaň sankciu vo forme popravenia upálením (ak sa skutok stal v meste) alebo sťatím mečom (ak sa skutok stal na dedine), resp. uložením pôstu podľa cirkevného práva. Podpálenie obytnej budovy kvôli lúpeži možno klasifikovať v modernom ponímaní práva ako „úmyselné zavinenie“¹¹⁴ s „priamym úmyslom“. V prípade spáchania skutku v meste možno konštatovať, že sankcia vo forme upálenia je voľnejšou

112 Nikdo ať toho, kdo se utíká do chrámu, násilím nevyvede, ale ten, kdo se sem utekl, ať vyloží knězi svou věc a vinu jím spáchanou, a ten ať jej převezme jako utečence, aby jeho zločin byl podle zákona vyšetřen a prozkoumán. Pokusí-li se kdo, ať je to kdokoli, násilím vyvést z chrámu toho, kdo se sem utekl, ať dostane 140 ran, a potom ať se, jak náleží, prozkoumá zločin toho, kdo se sem utekl. MMFH IV.s.188.

113 ŽIGO, P. – KUČERA, M. a kol.: *Na pisme zostalo : Dokumenty Vel'kej Moravy*. Bratislava: Perfekt, 2012, s. 110.

114 Na označenie slovných spojení „úmyselné zavinenie, a „nedbanlivostné zavinenie“ používame úvodzovky nakoľko sa jedná o termíny neznáme dobovému právu a ich používanie v tomto texte je neologizmom.

aplikáciou starozákonného „oko za oko, zub za zub“:¹¹⁵ za podpálenie domu bude páchatel' upálený.¹¹⁶ Aj pri podpálení budovy v meste aj na vidieku je sankciou poprava páchatel'a, avšak pri spáchaní skutku v meste sa má poprava realizovať bolestivejším a pomalším spôsobom. To, prečo bolo takéto rozlišovanie podpaľáčstva v mestách a na vidieku sa môžeme len domnievať: môže to byť spôsobené vyšším rizikom rozšírenia sa ohňa na ostatné budovy v meste čo v stredoveku často spôsobovalo „ľahnutie popolom“ celých mestských častí, zatiaľ čo budovy na vidieku boli od seba v danom období viac vzdialené a neboli usporiadané „popri ceste“ tak ako je tomu dnes (tento typ vidieckej urbanizácie sa na našom území začína realizovať až v súvislosti s nemeckou kolonizáciou)¹¹⁷ a teda riziko rozšírenia sa požiaru z jednej budovy na ostatné na vidieku bolo nižšie. Ak uvedené rozlišovanie rôznych spôsobov popravy bolo naozaj odôvodňované rôznou mierou rizika rozšírenia sa požiaru na ostatné budovy, môžeme predpokladať, že prvý odsek čl.15 ZS implicitne predznamenával aj úpravu konania, ktoré by sme dnešným jazykom nazvali „úmyselné konanie s nepriamym úmyslom“, teda konanie pri ktorom páchatel' kvôli ľúpeži zapálil dom („priamy úmysel“) ale tento samohol v meste kvôli bližšej lokalizácii budov s väčším rizikom rozšíriť aj na ostatné budovy („nepriamy úmysel“).¹¹⁸

115 Dôsledným aplikovaním pravidla „oko za oko, zub za zub“ by malo byť sankciou pre páchatel'a podpálenie jeho domu. Analógiu môžeme však vidieť v tom, že ak sa „zákonodarca“ rozhodol pre trest smrti pre páchatel'a podpaľáčstva, rozhodol sa pre rovnaký prostriedok smrti akým bol čin spáchaný, teda ohňom. Slovo zákonodarca sme dali do úvodzoviek preto, že autorom ZS je Metod, ktorý na Veľkej Morave nemal postavenie orgánu oprávneného zákonodarnou mocou.

116 Princíp podobnosti medzi trestom a sankciou nasledujúcou za konanie možno nájsť aj v čl. č. 29 ZS. Tento stanovuje: *Kto slobodného ukradne a predá alebo zotročí, nech je zotročený sám, keďže i on slobodného zotročil, nech do tej istej poroby vstúpi*. V tomto ustanovení je trest zotročením za zotročenie priamo odôvodnený v samotnom texte normy ZS.

117 K uvedenej problematike pozri bližšie: KOVÁČ, D. a kol.: *Kronika Slovenska I. Od najstarších čias do konca 19.storočia*. Bratislava: Fortuna print, 1998, s.v137. KRŠÁK, P. (ed). *Ottov historický atlas Slovensko*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2009. s. 96-97.

118 No na to, aby v zmysle dnešného ponímania išlo o nepriamy úmysel, musel by byť páchatel' uzrozumený s tým, že sa požiar môže rozšíriť. V tomto prípade je dôležité, že páchatel' chcel konať (napr. podpáliť dom A v meste) aj za cenu toho, že sa môže požiar rozšíriť aj na dom B v meste. Bud' by sa požiar rozšíril, alebo nerozšíril, teda by existovala trestná, ale aj netrestná alternatíva, pričom páchatel' vedel, mohol predpokladať obe tieto alternatívy a predsa chcel konať – podpáliť dom A. Takže môžeme okrajovo naozaj povedať, že bol tu náznak aj nepriameho úmyslu, pri zohľadnení skutočnosti, že sa požiar v meste mohol reálne rozšíriť kvôli blízkosti domov. Autor poznámky: doc. JUDr. Simona Ferencíková, PhD.

Za zmienku stojí aj posledná veta prvého odseku.¹¹⁹ Táto sankcionuje konanie, pri ktorom niekto kvôli lúpeži podpáli obytnú budovu, nie trestom smrti, ale cirkevným pokáním. Jedná sa o jav, ktorý sa v ZS viacnásobne vyskytuje, a ktorého podstatou malo byť pravdepodobne zmiernenie príliš tvrdých sankcií svetského práva.¹²⁰ Z formulácie prvého odseku nie je však zrejmé, ktorá sankcia sa v praktickom živote fakticky realizovala. Ak bol páchatel' skutku popravený podľa svetského práva, nebolo mu možné uložiť pokánie podľa cirkevného práva. Ak páchatel'ovi bolo uložené pokánie, svetské právo by zostalo nerealizované. O tom, ako sa toto ustanovenie ZS v praxi naozaj realizovalo, a či sa pri potrestaní páchatel'a využívali sankcie svetského alebo cirkevného práva, sa môžeme len domnievať.

Naznačený rozpor medzi prísnosťou sankcie uloženej podľa svetského práva a miernosťou sankcie uloženej podľa cirkevného práva dáva veľký priestor pre posudzovanie všetkých okolností konkrétneho prípadu, za ktorých bol spáchaný čin, a ktoré by sme v modernom práve nazvali „poľahčujúce“ alebo „príťažujúce okolnosti“. Ponechanie sankcie podľa svetského práva vo väčšine ustanovení ZS môžeme odôvodniť skôr preventívno-odstrašujúcou funkciou: potenciálny páchatel' mal byť odstránený prísnou sankciou svetského práva, ale v konečnom dôsledku mu mohlo byť uložené pokánie. Uvedené úvahy o uprednostnení cirkevo-právneho pôstu oproti prísnejšiemu trestu smrti sú však len názorom autorov, ktoré môžu byť do značnej miery ovplyvnené súčasným ponímaním práva.

Ak sa chceme priblížiť dobovému výkladu naznačeného rozporu, z priestoru veľkomoravského nemáme zachovaný žiadny dokument, ktorý by nám na túto úlohu mohol poslúžiť. Avšak zachoval sa nám list, v ktorom pápež Mikuláš I. odpovedal na otázky Bulharov z roku 866, teda z doby blízkej dobe vzniku najdôležitejších normatívnych textov veľkomoravského obdobia. Bulharská spoločnosť bola pritom na podobnom stupni vývoja ako tá veľkomoravská¹²¹ a v otázkach adresovaných pápežovi riešia podobné problémy aké boli aj na Veľkej Morave. Aj Bulhari už postupne prijali kresťanstvo, a mali množstvo otázok,¹²² na ktoré hľadali odpoveď. V uvedenom liste im pápež podrobne a citlivo, niekedy aj s vysokým filozofickým a teologickým nasadením trpezlivo odpovedá na ich

119 *A po cръковънънужету закону въ постѣ ви лѣтъ прѣдають се, jako вражьбънникъ jestъ.* Ale podľa cirkevného práva sa odovzdáva na pokánie na 12 rokov, lebo je to nepriateľ.

120 V ZS sú tresty hrdelné a mrzačiace ešte viac zmiernené a nahradené cirkevným pokáním (pôstom), a to podľa západoeurópskych vzorov rozlišujúcich rôzne stupne pokánia. V tom sa mohol odrážať postoj domáceho obyvateľstva k nemiestne krutým spôsobom trestania. Navyše, pri výmere trestov sa vôbec nerozlišuje medzi spoločenským postavením páchatel'ov a obetí (ich príslušnosťou k rôznym spoločenským vrstvám), čo tiež mohlo vyhovovať spoločenskému zriadeniu Veľkej Moravy. SATURNÍK, T.: *Příspěvky k šíření byzantského práva u Slovanů*. Praha : Nákladem české akademie věd a umění, 1922, s. 11. Porovnaj s GÁBRIŠ, T. – JÁGER, R. *Najstaršie právo na Slovensku? Pokus o rekonštrukciu predcyrilometodského normatívneho systému*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2016. s. 33.

121 Vývoj na Veľkej Morave však bol v niektorých aspektoch na mierne vyššom stupni vývoja, o niekoľko desaťročí predbiehal vývoj v Bulharsku. Aj napriek tomu dobový výklad a ponímanie noriem práva danej spoločnosti obsiahnutý v liste pápeža je aplikovateľný nielen na Veľkú Moravu ale aj pre ostatné krajiny s rozvíjajúcim sa kresťanstvom.

122 List pápeža Bulharom sa skladá zo 106 (viac či menej) rozsiahlych odpovedí, a každá odpoveď sa začína akýmsi „úvodom do problematiky“, z ktorého je možné pomerne jednoducho abstrahovať pôvodnú otázku Bulharov.

otázky. Medzi otázkami Bulharov a odpoveďami od pápeža nie je priamo riešený vyššie naznačený rozpor, ale z ducha celého textu možno abstrahovať nasledovné: pápež uznáva existenciu aj svetských aj duchovných zákonov, a odporúča dodržiavať len „ctihodné svetské zákony“. Rovnako tak opakovane odporúča zmierňovanie trestov¹²³ a vyslovene odporúča povolenie konania pokánia ak zločinec ho chce konať, a nikto mu v tom nemá brániť.¹²⁴ Hoci z dôb Veľkej Moravy podobný „vykonávací predpis“ k normatívnym textom nemáme, úlohu „vykladateľa“ týchto textov mohol plniť Metod. A Metod ako človek znalý cirkevného práva ako aj kresťanskej filozofie, kresťanskej náuky či svetonázoru by pravdepodobne analogicky zaujal k vyššie naznačenému rozporu podobné stanovisku aké je prezentované v liste pápeža Bulharom.

List pápeža Bulharom nám môže nepriamo dať odpoveď aj na vyššie naznačenú otázku, či podrobenie sa cirkevnému pokániu môže nahradiť trest podľa svetského práva. Odpoveď pápeža XLI. stanovuje, že „*každý hriech sa zmýva úplne pokáním*“.¹²⁵ Ešte výstižnejšia je posledná veta XXVL. odpovede: „*Nechcem smrť hriešnikov, ale aby sa obrátil a bol živý*“.¹²⁶ Ak táto odpoveď pápeža reflektuje všeobecné ponímanie danej skutočnosti vo vtedajšej dobe, a predpokladáme že aspoň u klerikov áno, dovoľujeme si týmto podporiť vyššie uvedené konštatovanie o tom, že Metod by sa v konkrétnom prípade priklonil k miernejšej „sankcii“ podľa cirkevného práva.

Druhý odsek článku č.15 ZS vo všeobecnosti pojednáva o potrebe skúmať situáciu, ak niekto zapáli oheň na vlastnom majetku, a tento sa rozšíri ďalej. Jedná sa o situáciu, keď niekto zapáli oheň bez úmyslu poškodenia cudzieho majetku. Jedná sa teda o konanie, ktoré nemá a ani nemôže mať formu „úmyselného zavinenia“, tak ako tomu bolo v prípade situácií upravovaných v prvom odseku. Konanie popisované v druhom odseku má teda formu „neúmyselného/nedbanlivostného zavinenia“. V nasledujúcom treťom a štvrtom odseku nasledujú popisy situácií, z ktorých môžeme abstrahovať rozdielne formy „nedbanlivostného zavinenia“:

V treťom odseku je popísaný prípad, keď niekto zapálil oheň vo veternom dni ako aj príčiny, pre ktoré tento neurobil opatrenia proti šíreniu ohňa: a) neurobil opatrenia proti rozšíreniu ohňa pretože si myslel, že sa oheň nerozšíri b) neurobil opatrenia proti rozšíreniu ohňa pre svoju nevedomosť c) neurobil opatrenia proti rozšíreniu ohňa pre svoju lenivosť. Prvá veta tohto odseku sa začína slovami „bez škody pre pohoreného“. Túto formuláciu môžeme vykladať vo význame toho, že ten, kto oheň založil (bez úmyslu poškodiť cudzí majetok) má uhradiť škodu poškodenému, ako dôsledok

123 *Circa hos, qui quando ad pugnam contra hostes proceditis, fugam arripiunt, si non misericorditer praeveniat compassio, saltem legum temperetur severitas.* Čo sa týka tých, ktorí sa dávajú na útek...nech sa aspoň zmierni prísnosť zákonov, ak sa neuplatní už skôr milosrdný súcit. In: MMFH IV.s.49.

124 *Si, quemadmodum assertis, sponte poenitentiam agere volunt, non sunt prohibendi, sed per omnia poenitentiae summittendi, quam episcopus vel presbyter ordinatus ab illo considera verit. Nam non suscipere poenitentes non est catholicorum, sed Novatorum.* Ak chcú, ako uisťujete, konať dobrovoľné pokánie, nemá sa im v tom brániť, ale vo všetkom podrobiť pokániu, ktoré biskup alebo kňaz ním vysvätený uzná za dobré, lebo neprijímať kajúcnikov nie je vlastnosťou katolíkov ale noviciánov. In: MMFH IV.s.77.

125 *Utique denique omne peccatum paenitentia, quae non nisi Dei gratia comitante proficit, omnino diluitur.* In: MMFH IV, s.43.

126 „*Nolo, inquit Dominus, mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat*“. In: MMFH IV, s.51.

nekonania – nerobenia nutných opatrení z dôvodu spoliehania sa na to, že oheň sa nerozšíri, alebo pre nerobenie nutných opatrení pre svoju nevedomosť či lenivosť. Jedná sa o formu „nedbanlivostného zavinenia“.

Dôležitým pre rozlíšenie situácií, ktoré by sme v modernom práve popísali ako „úmyselné zavinenie“ obsiahnuté v prvom odseku a „nedbanlivostné zavinenie“ obsiahnuté v nasledujúcich odsekoch je vážny rozdiel v následkoch takéhoto konania. Pri konaní majúceho znaky „úmyselného zavinenia“ čl. 15 ZS ustanovoval trest smrti (s eventuálnou náhradou cirkevným pokáním), pri konaní majúceho znaky „nedbanlivostného zavinenia“ bola následkom náhrada spôsobenej škody.

Štvrtý odsek však upravuje situáciu, kedy ten, kto zapálil oheň urobil všetko preto, aby sa tento nerozšíril, ale len kvôli prírodnej udalosti sa oheň rozšíril a poškodil cudzí majetok. Ten, kto založil oheň a tento sa len z príčiny prírodnej udalosti rozšíril a poškodil cudzí majetok sa nemá odsudzovať. Voľným výkladom a porovnaním s formuláciou tretieho odseku môžeme konštatovať, že zatiaľ čo v treťom odseku je stanovená povinnosť náhrady škody, štvrtý odsek túto náhradu škody nepožaduje, nakoľko ten, kto zapálil oheň urobil všetko pre to, aby sa tento nerozšíril, a jeho rozšírenie bolo spôsobené len prírodnou udalosťou. Štvrtý odsek upravuje teda „nedbanlivostné zavinenie“, ktorého miera zavinenia je nižšia ako je miera „nedbanlivostného zavinenia“ obsiahnutého v treťom odseku, a kvôli tejto nižšej miere „nedbanlivostného zavinenia“ nie je požadovaná ani náhrada škody. Miera „nedbanlivostného zavinenia“ v tomto prípade je znížená prakticky na minimum. Toto zníženie je odôvodnené priamym konaním: snahou o odvrátenie škodlivých následkov, na rozdiel od nevykonania nevyhnutných opatrení na predídenie škodlivých následkov svojho konania obsiahnutých v treťom odseku. Porovnaním tretieho a štvrtého odseku by sme mohli konštatovať, že predmetná úprava implicitne rozlišovala konanie, ktoré v modernom práve označujeme ako „komisívne“ a „omisívne“ konanie.

Piaty odsek upravuje situáciu, kedy vznikol požiar domu v dôsledku prírodnej udalosti, a oheň sa rozšíril na cudzí dom a poškodil ho. Aj v tomto prípade ZS prikazuje, že sa nemá odsudzovať majiteľ domu, ktorého dom zapálil blesk a z ktorého domu sa požiar rozšíril ďalej. Autor tejto časti ustanovenia čl. 15 ZS majiteľa domu implicitne zbavuje akejkolvek formy zavinenia a následnej zodpovednosti (nepripúšťa sa teda ani forma nedbanlivostného zavinenia). Jedná sa o situáciu, ktorú by sme našim jazykom nazvali *vis maior*.

Na základe vyššie uvedeného môžeme konštatovať, že už právna úprava obsiahnutá v čl. 15 ZS rozlišovala zapálenie „úmyselné“ a „nedbanlivostné“, hoci termíny „úmyselné a neúmyselné zavinenie“ dobovému jazyku známe neboli. Absencia týchto termínov bola nahradená slovným popisom týchto udalostí ako aj stanovením následku s eventuálnou sankciou. Rovnako tak dobová právna úprava stanovovala rozdielne následky pri „nedbanlivostnom zavinení“, kde konajúci neurobil opatrenia nevyhnutné na predídenie škody, a situácie kedy konajúci urobil všetky opatrenia na predídenie škody.

Určite zaujímavým a nie náhodným je aj poradie uvedených viet upravujúcich jednotlivé formy zavinenia: začína sa s „zavinením úmyselným“, pokračuje so „zavinením nedbanlivostným“ s vyššou mierou zavinenia, „zavinením nedbanlivostným“ s nižšou mierou zavinenia, a nakoniec je situácia, v ktorej je osoba zbavená zodpovednosti za škodu v dôsledku *vis maior*. Táto postupnosť (či už by bola vzostupná, alebo zostupná) nie je náhodnou, ale bola s najväčšou pravdepodobnosťou zámerným konaním zоста-

vovateľa tohto ustanovenia.

Hoci čl. č.15 ZS pojednáva o formách zavinenia len v konkrétnej situácii poškodenia cudzieho majetku spôsobeného zapálením, máme za to, že uvedené rozlišovanie sankcionovania či nesankcionovania aj iného konania súčasným jazykom nazvaného „úmyselné“ a „nedbanlivostné“ je možné predpokladať aj v iných situáciách. Dobové právo pravdepodobne používalo „analogiu príbuznosti konania“ omnoho viac ako je tomu prípustné v modernom práve. Ako príklad si môžeme uviesť známu normu obsiahnutú v Chamurapiho zákone a prevzatú aj do Starého zákona. Formulácia „oko za oko, zub za zub“ nebola určite aplikovaná len na prípady vylúpenia oka a vylomenia zuba, ale aj na množstvo iných situácií, keby došlo k akémukoľvek zraneniu (či zabitíu) osoby, alebo poškodenia majetku. Predpokladáme že teda popis situácie rozlišovania rôznych foriem zavinenia pri „zapálení ohňa“ bolo možné v dobovej spoločnosti aplikovať aj na iné situácie, kedy bolo potrebné rozlíšiť následky spôsobeného konania na základe vôľového aspektu konajúceho. O tom, že takáto analógia riešenia konkrétnej situácie prípadom obdobným dobovému mysleniu nebolo úplne cudzie nasvedčuje aj list pápeža Mikuláša I. Bulharom,¹²⁷ v ktorom sa v odpovedi LV píše, že výrok sa nemá plniť podľa litery ale podľa ducha.¹²⁸

Ak veľkomoravské právo obsiahnuté v Súdnom zákonníku pre ľud obsahovalo rozlišovanie „úmyselného a nedbanlivostného zavinenia“, môžeme konštatovať pomernú vyspelosť tohto práva. Je však na mieste si položiť otázku, či takéto rozlišovanie existovalo už pred príchodom Konštantína a Metoda, alebo takéto rozlišovanie inkorporovali do domáceho práva solúnski bratia. Na základe toho, že inštitút „úmyselného a nedbanlivostného zavinenia“ bol v čl.č.15 ZS popísaný len opisne bez použitia dobových termínov domáceho jazyka, si dovoľujeme konštatovať, že pravdepodobne rozlišovanie „úmyselného a nedbanlivostného zavinenia“ veľkomoravské právo pred rokom 863 nepoznalo. Ak by ho poznalo, s najväčšou pravdepodobnosťou by už domáci jazyk poznal termíny, ktoré by bolo možné naň použiť (tak ako tomu bolo pri iných inštitútoch dobového práva). V našich predchádzajúcich prácach¹²⁹ sme viacnásobne poukazovali na to, že Konštantín a Metod po svojom príchode na Veľkú Moravu používali termíny domáceho jazyka na označovanie právnych inštitútov na základe čoho sme konštatovali, že ak dobový jazyk obsahoval termíny práva, s najväčšou pravdepodobnosťou poznal aj inštitúty práva týmito termínmi označované. Ak teda Metod ako autor súdneho zákona pre ľud v pomerne

127 Odpoveď LV neodpovedá priamo na to, čo je predmetom nášho momentálneho pojednávania, ale citujeme ho ako odporúčanie používania analógie príbuznosti situácií.

128 *Verum hoc sancti evangelii testimonium non per litteram, sed spiritum oportet impleri.* MMFH IV, s.65.

129 Napr. GÁBRIŠ, T. – JÁGER, R.: *Najstaršie právo na Slovensku? Pokus o rekonštrukciu predcyrilometodského normatívneho systému*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2016. JÁGER, R. – GÁBRIŠ, T.: Trestné činy proti životu a zdraviu v predcyrilometodskom a cyrilometodskom práve. In: Tauchen, J. - Schelle, K. et al. *Trestné činy proti životu a zdraviu včera a dnes*. Ostrava: Key Publishing, 2015. JÁGER, R. – GÁBRIŠ, T.: Sexuálne trestné činy v slovanskom práve na Veľkej Morave. In: Schelle, K. et al. *Sexuální trestné činy včera a dnes*. Ostrava: Key Publishing, 2014. GÁBRIŠ, T. – JÁGER, R.: Vlastnícke právo a majetkové vzťahy na Veľkej Morave. In: *Historia et Theoria iuris (vedecký časopis)*. roč.7.č.1/2015. JÁGER, R.: Rekonštrukcia súdneho procesu v predcyrilometodskom a cyrilometodskom práve. In: *Milníky práva v stredoeurópskom priestore 2015*. Bratislava: PrF UK. 2015.

rozsiahlom článku č.15 ZS použil čisto len opis situácie, je pravdepodobné že dobový jazyk nemal termín(y) slúžiace na rôzne formy zavinenia a preto pravdepodobne domáce právo pred rokom 863 ani nerozlišovalo rôzne formy zavinenia.

Autorom Súdneho zákonníka pre ľud bol Metod.¹³⁰ Ako vyštudovaný právnik poznal vyspelé rímske právo používané v Byzantskej ríši. Aj napriek tomu však existujú názory, že autor ZS vraj pri preklade nepochopil niektoré rímsko-právne inštitúty a dané pasáže rímskeho práva používaného v Byzantskej ríši preložil zle (napríklad trestanie svojpomoci a jej považovanie za krádež Kizlink vykladá ako nepochopenie rímsko-právneho inštitútu svojpomoci).¹³¹

Domnievame sa, že autor ZS (Metod) nepochybil pri preklade pôvodnej rímsko-právnej predlohy: toto konštatovanie si dovoľujeme podprieť absenciou vážnejších chýb prekladu pri iných translačných prácach Metoda. Ak by boli zachované časti textu ZS naozaj chybným prekladom, tieto chyby by boli pravdepodobnejšie spôsobené chybami pri neskoršom prepisovaní pôvodného textu. Takéto chyby boli totižto pri neskorších prepisoch veľmi častými.¹³² Ak sa text noriem veľkomoravského práva líši od rímsko-právnych predlôh, môže to byť spôsobené skôr snahou autora o prispôbenie sa špecifickým spoločenským podmienkam domáceho veľkomoravského prostredia. Na základe uvedeného si dovoľujeme konštatovať, že pojmové rozlišovanie „úmyselného a neúmyselného zavinenia“ je pravdepodobne Metodovým „prínosom“ pre veľkomoravské právo.

Používanie slov vina a zvinenie v Ustanovení svätých otcov

Ustanovenia svätých otcov neobsahujú ani použitie slova vina, ani použitie jeho derivátov, avšak podobne ako tomu bolo v prípade čl.15 ZS (ktorý neobsahoval slovné označenia vina, ale popisom správania rozlišoval rôzne formy zavinenia) obsahuje ustanovenia, ktoré svojim obsahom popisujú rôznu mieru zavinenia.

Čl.1.Ustanovení. Аще кто разбои сътворитъ или отъ рожденија своего убьетъ, и летъ да покаяетъ сѣ въ инои области. Акъ некто вѣрду спѣха alebo z príbuzenstva svojho (niekoho) zabije, desať rokov nech sa kajú v inej krajine.

Čl.2.Ustanovení. Аще кто разбои сътворитъ не хотѣ, дъ летъ да покаяетъ сѣ, в отъ нихъ о хлѣбѣ, о водѣ. Акъ некто вѣрду спѣха nechtiac, päť rokov nech sa pokajú, tri z nich o chlebe a vode.¹³³

Prvý článok ustanovuje za vraždu „trest“¹³⁴ cirkevného pokánia desať rokov. Druhý článok ustanovuje za „nechcenú“ vraždu „trest“ cirkevného pokánia v rozsahu piatich rokov. Ukladaním trestu pokánia pri „nechcenej“ vražde, ktorého dĺžka je oproti trestu za „úmyselnú“ vraždu skrátená na polovicu, je možné vidieť zrejmy zámer tvorcu tohto normatívneho textu o oddíšenie konaní, ktoré v modernom práve nazývame konanie

130 Jeho autorstvo bolo v minulosti spochybňované. Pozri bližšie napr. KIZLINK, K.: Právo Veľkej Moravy. In: *Právnické štúdie*, XVII, 1969, 3, s. 476.

131 Tamže, s. 471.

132 Pozri bližšie napr. MMFH IV.s.169.

133 ŽIGO, P. – KUČERA, M.: *Na písme zostalo : Dokumenty Veľkej Moravy*. Bratislava: Perfekt, 2012, s. 116.

134 Slovo trest sme dali do úvodzoviek vzhľadom na to, že pokánie nie je trestom v pravom slova zmysle dobového práva.

„úmyselné“ a konanie „neúmyselné/nedbanlivostné“.¹³⁵

Prihliadnuc na dobu vzniku tohto normatívneho textu je možné hodnotiť ho ako pomerne pokrokový. Rovnako ako sme to urobili aj pri čl.15 ZS, aj na tomto mieste je potrebné sa zamyslieť, či takéto rozlišovanie vraždy „úmyselnej“ a „neúmyselnej“ existovalo už pred príchodom Konštantína a Metoda, alebo takéto rozlišovanie inkorporovali do domáceho práva solúnski bratia. Aj v tomto prípade si dovoľujeme predpokladať, že takéto rozlišovanie pravdepodobne pred rokom 863 na našom území neexistovalo. Veľkomoravská spoločnosť v danom období bola na vývojovom stupni, ktorému zodpovedá stav práva, kedy v trestnom práve prevláda realizácia krvnej pomsty. Krvná pomsta nerozlišovala to, či jednotlivец bol zabitý úmyselne alebo neúmyselne. Aplikovala sa jednoduchá rovnica: smrť za smrť, bez bližšieho skúmania okolností prípadu, bez prihliadnutia na pohnútku, alebo bez prihliadnutia na to, či ten, kto iného zabil konal v sebaobrane alebo bol k tomu donútený. Rovnako aj v tomto prípade si dovoľujeme konštatovať, že uvedená norma upravujúca rozlišovanie „úmyselnej“ a „neúmyselnej“ vraždy je prínosom Konštantína a Metoda pre právo Veľkej Moravy.

Zatiaľ čl.1 a čl.2 Ustanovení ustanovujú rozdielne „tresty“ pokánia za vraždu „úmyselnú“ a „nedbanlivostnú“, je zarážajúce ustanovenie čl. 10 Ustanovení: *Ašte li kŕto otrovenija radi pogubiti človeka, ž lěť da pokaješ se, v oťz nich o chlēbě o vodě.* Ak niekto otrávením zahubí človeka, sedem rokov nech sa pokaja, tri z nich o chlebe a vode.¹³⁶

Zo samotnej formulácie tohto ustanovenia nie je zrejmé, či je tu postihované konanie, ktorým niekomu bola spôsobená smrť otrávením „úmyselne“, alebo „neúmyselne“. Avšak porovnávaním s vyššie uvedenou normou Ustanovení môžeme dospieť k záveru, že norma upravujúca „neúmyselné“ zavinenie smrti obsahovala slovný popis pomocou termínu *ne chotě*.¹³⁷ Ak by čl.10 Ustanovení upravoval „neúmyselnú“ vraždu otrávením, s najväčšou pravdepodobnosťou by jeho formulácia obsahovala slovné spojenie *ne chotě pogubiti človeka*. Čl.10 Ustanovení s najväčšou pravdepodobnosťou teda upravuje „úmyselnú“ vraždu otrávením.

Ak čl.10 Ustanovení upravuje „úmyselné“ zavraždenie otrávením, natíska sa otázka, prečo je v tomto prípade stanovený „trest“ pokánia len v rozsahu siedmich rokov a nie desiatich rokov ako tomu bolo v prípade čl.1 Ustanovení. Uvedený rozpor v uložení rozdielného pokánia pri dvoch prípadoch „úmyselnej“ vraždy sme neodstránili ani skúmaním pôvodných staroslovienských slov použitých v oboch článkoch Ustanovení: slová sú preložené terminologicky správne, ani porovnávaním rôznych podôb prekladu.¹³⁸ Uvedený rozpor pravdepodobne nie je spôsobený ani reflexiou praxe domáceho obyčajového práva veľkomoravskej spoločnosti, nakoľko Ustanovenia sú viac menej

135 O neúmyselnom zabííi pojednávajú aj Odpovede pápeža Mikuláša I. na otázky Bulharov: *De eo, qui nolens hominem interfecerit, id statuimus, quod sacrae regulae statuunt, quas episcopum vestrum apud se penes vos positum prae manibus oportet semper habere.* O tom, kto zabije človeka nechcene, nariaďujeme to, čo stanovujú posvätné kánony, ktoré biskup u vás ustanovený má mať vždy po ruke. MMFH IV, s.51.

136 ŽIGO, P. – KUČERA, M.: *Na písme zostalo : Dokumenty Veľkej Moravy*. Bratislava: Perfekt, 2012, s. 118.

137 Čl. 2 Ustanovení.

138 Jestliže někdo zahubí člověka jedem, nechť se kaje 7 let, 3 z nich o chlebu a vodě. MMFH IV, s. 140.

prekladom zbierok obdobných penitenciálov západného (latinského) pôvodu.¹³⁹ Rozpor v ukladaní rozdielnej dĺžky pokánia bude nutné hľadať v prostredí vzniku týchto latinských predlôh. Môžeme sa len domnievať, či uloženie kratšieho pokánia pri vražde otrávením bolo v prostredí vzniku latinských predlôh odôvodňované nepreliatím krvi pri vražde otrávením.

Pre popis staroslovienskych termínov slúžiacich na označenie rôznych foriem zavinenia je zaujímavým aj čl. 44 Ustanovení: *Аште кѣто удавленію ли крѣвъ скотію не вѣды jako умрѣло jestь, и ли трѣбно чѣто без бѣды jestь, би не дели да поститѣ сѣ. Аште ли вѣды жалѣ*¹⁴⁰ *jestь, б лѣта да поститѣ сѣ.*¹⁴¹ Ak niekto zadusené zviera alebo hovädziu krv, nevediac, ako pohynulo, alebo obetné zviera bez potreby je, dvadsať týždňov nech sa postí. Ak vedomky jedol, dva roky nech sa postí.

Prvá veta uvedenej normy upravuje situáciu, ak niekto požil „rituálne nevhodné zviera“ a nevedel o tom, že akým spôsobom zviera uhynulo. V prípade vedomej konzumácie takéhoto zvieraťa bez prinútenia núdzou je následkom takéhoto konania uloženie pokánia vo výrazne dlhšom rozsahu. Čl. 44 Ustanovení teda nielenže rozlišoval „úmyselné“ požitie a „neúmyselné“ požitie,¹⁴² ale na rovnakú úroveň „neúmyselného“ požitia bola stanovená situácia ak k takémuto konaniu bol jednotlivec donútený svojou núdzou.

Pre účel tejto práce je zaujímavé aj slovné spojenie použité v staroslovienskom texte na označenie „...nevediac, ako pohynulo...“, *не вѣды*. Hoci všetky nám prístupné formy prekladu obsahujú rôzne variácie tohto slovného spojenia,¹⁴³ máme za to, že ak by tento text prekladal do slovenčiny právnik, možno by ho preložil v podobe „nevedome“. Tým by sme sa veľmi priblížili súčasnej forme právneho vyjadrovania.

Používanie slov vina a zvinenie v Nomokánone

Rozsahom používania slova vina a jeho derivátov je najbohatším veľkomoravským normatívnym textom Nomokánon. Tento obsahuje až 41 použití slova vina alebo jeho

139 Pokiaľ ide o samotný obsah a zdroje tohto diela, Ustanovenia na rozdiel od Zákonníka vychádzajú zo západoeurópskych, a nie byzantských vzorov. Podľa Vašicu, Ustanovenia svätých otcov sú konkrétne preložené z neznámeho latinského penitenciálu, ktorý je blízky kódexu č. 103 z Merseburskej katedrálnej knižnice z polovice 9. storočia. VAŠICA, J.: *Literární památky epochy velkomoravské 863-885*. Praha: Lidová demokracie, 1966, s. 81. Pozri bližšie aj: GÁBRIŠ, T. – JÁGER, R. *Najstaršie právo na Slovensku? Pokus o rekonštrukciu predcyrilometodského normatívneho systému*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2016. s.45.

140 Toto slovo bolo pravdepodobne chybné prepísané do latinky, pôvodný cyrilický text by sme prepísali v podobe „jěť“ (jedol).

141 ŽIGO, P. – KUČERA, M.: *Na písme zostalo : Dokumenty Veľkej Moravy*. Bratislava: Perfekt, 2012, s. 121.

142 „Nevedomosť“ v tomto prípade je daná nevedením o tom, akým spôsobom zviera uhynulo.

143 Jestliže někdo jí maso zadušeného zvířete nebo dobytčí krev, nevěda, jak (dobytče) uhynulo, nebo něco obětního bez přinucení, nechť se postí 12 týdnů. Jedl-li vědomky, nechť se postí 2 roky. MMFH IV, s.145. Ak niekto je mäso zo zaduseného zvieraťa alebo hovädziu krv alebo obetné zviera bez donútenia a nevie, ako zviera zahynulo, nech sa postí 12 týždňov. Ak to urobil vedome, nech sa postí 2 roky. MARSINA, R. a kol.: *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II. Slovensko očami cudzincov*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 1999, s.206.

derivátov. Staroslovienske slovo *vina* (v rôznych gramatických variáciách *vina*, *vinoju*, *viny*, *vinu*) bolo v texte použité celkovo 16 krát.¹⁴⁴ Staroslovienske slovo *povinen* (v rôznych gramatických variáciách *povinovati se*, *povinet se*, *povinnъ*, *povinitie et c.*) bolo v texte použité celkovo 25 krát.¹⁴⁵

V Nomokánone sú obsiahnuté tieto použitia staroslovienskeho slova *vina*¹⁴⁶ s významom uvedeným v zátvorke:¹⁴⁷ *ne svojeju ichъ vinoju* (nie vlastnou ich vinou₂₄₉), *vinoju*¹⁴⁸ (pod zámienkou₂₅₄), *vinoju* (pod rúskou/pod zámienkou₂₅₆), *vinoju* (pod rúskou/pod zámienkou₂₆₈), *i inoja radi viny* (z inej príčiny₂₇₆), *vina* (dôvod₂₇₈), *vinoju* (pod zámienkou₃₁₁), *vinoju* (pod zámienkou₃₁₂), *smotriti viny* (vyšetrovať príčiny₃₁₂), *vinoju* (pod zámienkou₃₁₅), *bez viny jestъ* (je bez viny₃₄₁), *bez viny sutъ* (sú bez viny₃₄₁), *viny* (vinný₃₅₃), *sam sebe vinъna tvoritъ* (sám seba obviňuje₃₅₈).

Na základe tohto výpočtu môžeme konštatovať, že staroslovienske slovo *vina* bolo v Nomokánone použité 9 krát použité s významom dôvod, príčina či zámienka, a len 4 krát bolo význam tohto slova v podobe slovenského *vina* a *vinný*. Môžeme teda tvrdiť, že Nomokánon používal staroslovienske slovo *vina* prevažne na označenie príčiny či dôvodu, v menšom počte na označenie viny.

4.3 Termíny *kaznъ*, *postъ*, *kajati se*

Nomokánon obsahoval dve použitia slova *kazniti* vo význame trestať, potrestať. Slovo *kazniti* je odvodené od *kaznъ* vo význame trest, ale aj nariadenie, rozhodnutie.¹⁴⁹ Tieto slová sú odvádzané od praslovanského **kaznъ* s významom trest, pokuta. Slovo *kazati* (s významom trestať) je pomerne blízke so slovom *kázanie* (s významom hovorenie, tak, ako sa zachovalo aj vo východoslovanskom jazykovom prostredí). Je veľmi pravdepodobné, že obe tieto slová majú pôvod v jednom praslovanskom základe s pôvodným významom *hovorit'/dohovárat'>slovne trestať*. Keďže na Veľkej Morave bolo slovo *kazati* používané na označenie akejkoľvek sankcie (nielen v užšom význame „slovne trestať“), máme za to, že k významovému posunu z *hovorit'/dohovárat'>slovne trestať>trestať* došlo už v praslovanskom období.

Už v archaickej slovenčine boli bežnými slovami trestať, potrestať, trestanie.¹⁵⁰ Slovo trest je pritom odvádzané od pôvodného významu *biť, zbiť* niekoho. Ak je tomu

144 Staroslovienske slovo *vina* a jeho rôzne gramatické podoby boli uvedené v texte Nomokánona na nasledovných stranách (uvádzame čísla strán podľa MMFH IV prvého vydania): 249, 254, 256, 268, 276, 278, 288, 371, 312, 312, 315, 341, 341, 342, 353, 358.

145 Staroslovienske slovo *povinen* a jeho rôzne gramatické podoby boli uvedené v texte Nomokánona na nasledovných stranách: 253, 256, 261, 266, 270, 271, 273, 295, 302, 306, 312, 313, 313, 314, 318, 319, 320, 330, 339, 339, 341, 346, 348, 353, 363.

146 Z uvedeného výpočtu sme vylúčili tri použitia slova *vina* s významom víno (nápoj).

147 Číslo uvedené v podobe ^{dolného indexu} označuje stranu Nomokánona v MMFH IV v prvom vydaní, kde sa slovo *vina* nachádza.

148 *Jako ne dostoitъ s(vę)št(e)niku svojeja ženъ izgoniti vinoju govęnija ni po s(vę)št(e)nii ženiti se, razvě tьkmo nes(vę)št(e)nomu podobajetъ ženiti se*. Kňaz nesmie vyhnať svoju ženu ani pod zámienkou zbožnosti, ani sa po vysvätení ženiť, len nevysvätenému je možné sa ženiť.

149 HAVLOVÁ, E. a kol.: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. diel 5. Praha: Academia, 1995, s. 307.

150 KUCHAR, R.: *Právo a slovenčina v dejinách*. Budmerice: Rak, 1998, s. 131,

naozaj tak, tak môžeme konštatovať, že staroslovienske (a predpokladáme že aj slovien-ske) slovo *kaznъ* a archaické a súčasné slovenské slovo *trest* nemajú spoločný slovný základ z ktorého vznikli ani spoločnú motiváciu. Slovenské a české jazykové prostredie sa v prípade označenia „trestu“ na rozdiel od južných a východných Slovanov pobralo vlastnou vývojovou líniou.

Nomokánon obsahuje aj 14 použítí staroslovienského slova *postъ* (v rôznych variáciách napr. *postitъ sę*, *postęstichъ sę*). Význam všetkých týchto použítí je jednoznačný a nepripúšťa žiadne iné významy ako pôst, postiť sa. Slovo *postъ* má identický alebo veľmi podobný tvar vo väčšine slovanských jazykov, ale nejedná sa o slovo praslovanského pôvodu. Do slovanského jazykového prostredia bolo prinesené pravdepodobne z nemeckého jazyka prostredníctvom bavorských misionárov.¹⁵¹

Staroslovienske slovo *kajati* bolo v Nomokánone obsiahnuté s významom kajať sa, činiť pokánie. Pri všetkých použitiach bol jeho význam dobre zrozumiteľný a pomerne jednoznačný. Etymologický slovník uvádza za jeho základ praslovanské **kajati sę* s predpokladaným významom priznávať sa k previneniu, ľutovať previnenie. Cirkevný význam pokánie je až druhotný.¹⁵²

Môžeme predpokladať, že slovné spojenie *kajati sę* už v praslovanskom období bolo používané s všeobecným významom oľutovania svojho konania. To, kedy nadobúdalo aj špecificky právny význam oľutovania „trestného činu“, nedokážeme hodnoverne určiť. Môžeme sa len domnievať, či v sporovom procese mohlo byť slovné spojenie *kajati sę* používané aj na priznanie (a následné oľutovanie). Nemôžeme hodnoverne ani určiť, či takéto priznanie a oľutovanie malo vplyv na uloženie sankcie. Skôr sa však prikláňame k názoru, že priznanie a oľutovanie pravdepodobne nemalo vplyv na uloženie sankcie v predcyrilometodskom období, keďže Konštantín a Metod sa snažili o výrazné zmierňovanie trestania ukladaním pokánia či pôstu (či už samostatne alebo s inou sankciou). Uvedenému nasvedčuje aj to, že Zákonník vôbec neobsahuje slovo *kajati sę*, používa len *postъ*. Táto skutočnosť môže nasvedčovať vyššie uvedenému, že v práve *kajanie* pravdepodobne nemalo význam (nemalo dôsledok na uloženie sankcie). Až neskorší Nomokánon používa a pomerne zrozumiteľne oddeľuje *postъ* a *pokajanie*.

Ak predpokladáme, že *kajanie* nemalo priamy vplyv na uloženie sankcie v predcyrilometodskej dobe, tak aký bol vzájomný vzťah medzi trestom a pôstom v dobe cyrilometodskej? Zo samotnej formulácie predmetných ustanovení v Nomokánone nedokážeme určiť, aký a či vôbec bol medzi nimi vzájomný vzťah. Tento vzťah nám však môže pomôcť objasniť Zákonník.

Problematickou ukladania trestu a pôstu sa nepriamo zaoberá čl. 15 ZS.¹⁵³ Tento sankcionuje konanie, pri ktorom niekto kvôli lúpeži podpáli obytnú budovu, trestom smrti

151 ERHART, A. a kol.: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. diel 11. Praha: Academia, 2002, s. 687.

152 HAVLOVÁ, E. a kol.: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. diel 5. Praha: ČSAV, 1995, s. 298.

153 *Iže za jetery vraždy li grablenъja děla iměnija ognъmъ vъzagajetъ chramy, ašte vъ gradě, da ognъmъ sъzagajotъ i, ašte li vъ vъsi ili vъ selě mečemъ da usěkajotъ i. A po sъkъzvъnijuemu zakonu vъ postъ vi lětъ prědajetъ sę, jako vražьbnikъ jestъ. Kto z nepriatelъstva alebo kvôli lúpeži majetku podpaľuje ohňom obytné budovy, nech ho upália, ak je to v meste. Ak je to na dedine alebo v usadlosti, nech ho popravia mečom. Ale podľa cirkevného práva sa odovzdáva na pokánie na 12 rokov, lebo je to nepriateľ.*

a zároveň aj cirkevným pokáním. Z formulácie ustanovenia však nie je zrejmé, ktorá sankcia sa v praktickom živote skutočne realizovala. Ak bol páchatel' skutku popravený podľa „svetského práva“, nebolo mu možné uložiť pokánie podľa „cirkevného práva“. ¹⁵⁴ Ak páchatel'ovi bolo uložené pokánie, svetské právo by zostalo nerealizované.

Naznačený rozpor medzi prísnosťou sankcie uloženej podľa svetského práva a miernosťou sankcií uloženej podľa cirkevného práva dáva veľký priestor pre posudzovanie všetkých okolností konkrétneho prípadu, za ktorých bol spáchaný čin, a ktoré by sme v modernom práve nazvali „poľahčujúce“ alebo „príťažujúce okolnosti“. Ponechanie sankcie podľa svetského práva vo väčšine ustanovení ZS môžeme odôvodniť skôr preventívno-odstrašujúcou funkciou: potenciálny páchatel' mal byť odstránený prísnou sankciou svetského práva, ale v konečnom dôsledku mu mohol byť uložený pôst. Uvedené úvahy o uprednostnení pôstu oproti prísnejšiemu trestu smrti sú však len názorom autora, ktoré môžu byť do značnej miery ovplyvnené súčasným ponímaním práva.

Vyššie spomenutý list pápeža Bulharom nám môže nepriamo dať odpoveď aj na vyššie naznačenú otázku, či podrobenie sa cirkevnému pokániu môže nahradiť trest podľa svetského práva. Odpoveď pápeža XLI. stanovuje, že „každý hriešnik sa zmýva úplne pokáním“. ¹⁵⁵ Ešte výstižnejšia je posledná veta XXVI. odpovede: „Nechcem smrť hriešnikov, ale aby sa obrátil a bol živý“. ¹⁵⁶ Ak táto odpoveď pápeža reflektuje všeobecné ponímanie danej skutočnosti vo vtedajšej dobe, a predpokladáme, že aspoň u klerikovo, dovoľujeme si týmto podporiť vyššie uvedené konštatovanie o tom, že Metod by sa v konkrétnom prípade priklonil k miernejšej „sankcii“ podľa cirkevných noriem.

Záver

V úvode tejto štúdie charakteru vedeckej monografie sme si položili za cieľ identifikovať niektoré termíny sporového konania obsiahnuté v Nomokánone a pokúsiť sa o určenie, či sa jedná o slová špecifické pre západoslovanské jazykové prostredie (pri ktorých si môžeme nárokovať to, že tieto slová boli v špecificky právnom význame pôvodne používané len na území Veľkej Moravy) alebo či tieto slová aspoň existovali aj v slovienčine a či sa v nej pravdepodobne používali so špecifickým právnym významom.

Môžeme konštatovať, že typicky „moravské“ termíny používané na označovanie prvkov sporového procesu boli slová *istina*, *rokъ*, *narokъ*, *narečєnъ*, *narečєnije*, *klevetnikъ* (hoci jeho existenciu v Nomokánone dokázanú nemáme), *ustrojenie*, *ustroitі*, *klєtvoprestupnikъ*. Tieto termíny pravdepodobne mali svoj pôvod v jazykovom prostredí Veľkej Moravy a ich prevažne právny význam bol charakteristický práve pre toto prostredie.

Slová, o ktorých predpokladáme, že existovali nielen v domácom jazykovom prostredí sú tieto: *obrokъ*, *otrečєnije*, *otrečєnъ*, *kleveta*, *tєža*, *prja* (*teža* a *prja* ako synonymá), *tєžju imatъ*, *prju imatъ*, *prіtъ sє*, *suprъ*, *suprnikъ* (hoci v Nomokánone nie je doložený) a *kazniti*, *izdrečєnije*, *vina*, *vinenъ*, *sъd*, *sudimъ*, *obida*, *obidєnyj*, *sъblazna*,

¹⁵⁴ Slovné spojenia „svetského práva“, a „cirkevného práva“ sme dali do úvodzoviek, pretože predpokladáme že v dobe veľkomoravskej ešte neexistovalo exaktné odlišovanie svetského a cirkevného práva. Uvedenej problematike sa venujeme v samostatnej časti tejto práce.

¹⁵⁵ *Utique denique omne peccatum paenitentia, quae non nisi Dei gratia comitante proficit, omnino diluitur.* In: MMFH IV, s. 43.

¹⁵⁶ „Nolo,“ *inquit Dominus, „mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat“.* In: MMFH IV, s. 51.

osqženije, sqdii, kļetva. Hoci tieto termíny existovali v domácom jazykovom prostredí, nemôžeme tvrdiť, že by ich používanie bolo typické len pre prostredie Veľkej Moravy.

Ak je naozaj pravda, že Metod sa pri preklade Nomokánona snažil o používanie slov domáceho jazykového prostredia, alebo o používanie slov v domácom jazykovom prostredí Veľkej Moravy známe, môžeme predpokladať, že termíny uvedené v predchádzajúcom odseku boli domácomu jazykovému prostrediu známe pravdepodobne už pred rokom 863. Hoci právny obsah inštitútov, ktoré boli týmito slovami označované pred rokom 863 doložený v písomných pamiatkach nemáme, môžeme predpokladať, že význam, ktorý im dával Metod v Nomokánone aspoň približne reflektuje aj význam, ktorý im bol dávany v pôvodnom veľkomoravskom práve.

Môžeme teda predpokladať, že v práve na Veľkej Morave (aj) pred rokom 863 boli používané termíny sporového procesu nasledovne:¹⁵⁷

- a) termíny označujúce spor, označujúce sporový proces, označujúce začatie sporu: *sqd/sud*: súd, *obida*: spor, *teža*: spor, súdny spor/proces, *težu imatb*: sporiť sa, mať spor, *prja/prja*: spor, *prju imatb*: sporiť sa, mať spor, *prtb se*: sporiť sa, *oklevetaniye*: obžaloba, *kleveta*: obžaloba, žaloba, *zvanb*: pozvaný, vyzvaný, povolaný, predvolaný, *sqdib*: súdiť, rozhodovať
- b) termíny na označenie sporových strán, na označenie ostatných účastných v spore: *oklevetanb*: obžalovaný, *suprb*: sporová strana, odporca, „súper“ v spore, protistrana, *suprnikb*: v synonymickom význame ako *suprb* (v Nomokánone ho priamo doložený nemáme), *obidenb/obidēnyj*: poškodený, *klevetnikb*: žalujúci, žalobca (v Nomokánone ho priamo doložený nemáme), *narečēnb*: označený/obvinený, *sqdii*: sudca
- c) termíny na označovanie zisťovania skutkového stavu a dokazovania: *narokb*: hlásenie sa k právu, nárok, *prtbknetb*: dokázať/podať dôkaz, *sъblazna*: podozrenie, *istina*: predmetná vec, *species facti, corpus delicti*, *obida*: krivda, bezprávie, *otvēstatb*: obhájiť sa, zodpovedať sa, *ispověstb*: priznať sa, vyznať sa, *ispytanb*: preskúmané, vyšetrované, *kļetva*: prísaha, *kļetvoprestupnikb*: krivoprísažník, *prisega*: prísaha (v Nomokánone ho priamo doložený nemáme)
- d) termíny na označovanie súdneho rozhodnutia či iného ukončenia sporu, označenia „trestu“: *rečētb*: rozsúdiť, *ustroib*: rozsúdiť, rozhodnúť, navrátiť, uspošobiť, *sqd/sud*: rozhodnutie, rozsúdenie, *osqženije*: rozsúdenie, rozhodnutie, *vina*: vina, príčina, zámienka, *vinēnb*: vinný, *kazniti*: trestať, *otbrečēniye*: zakázané, *otrečēnb*: výrok, vyriešený, *ustrojenije*: ustanovenie, poriadok, *rokb*: ustanovenie, nariadenie, rozhodnutie, *narečēnb*: ustanovený, určený, prikázaný, *izdrečēniye*: rozsudok, *obrokb*: žold, plat, „nárok vojaka“, *pokajaniye*: pokánie, *kajati*: kajať sa, *postb*: pôst, *kļetva*: prekliatie

Na základe tejto skupiny slov, o ktorých predpokladáme, že boli používané ako termíny sporového procesu, sa môžeme pokúsiť aspoň v hrubých črtách o načrtnutie toho, ako sporový proces na Veľkej Morave vyzeral:

Spor ako taký bol najčastejšie označovaný ako *teža*, *prja*, na označenie vedenia sporového procesu sa používalo slovné spojenie *težu imatb*, *prju imatb*, *prtb se*. Ak sa jednalo o sporové konanie pred súdom, mohol byť takýto spor ako aj celé konanie označované ako *sqd/sud*. Rovnako sa označoval aj súdny orgán.

Sporový proces mohol byť započatý na základe „žaloby“ (podnetu), ktorú v dobo-

157 V niektorých prípadoch uvádzame jedno staroslovienske slovo aj vo viacerých skupinách, nakoľko niektoré slová mali viacej významov.

vom jazyku označovali ako *kleveta*, či *oklevetanije*. Sporový proces mohol byť započatý aj na základe pozvania sporových strán (*zvanije*), títo boli v danom prípade označení ako *zvany*. Ten, voči komu bola podaná obžaloba, bol označovaný ako *oklevetanъ* či *narečenъ*. Sporové strany vo všeobecnosti (bez rozlišovania či sa jedná o žalovaného alebo žalobcu) boli označované ako *suprъ*, *suprnikъ*, *zvanъ*. Keďže na Veľkej Morave nepredpokladáme existenciu „štátneho zástupcu“ (prokurátora), je pravdepodobné že žalobca *klevetnikъ* mohol byť najčastejšie samotný poškodený *obidenъ/obiděnyj*, ktorý sa domáhal práva *narokъ* (*pravda*). V tom prípade termín *klevetnikъ* (žalujúci, žalobca) mohol byť totožný s poškodeným. V procese pred súdom bol sudca označovaný ako *suděi*.

V sporovom procese bolo pravdepodobne prezentované poškodeným, či žalujúcim, podozrenie – *съblazna*, alebo poukázané na krivdu či bezprávie – *obida*, ktorá sa žalujúcemu či poškodenému stala, alebo bol prezentovaný iný nárok – *narokъ*. V rámci procesu sa pravdepodobne vykonávalo vyšetrovanie či preskúmanie označované ako *ispytanie*, v rámci ktorého sa predkladal dôkaz a obžalovaný sa musel obhájiť zodpovedaním na kladené otázky *otvēstatъ*.¹⁵⁸ Dôležitým procesným dôkazným prostriedkom bola prisaha *kļetva*, *prisęga*. Bol to iracionálny dôkazný prostriedok „zaprisahania sa“, dovolávania sa svojej pravdy.

Samotné rozhodovanie sporu bolo označované ako *ustroitъ*. Výrok súdu *otrečenie* mohol znamenať pre obžalovaného, že bola vyslovená jeho vina *vina*, bol označený za vinného *vinenъ*, v opačnom prípade mohol byť označený ako *nevinenъ*. Ten koho vina bola „preukázaná“ proti jeho prisaha, bol označený ako *kļetvoprestupnikъ*. V prípade určenia viny rozsudok *izdrečenie* alebo *otrečenie*, *ustrojenije* mohol obžalovaného potrestať – *kazniti*, v neskorších vývojových obdobiach, kedy boli tresty ukladané aj podľa cirkevného práva, mu mohol byť uložený pôst a pokánie – *pokajanie*, *kajati*, *postъ*. Oľutovanie svojho konania bolo pravdepodobne tiež označované ako *kajati se*. Úvahy o tom, či kajanie sa malo nejaký vplyv na uložený trest, sú však čisto hypotetické. Predpokladáme, že v predkresťanskom aj v kresťanskom období mohlo byť „sankciou“ uvalenie kliatby *kļetvy* na odsudzovaného. Záverom sporového konania malo byť dosiahnutie poriadku, urovnania sporu, ktoré by sme označili ako *ustrojenije*, ale aj *pravda*. *Pravda* v dobovom jazyku mala význam nielen súdneho konania, ale aj spravodlivosti, či spravodlivého usporiadania sporu.

Uvedené termíny obsiahnuté v Nomokánone sme sa pokúsili situovať do veľkomoravského prostredia a predpokladáme, že boli používané „dlhšiu dobu“ už pred vytvorením najvýznamnejších normatívnych textov veľkomoravského obdobia. Hoci u väčšiny týchto termínov dobového práva predpokladáme ich používanie v slovienčine, nemôžeme s plnou mierou istoty určiť, v akom význame sa tieto slová používali. Pri mnohých termínoch, ktorým sme venovali pozornosť v tejto kapitole, je zrejme

158 Pôvodný význam koreňa slova *ispytanie* „pýtanie“ naznačuje že spor bol vedený ústnou formou: pre nízku úroveň gramotnosti obyvateľstvom nepredpokladáme na Veľkej Morave existenciu „písomného konania“, pravdepodobne neexistovali ani písomne vyhotovené rozhodnutia. Výnimkou mohli byť rozhodnutia vydávané kniežat'om, alebo biskupom/u klerikov). Odôvodnenie o neexistencii „písomného konania“ neodôvodňujeme v období pred rokom 863 „nepoznaním“ písma na Veľkej Morave. Už v predchádzajúcom texte sme sa vyjadrovali k používaniu písma na Veľkej Morave aj pred rokom 863. Neexistenciu „písomného konania“ odôvodňujeme vyššie naznačenou nízkou úrovňou gramotnosti obyvateľstva, vysokých štátnych úradníkov či knieža nevynímajúc. Gramotnosť sa v danom období obmedzovala prevažne na klerikov.

ich mnohovýznamovosť. Problematickým je aj to, že slovienčina sa nám nezachovala v písomnej podobe, a nevieme teda určiť, do akej miery Metod pri preberaní slov domáceho pôvodu dôsledne zachovával ich pôvodný význam. (Ďalším charakteristickým znakom dobového jazyka je aj to, že jeden pojem bol aj v jazyku práva vyjadrovaný mnohými termínmi. Táto skutočnosť však bola charakteristickým javom jazyka práva prakticky až do doby najnovšej). Rovnako tak vo vývoji jazyka dochádzalo k významovým posunom. V stredoveku k týmto významovým posunom dochádzalo omnoho pomalšie ako je tomu v súčasnosti, avšak aj táto skutočnosť nám sťažuje možnosť prisúdiť jednoznačný význam konkrétnym termínom dobového práva. Preto žiadne z vyššie uvedených konštatovaní o tom, že predpokladáme používanie daného slova v slovienčine, ako aj význam, ktorý sme mu priznali, nie je možné považovať za „dogmatické“ a za jednoznačne správne.

Literatúra:

- BARTOŇKOVÁ, D. - HAVLÍK, L. - MASAŘÍK, Z. - VEČERKA, R.: *Magnae Moraviae Fontes Historici. I – IV. Prameny k dějinám Velké Moravy*. Praha, Brno : Masarykova univerzita, 1966–1971.
- BARTOŇKOVÁ, D. - HAVLÍK, L. - MASAŘÍK, Z. - VEČERKA, R.: *Magnae Moraviae Fontes Historici. I – IV. Prameny k dějinám Velké Moravy*. Druhé vydanie. Praha, Brno : Masarykova univerzita, 2008-2013.
- DORUĽA, J.: O slovách pravda a vina. In: *Kultúra slova*, 6, 1972, s. 352-357.
- ĎYAČENKO, G.: *Polnyi cerkovno-slavyansky slovar*. Moskva : Vydavateľské oddelenie Moskovského patriarchátu, 1993.
- HAVLOVÁ, E. - ERHART, A. - JANYŠKOVÁ, I. a kol.: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. diel 1-17. Praha : Akademie věd České republiky, 1989-2016.
- FERENČÍKOVÁ, S. - MIHAL'OV, J. - VOLANSKÁ, M.: Normotvorný, aplikačný a interpretačný význam základných zásad trestného práva hmotného. In: *STUDIA IURIDICA CASSOVIENSIA*, roč. 1, č. 1, 2013, s. 22-24.
- GÁBRIŠ, T. - JÁGER, R.: *Najstaršie právo na Slovensku? Pokus o rekonštrukciu predcyrilometodského normatívneho systému*. Bratislava : Wolters Kluwer, 2016.
- GÁBRIŠ, T. - JÁGER, R.: Vlastnícke právo a majetkové vzťahy na Veľkej Morave. In: *Historia et Theoria Iuris (vedecký časopis)*. roč.7.č.1/2015.
- GÁBRIŠ, T. - JÁGER, R.: Sexuálne trestné činy v slovanskom práve na Veľkej Morave. In: Schelle, K. et al. *Sexuální trestné činy včera a dnes*. Ostrava : Key Publishing, 2014.
- HAUPTOVÁ, Z. a kol.: *Slovar staroslavjanskogo jazyka. I - IV*. Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj Universitet, 2006.-
- JÁGER, R.: Metod – zakladateľ (právnického) vzdelávania na Veľkej Morave? (Niekoľko úvah o vzdelávaní na Veľkej Morave). In: GÁBRIŠ, T. - HORÁK, O. - TAUCHEN, J. (eds.) *Školy, osobnosti, polemiky. Pocta Ladislavovi Vojáčkovi k 65. narodeninám*. Brno : The Euroepan Society for History of Law, 2017, s. 206-219.
- JÁGER, R.: Titulatura veľkomoravských panovníkov. In: *Teoretické úvahy o práve*. Trnava : PrF TU, 2016.
- JÁGER, R.: Lingvisticko-etymologická analýza najstarších termínov rodinno-právnych vzťahov v západo-slovanskom jazykovom prostredí. In: *Štát a právo*, č.1, roč. 2. 2016, s. 88-129.

-
- JÁGER, R.: Existovalo otroctvo aj na území dnešného Slovenska? In: *Ako sa nestat' obeťou obchodovania s ľuďmi? Hľadáme riešenie*. Banská Bystrica : Inštitút kriminologických štúdií, 2014.
 - JÁGER, R.: Premeny termínu právo v slovanskom jazykovom prostredí. In: *Právny poriadok Slovenskej republiky po 25. rokoch – aktuálne výzvy*. Banská Bystrica : Belianum, 2016, s. 229-243.
 - JÁGER, R.: Jazykovedná analýza použitia staroslovienskych termínov pravda/právo v Rastislavovom posolstve. In: *Notitiae Novae Facultatis Iuridicae Universitatis Matthiae Belii Neosolii*. Banská Bystrica : Belianum, 2015, s. 81-93.
 - JÁGER, R. - GÁBRIS, T.: Trestné činy proti životu a zdraviu v predcyrilometodskom a cyrilometodskom práve. In: Tauchen, J. - Schelle, K. et al. *Trestné činy proti životu a zdraviu včera a dnes*. Ostrava : Key Publishing, 2015.
 - JÁGER, R.: Rekonštrukcia súdneho procesu v predcyrilometodskom a cyrilometodskom práve. In: *Milníky práva v stredoeurópskom priestore 2015*. Bratislava : PrF UK, 2015.
 - JANYŠKOVÁ, I. a kol.: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. diel 15. Praha : Tribun EU, 2010.
 - KIZLINK, K.: Právo Veľkej Moravy. In: *Právnické štúdie*, XVII, 1969, 3.
 - KRÁLIK, E.: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava : Veda, 2016.
 - KUCHAR, R.: *Právo a slovenčina v dejinách*. Budmerice : Rak, 1998.
 - KURZ, J. a kol.: *Slovník jazyka staroslověnského*. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1958 - 1997.
 - MAJTÁN, M. (red.): *Historický slovník slovenského jazyka I-VII*. Bratislava : Veda, 1991-2008.
 - NIEDERLE, L.: Život starých Slovanů – základy kulturních starožitností slovanských. Praha : Nákladem Bursíka a Kohouta, 1911.
 - NIEDERLE, L.: *Rukověť slovanských starožitností*. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1953.
 - PROCHÁZKA, V.: Trest zničení a rozchvácení delikventova majetku u Slovanů. In: *Právněhistorické studie*, 2, 1956.
 - PROCHÁZKA, V.: Posluch et vidok dans le droit slave. In: *Byzantinoslavica*, 20, 1959, s. 231-251.
 - PROCHÁZKA, V.: Důkaz dopadením při činu a počátky svědeckého důkazu v právu slovanských národů. In: *Právněhistorické studie*, 4, 1958, s. 67.
 - PUKANEC, M.: *Od indoeurópciny k praslovančine*. Brno : Tribun EU, 2010.
 - PUKANEC, M.: *Praslovanská lexika v Nářečích slovenských kmeňov*. Brno : Tribun EU, 2008.
 - RATKOŠ, P.: Letopis popa Dukljanina. In: *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1964.
 - REJZEK, J.: Český etymologický slovník. Praha : Leda, 2015.
 - STANISLAV, J.: *Starosloviensky jazyk I*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1978.
 - ŠKRUBEJ, K.: The old vernacular legal lexis and institutions of the Early Middle Age Alpine Slavs (The reconstruction model). In: BAUER, Andreas – WELKER, Karl H.L. (eds.) *Europa und seine Regionen*. Viedeň : Böhlau, 2007, s. 81-105.
 - ŠKRUBEJ, K.: *Ritus gentis Slovanov v vzhodnih Alpah*. Ljubljana : Založba, 2002.

-
- ŠKRUBEJ, K.: Rekonstrukcia najstaršega sodnega postopka pri prednikih Slovencev. In: *Zbornik znanstvenih razprav*, LXIII, 2003, s. 399-435.
 - ŠKRUBEJ, K.: *Pravo v zgodovini*. Ljubljana : Založba, 2010.
 - VADRNA, M.: *Obráz krále Svätopluka I. v českých kronikách*. In: HOMZA, M. a kol.: *Svätopluk v európskom písomníctve*. Bratislava : Post Scriptum, 2013, s. 256-257.
 - VAŠICA, J.: *Metodejův překlad nomokanonu*. In: *Slavia XXIV*, Praha, 1955, s. 9-41.
 - VEPŘEK, M. (ed.): *Velká Morava a velkomoravská staroslověnština*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2014.
 - ŽIGO, P. - KUČERA, M. a kol.: *Na písme zostalo : Dokumenty Veľkej Moravy*. Bratislava : Perfekt, 2012.

doc. JUDr. PhDr. Róbert Jáger, PhD.
Právnická fakulta Univerzity Mateja Bela
Katedra dejín štátu a práva
Komenského 20
974 01 Banská Bystrica
Slovenská republika

Translatologické špecifiká vybraných pojmov z oblasti pracovnoprávných vzťahov

Anna Schneiderová*

Abstrakt:

Predmetom tohto príspevku je popis pojmov *mobbing* a *bulling* a poukázanie na variácie ich použitia, a možnosti prekladu v slovenskom texte majúcom právny charakter. Autorka zamerala svoju pozornosť primárne na identifikáciu vhodnosti alebo nevhodnosti používania týchto termínov v určitej situácii, v určitom texte. V príspevku sú prezentované náhľady na predmetnú problematiku nielen z uhľa pohľadu jazykovedy, ale aj z uhľa pohľadu práva. V príspevku je prezentovaný okrem iného aj v práve všeobecne uznávaný fakt, že terminológii je potrebné venovať pozornosť zo strany vedeckých organizácií a zaoberať sa ňou, aby sa predišlo terminologickej nekonzistentnosti.

Kľúčové slová:

mobbing, bullying, preklad, odborná terminológia

Translatological Specifics of Selected Terms in the Field of Labor Law Relations

Abstract:

The subject of this paper is to describe the concepts of mobbing and bullying and to point out the variations in their use and the possibility of translation in Slovak text having a legal character. The author focused her attention primarily on identifying the suitability or inappropriateness of using these terms in a certain situation, in a particular text. The paper presents views of the issue not only from the point of view of the linguist, but partially also from the point of view of the law. The contribution is presented, among other things, in the widely acknowledged law that terminology needs to be addressed by scientific organizations in order to avoid terminological inconsistency.

Key words:

mobbing, bullying, translation, technical terminology

* PhDr. Anna Schneiderová, PhD. Katedra medzinárodného a európskeho práva a právnej komunikácie, Právnická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

Úvod

Na internetovej stránke¹, na ktorej sa istá právnička venuje otázkam širokej verejnosti, nás zaujala otázka²: „*Prepáčte, ale čo je to mobbing?*“. Zhodou okolností, v tom istom čase, s blížiacou sa konferenciou, ktorá sa zaoberala mobbingom z právneho, ekonomického i sociálneho aspektu, sa v rámci našej akademickej komunity rozvinula diskusia na túto tému a podnet na zamyslenie sa nad uvedeným pojmom z lingvistického resp. terminologicko-translatologického hľadiska vznikol z dôvodu, že nie všetci kolegovia rozumeli danému pojmu, predovšetkým práve preto, že toto slovo je anglickej proveniencie. Aj preto sme sa rozhodli bližšie sa venovať otázke postavenia a používania tohto anglického termínu v pôvodnom alebo preloženom slovenskom/anglickom texte.

Otázka preberania a používania cudzích, predovšetkým anglických, slov do slovenskej jazykovej kultúry je notoricky známou. Jesenská uvádza, že „*otázka vhodnosti či nevhodnosti preberania anglicizmov je jednou z najdiskutovanejších tém týkajúcich sa jazyka a úrovne jazykovej kultúry ako takej*“.³ „*Po zmene politických pomerov došlo v oblasti pomenúvania k nečakanému a prekvapujúcemu obratu. Prejavuje sa to ústretovosťou voči preberaniu cudzích pomenovacích prostriedkov a poklesom záujmu pomenúvať po slovensky. Stojí za tým prívleha úloh v pomenúvaní. Úlohy súvisia aj s aproximáciou nášho práva právu krajín EÚ, s preberaním technických a iných noriem a ich prispôbovaním európskym alebo aj svetovým normám, a tiež súvisia s intenzívnymi kontaktmi inštitúcií aj jednotlivcov so zahraničím. Na tieto úlohy konkrétne inštitúcie ani jednotlivci nie sú vždy pripravení dostačujúcimi poznatkami o slovenskej terminológii ani vedomosťami o pomenovacích možnostiach slovenčiny. Zaste tu treba počítať aj s fascináciou cudzím jazykom, angličtinou, a jeho dôrazným vstupom do nášho politického, ekonomického, kultúrneho aj jazykového teritória.*“⁴

Práve dnes v správach zaznela informácia o šikanovaní na pracovisku istej nemenovanej spoločnosti. V tejto súvislosti sa naskytá napríklad aj otázka, či potrebujeme anglický výraz „*mobbing*“, keď máme náš slovenský termín, ktorý je ekvivalentný s anglickým? ... alebo, nie je? Odpoveď na takéto otázky nie je jednoduchá, ani jednoznačná...

Terminológia, termín

V posledných desaťročiach zaznamenávame nesmierny pokrok v rozvoji profesionálnych, technických a vedeckých aktivít. Toto je úzko prepojené so zverejňovaním a komunikovaním informácií o týchto aktivitách. Kľúčovým pri rozširovaní takýchto odborných informácií je odborný jazyk, ktorý slúži nielen na dokumentáciu vedeckých znalostí ale aj na poskytovanie odborného vzdelania, predovšetkým v oblasti výučby prekladu a tlmočenia, ale aj pri výchove profesionálov, napríklad z oblasti práva. V súvislosti s rozvojom jednotlivých vedných odborov, nevyhnutnou sa javí i potreba získavania a prezentácie

1 [online]. [cit. 13.2.2018]. Dostupné na: <http://www.parlamentnelisty.sk/profily/JUDr-Gabriela-Zavacka-1120/otazka/Neviem-nechce-sa-mi-googlit-radsej-info-od-odbornika-4514>

2 Uvedená ako „dotaz“, čo je bohemizmus.

3 JESENSKÁ, P.: Inovácia a demokratizácia v jazyku s ohľadom na anglicizmy. In: *Varia XV: zborník materiálov z XV. kolokvia mladých jazykovedcov*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 2008, s.242-252.

4 MASÁR, I.: *Ako pomenujeme v slovenčine*. Bratislava: SAV, 2000, s.10.

odbornej terminológie. Odborníci z rôznych oblastí pociťujú potrebu presnej terminológie kvôli rozvoju ich oblasti záujmu a kvôli bezproblémovej odbornej komunikácii.

Podľa Masára, terminológia je súbor odborných termínov používaných v rozličných oblastiach a teda termín je prvok konkrétneho súboru odborných pomenovacích prostriedkov. Je to lexikálna jednotka, ktorá tvorí základ profesionálneho alebo odborného pomenovania a je najtypickejším prvkom odborného vedeckého textu. Je to slovo, alebo slovné spojenie s presne vymedzeným významom, používané záväzne v určitom vednom alebo pracovnom odbore. Tieto slová alebo pomenovania presne a jednoznačne pomenúvajú predmety alebo javy konkrétnych vedeckých odborov.⁵ Termíny sú nezávislé od kontextu a na rozdiel od neodbornej slovnej zásoby nie sú nositeľmi emocionálneho zafarbenia a expresívnosti, tzn. sú štylisticky neutrálne. V odbornom texte tvoria termíny stály prvok. „*Je to konstantní lexikální jednotka, které odborník užívá ve spojení se slovy běžné slovní zásoby. Odborník je tak při svém vyjadřování vázán na termín a nemá v termínech možnost výběru a záměny jako je tomu u slov ostatních.*“⁶

Terminológia daného vedného odboru podlieha neustálemu vývoju, čo je spôsobené rozvojom vedeckého poznania v danej disciplíne. „*Terminológia smeruje k internacionalizácii*“,⁷ čo znamená, že má tendenciu zjednocovať sa s medzinárodnou terminológiou. Internacionalizácia vytvára jednotné medzinárodné termíny, ktoré majú jednoznačný a presný význam a pri ich preklade bežne nedochádza k žiadnym posunom.⁸ Výhodou medzinárodného termínu je skutočnosť, že uľahčuje komunikáciu medzi odlišnými jazykovými komunitami, ale na druhej strane, môže pôsobiť ako bariéra pri komunikácii v rámci jednej jazykovej komunity. Vo všeobecnosti existujú dva hraničné manitely: 1) hľadanie a zavedenie vlastnej terminológie pre všetko (napr. v Českej republike je to „kopaná, odbíjená, košíková, vteřina, leden“, atď, namiesto príslušných medzinárodných termínov); 2) zachovávanie medzinárodných termínov. K hľadaniu správnej formy termínu treba pristupovať citlivo a rozhodnutie zostáva na príslušných odborníkoch danej krajiny.⁹

Terminológia, čiže termíny viažuce sa k jednotlivým odborom, tvoria veľkú súčasť slovnej zásoby každého jazyka, ktorá tak ako všetky ostatné jazykové systémy podlieha zmenám. Z hľadiska vzťahu medzi jazykom a spoločnosťou rozlišujeme medzi nasledujúcimi faktormi: a) zmeny vyskytujúce sa v dôsledku prirodzeného vývoja spoločnosti, objavovania sa nových poznatkov a objavov (nová politicky-administratívna terminológia po roku 1989, nový životný štýl; prístupový proces Slovenska do európskych štruktúr); b) zmeny, ktoré spoločnosť prijíma do jazyka vedome za istým účelom (v najširšom zmysle je to snaha o vytvorenie jednotného komunikačného kódu).¹⁰

5 Ibid. s.12.

6 SOCHOR, K.: *Průručka o českém odborném názvosloví*. Praha: ČSAV, 1955. s. 9. citované podľa STECJUKOVÁ, I.: Komentovaný preklad odborného textu Textilní materiály a technologie jejich výroby. Diplomová práca. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2012.

7 ČECHOVÁ, M. – KRČMOVÁ, M. – MINÁŘOVÁ, E.: *Současná stylistika*. Praha: Lidové noviny, 2008.

8 JÍLKOVÁ, B.: *Komentovaný preklad vědeckých a popularizačních textů z oblasti alergologie*. Diplomová práca. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2013.

9 BALÁŽ, I.: Skúsenosti z prekladania eurokódov – európskych noriem pre navrhovanie stavebných konštrukcií. In: *Odborný preklad 1*, Bratislava: AnaPress, 2005, s. 57.

10 LEVICKÁ, J.: *Teoretické východiská budovania terminologickej databázy*. In: Odborný preklad 2. Ed. J. Šoltýs. Bratislava: AnaPress/Slovenská spoločnosť prekladateľov odbornej literatúry 2006,

Výsledkom zanedbávania odbornej starostlivosti o terminológiu¹¹ sa v praxi prejavuje predovšetkým v znásobovaní termínov pre jeden a ten istý pojem a ich koexistenciou, pričom nie všetky novotvary spĺňajú požiadavky na ústrojne vytvorený termín. Tento stav vyplýva jednak z tvorby a preberania termínov na viacerých pracoviskách súčasne (rôzni autori s rozdielnymi pohľadmi na terminológiu, čo vyplýva z ich vzdelania a pracovného zamerania) a jednak je daný nedostatkom komunikácie medzi nimi. Vo všeobecnosti ide o nasledujúce sféry: 1. preklad, 2. výskum, 3. vzdelávanie, 4. výroba (komerčná sféra).¹²

Čo sa týka predovšetkým oblasti vysokoškolského školstva, to zohráva kľúčovú úlohu v procese vývoja a šírenia terminológie, pretože vstupuje terminológiu odboru novým generáciám. Druhým problémom je neexistencia spisovných termínov osobitne pre novovzniknuté pojmy. Problémom je pribúdanie nových javov, a tým aj nových slov a zmien v terminologickom systéme. Kalkovanie je živý spôsob tvorenia pomenovaní. Novo vznikajúce termíny sa v rýchlosti väčšinou ponechajú v pôvodnom znení, alebo sa doslovne preložia. Je to predovšetkým v nových alebo rýchlo sa rozvíjajúcich odboroch, v ktorých je hlavným komunikačným kódom odborníkov angličtina a v nej sa verbalizujú nové objavy. Nové texty sú vlastne jediným zdrojom terminologickej informácie. Vedecská kvalifikácia sa častokrát získava len na základe publikovania v tomto jazyku. Pritom nejde ani tak o skutočnú angličtinu ako o dorozumievací kód,¹³ čím sa vytvára istý druh odborného bilingvizmu. V súvislosti s tým, že terminologická nekonzistentnosť sťažuje prístup k vedeckým poznatkom a komplikuje komunikáciu aj vo vedeckých kruhoch, Oreský¹⁴ navrhuje jednak vytvorenie terminologickej internetovej databázy, ale zároveň poskytuje niekoľko odporúčaní, ktoré sa majú použiť pri preklade terminológie z angličtiny na slovenčinu, my sme z nich vybrali ako relevantné nasledovné:

a) preklady, prekladané termíny by mali byť jasné, pochopiteľné, vystihujúce. Ak je to účelnejšie, odporúčame používať opisné preklady, resp. zavádzať i viacslovné pojmy a nesnažiť sa násilím vytvárať jednoslovné ekvivalenty;

s. 73-81. Prijímanie nových slov ako dôsledku spoločenských zmien nie je charakteristickým znakom len doby najnovšej, môžeme sa s ním stretnúť aj v minulosti. O procese vývoja najstaršieho literárneho jazyka používaného na našom území a preberaní slov do neho pozri bližšie: JÁGER, R.: *Nomokánon – právnohistorická analýza a transkript*. Banská Bystrica: Belianum, 2017, s. 12-21.

- 11 Pozn.: "Podľa zákona NR SR č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky sa o vedecký výskum štátneho jazyka a o zvyšovanie jazykovej kultúry stará štát. Uznesením vlády SR č. 399 z 3. júna 1997 sa ministerstvám a ostatným ústredným orgánom štátnej správy uložilo v ich pôsobnosti utvoriť terminologickú komisiu. Reálne ich však pracuje len niekoľko..." (pozri bližšie d.c. v predchádzajúcej poznámke).
- 12 LEVICKÁ, J.: *Teoretické východiská budovania terminologickej databázy*. In: Odborný preklad 2. Ed. J. Šoltýs. Bratislava: AnaPress/Slovenská spoločnosť prekladateľov odbornej literatúry, 2006, s. 73-81.
- 13 GAUDIN, F.: *Socioterminologie. Une approche sociolinguistique de la terminologie*. Bruxelles: Duculot, 2002. Citované podľa: LEVICKÁ, J.: *Teoretické východiská budovania terminologickej databázy*. In: Odborný preklad 2. Ed. J. Šoltýs. Bratislava: AnaPress/Slovenská spoločnosť prekladateľov odbornej literatúry 2006, s. 73-81.
- 14 ORESKÝ, M.: Niektoré aktuálne problémy/otázky prekladu nových anglických termínov v oblasti obchodu a marketingu, ich výklad a použitie v slovenskej odbornej terminológii. In: *Odborný preklad 1*. Bratislava: Ana Press, 2005, s. 9.

b) využívať jemné odtiene jazyka aj uvádzaním synonym, ktoré pomáhajú lepšie, hlbšie vystihnúť obsah pojmu;

c) porovnať preklad termínu alebo sa inšpirovať prekladom anglických výrazov napr. do češtiny alebo poľštiny, ako príbuzných slovanských jazykov.

Pokiaľ sa jedná o prekladanie, resp. neprekladanie cudzojazyčnej slovnej zásoby, Gromová konštatuje, že otvorenosť našej spoločnosti voči vonkajším vplyvom iných kultúr, najmä anglo-americkej, globalizácie a internacionalizácie, najmä spojená s integráciou Slovenska do európskych štruktúr, nachádza odraz v preklade pomocou „exotizačných“ prekladateľských stratégií, ktoré pozostávajú z prijatia cudzích prvkov a prejavujú sa prostredníctvom doslovného prekladu alebo tlaku na jazykovú normu slovenského jazyka. Menej sa používajú postupy „naturalizácie“, ktoré nahrádzajú cudzie prvky domácimi. Kvalita alebo skôr nízka kvalita prekladov pragmatických textov je ovplyvnená komercializáciou nášho života a módou prijímania západných vzorov (obdiv k zahraničiu). Všetky súvisiace výsledky výskumu potvrdzujú trendy globalizácie a internacionalizácie, ktoré sa prejavujú vo všetkých sférach nášho života. Tieto smerujú k jednotnosti a internacionalizácii súvisiacej s globalizáciou, ktorá v dôsledku prekladov preniká do tvorby originálnych slovenských textov.¹⁵

Vyššie uvedené názory a informácie podľa nášho názoru dokazujú minimálne dva fakty. Po prvé, skutočnosť, že terminológii je potrebné venovať pozornosť zo strany vedeckých organizácií a zaoberať sa ňou, aby sa predišlo terminologickej nekonzistentnosti. Po druhé, anglická terminológia má dnes osobitné postavenie medzi ostatnými európskymi jazykmi a prostredníctvom niektorých vlastností získala právo pôsobiť ako medzinárodný svetový informačný jazyk. Je to predovšetkým v oblasti vedy a techniky, kde by bolo ťažko predstaviť si profesionálnu komunikáciu bez angličtiny, vzhľadom na v súčasnej dobe rozvinutú úroveň medzinárodných vzťahov. Mnohé anglické slová sú už trvalo udomácnené v slovnej zásobe európskych jazykov a vytlačiť ich z nej by bolo neefektívne. Máme na mysli funkčné a teda úplne oprávnené výpožičky ako napr. *software, holding, leasing, marketing, sponsor, trust, display, network, e-mail, word, manager, computer, charter, attachment, know-how, chat, scanner* etc., ktoré okrem pomenúvacej terminologickej hodnoty majú aj vlastnosť, že sú stručné a snaha o zabezpečenie domácej náhrady by v mnohých prípadoch viedla k neefektívnej dlhšej vysvetľujúcej perifráze.¹⁶ Výpožička, ako jeden z najproduktívnejších postupov tvorby slov, vždy patrila k bežným spôsobom obohacovania a rozširovania slovnej zásoby. V súvislosti s migráciou slov rozlišujeme už naturalizované slová a cudzie slová, t. j. tie, ktoré sú len príležitostne požičané. Aj v slovenskom jazyku je proces preberania a výpožičky slov úplne prirodzený.

V súčasnosti je vplyv anglického jazyka na slovenský jazyk nespochybniteľný. Frázy, ako napríklad „vygúgliť“, „četať“, alebo „čekať na nete“, sú už pomerne bežné najmä v hovorovom štýle mladej generácie, ktorá sa už ani nezamýšľa nad ich pôvodom. Preto, cieľom tohto článku nie je evokovať puristické tendencie v slovenčine, aby sme sa vyhli používaniu slov anglického pôvodu v každodennej komunikácii,

15 GROMOVÁ, E.: Preklad pragmatických textov. In: *Letná škola prekladu 7, 30 rokov Letnej školy prekladu*, Bratislava: AnaPresss, 2009, s. 120-121.

16 SEHNAL, R.: The Dynamics of Penetration of Anglicisms into Italian: David vs. Goliath Fight? In: *Jazykovedný časopis*, 2012, Vol. 63, No. 1.

ale poskytnúť akési zamyslenie sa nad našimi jazykovými schopnosťami. Používatelia jazyka by mali používať slová anglického pôvodu iba v situáciách, keď sú prirodzené a zrozumiteľné, keďže množstvo nie vždy zodpovedá kvalite. Slovenská slovná zásoba je taká bohatá, že vo väčšine prípadov poskytuje používateľom jazyka presný slovenský ekvivalent k existujúcim anglickým výrazom. Okrem toho je potrebné vziať do úvahy skutočnosť, že existuje veľa Slovákov, ktorí sa nikdy neučili po anglicky a pre ktorých je skoro už „všadeprítomné“ používanie anglických pojmov v slovenskom jazyku vnímané ako komunikačné bremeno.¹⁷

V zmysle všetkých vyššie uvedených názorov ako aj funkcionalistického prístupu k prekladu podľa teórie *skopos* (z gr. účel, funkcia), ktorý má za cieľ vytvorenie funkčne adekvátneho prekladu, v súlade s jeho účelom, sa zdá byť nevyhnutné zvážiť všetky relevantné faktory, ktoré zohrávajú úlohu pri rozhodovaní o forme anglického výrazu v slovenskom i anglickom jazyku. Na základe poskytnutých stanovísk a vlastných presvedčení sme dospeli k záveru, že pri tvorbe pôvodného textu (či už v slovenskom alebo anglickom jazyku) alebo prekladu je potrebné si stanoviť, príp. identifikovať, komu je daný text určený (vyššie uvedený *skopos*) a prispôbiť používanie terminológie tejto skutočnosti. Odborné texty sú zamerané na príjemcu, u ktorého sa predpokladá, že je s touto problematikou oboznámený, hoci môžu nastať špecifické situácie, ktoré je potrebné zvážiť. Ak by však text alebo preklad bol určený pre všeobecnú laickú verejnosť, ktorá nemá potrebné znalosti na pochopenie pôvodného textu alebo prekladu, použitie takejto odbornej slovnej zásoby by na danú skutočnosť malo reagovať.

Možnosti a spôsoby uvedenia predmetných pojmu v texte/preklade

Predmetom nášho záujmu v tomto príspevku je pojem *mobbing* a spôsoby jeho použitia, resp. prekladu v slovenskom texte. Nepôjde nám pritom o vyčerpávajúcu definíciu tohto pojmu, ani v komparácii s napr. pojmom šikanovanie – *bullying*, alebo *chicanery* a pod., ktoré sú práve často používané ako synonymné výrazy k tomuto pojmu. Zameriame sa skôr na identifikáciu vhodnosti/nevhodnosti používania tohto/týchto termínov v určitej situácii/texte. Pojem *mobbing* sa nachádza na križovatke viacerých disciplín. Zaoberajú sa ním odborníci, ktorí pracujú napríklad v oblasti etiky, psychológie, práva alebo ekonómie a najčastejšie sa vyskytuje v kontexte psychologického teroru na pracovisku.

Je predmetom mnohých štúdií, ktoré sa zaoberajú jeho etymológiou, definíciou a dokonca aj jeho porovnaním s podobnými pojmami, ktoré niektorí autori používajú samostatne, alebo tiež ako synonymá, alebo významovo zameniteľné slová. Nasledujúci úryvok citujeme z dvoch dôvodov, jednak približuje pôvod predmetného pojmu, ale dokazuje aj vyššie uvedenú skutočnosť, že autori tieto termíny používajú zameniteľne, napriek tomu, že napr. Kubáni tvrdí, že „*obidva pojmy – mobbing aj bullying, majú však rozdielny obsahový význam*“. „*Pojem mobbing pochádza z anglického „to mob“, čo v preklade znamená niečo obliehať, obklopiť alebo na niečo naraziť, utlačovať, urážať, napádať, vrhať sa na niekoho*.“¹⁸ Ak sa pozrieme do histórie, slovo „*mobbing*“ ako

17 AMBRUS, P.: Menej je niekedy viac. In: *Kultúra slova*, 2008, roč. 42, č. 2, s. 71.

18 KUBÁNI, V.: *Mobbing, bullying a discriminácia na pracovisku*. In: *Mezi modernou a postmodernou III*. Ostrava: VŠB - Technická univerzita, 2008, s. 426.

prvý použil Konrad Lorenz, keď popisoval skupinové chovanie u zvierat. Označil ním útoky skupiny zvierat na jednotlivcov rovnakého druhu.

Neskôr na tento termín upozornil švédsky detský lekár Peter Paul Heinemann, ktorý pomenoval takto veľmi deštruktívne chovanie u detí, keď skupina detí napadá iné, obvyčajne osamotené dieťa. Vedecká diskusia o šikanovaní sa začala až v roku 1969 v Škandinávii zásluhou priekopníka v oblasti výskumu Nóra Dana Olweusa. Šikanovanie definoval ako opakovanú agresivitu jednotlivca alebo malej skupiny agresorov proti jednotlivcovi alebo malej skupine obetí. Už vtedy upozorňoval, že šikanovanie je asi najrozšírenejší z problémov, ktoré ohrozujú duševný a mravný vývin školopovinných detí. O šikanovaní sa začalo hovoriť najskôr v súvislosti s jeho zvýšeným výskytom na školách a zhruba o 15 rokov neskôr bola venovaná pozornosť i šikanovaniu na pracovisku. O ďalšie rozšírenie tohto výrazu sa tiež zaslúžil aj švédsky sociológ práce a priekopník mobbingu profesor Heinz Leymann, keď si všimol určitý druh správania v pracovnom prostredí.

Na základe intenzívnych výskumov vytvoril definíciu mobbingu. O mobbingu možno hovoriť vtedy, keď na postihnutého útočí aspoň raz za týždeň, aspoň pol roka jedna alebo viac osôb. Ide o zámerné ponižovanie ľudskej dôstojnosti, o poškodzovanie konkrétneho zamestnanca aktívnym trvalým psychickým tlakom. Mobbing spôsobuje obetiam obrovské psychické utrpenie, čím môže poškodiť psychické zdravie a často zanecháva aj trvalé následky.¹⁹

Ako je zjavné v úryvku, autorka voľne prechádza od používania slova *mobbing* k slovu šikanovanie a v ďalšej časti znovu používa slovo *mobbing*, takže čitateľ si nemôže byť istý či sa jedná o ten istý pojem, alebo sa hovorí o dvoch odlišných. V úryvku spomínaný švédsky psychológ H. Leymann, vytvoril aj nasledovnú definíciu mobbingu ako „*psychologického teroru v pracovnom živote, ktorý zahŕňa hostilnú a neetickú komunikáciu, ktorý je zameraný zo strany jednej alebo viacerých osôb voči inej osobe*“.²⁰ Preklad tejto definície tiež obsahuje anglicizmus *hostilnú*, preto sa tiež ponúka na zváženie jeho nahradenie slovenským ekvivalentom „nepriateľskú“, avšak ako uvedieme ďalej v texte, rozhodnutie, či autor ponechá v texte pôvodný výraz, alebo ho nahradí slovenským ekvivalentom, by malo závisieť od účelu prekladu, resp. funkcie textu, v prípade, ak je text určený odbornej verejnosti, ktorej je tento termín známy, môže ho ponechať, v opačnom prípade sa odporúča jeho ekvivalentné a funkčné nahradenie.

Kubáni konštatuje, že bez ohľadu na pôvodný anglický výraz sa vo Veľkej Británii používa na miesto označenia mobbingu skôr slovo šikanovanie (*bullying*). V USA sa používa tiež pojem „zneužívanie zamestnancov“.²¹ Podľa neho, niektorí autori, napríklad H. J. Kratz, používajú slová mobbing a šikanovanie ako synonymá, t.j. zameniteľne. Napríklad, Vargová tieto pojmy rozlišuje a rozdiel vidí v tom, že „*kým šikanovanie (bullying) je zjavný, priehľadný a situačne podmienený priamy prejav agresie šikanujúceho, mobbing je opakované správanie sa často nepriehľadné, nepriame, zastierané, na prvý pohľad je nezjavné*“.²² Rozdiel medzi *mobbingom* a *bullyingom* (šikanovaním

19 RITOMSKÁ, M.: Mobbing, história a príčiny vzniku. In: *Justičná Revue*, 3, 2011, s. 421-424.

20 LEYMAN, H.: The content and development of mobbing at work. In: *European Journal of Work and Organisational Psychology*, 5, 1966, s. 168.

21 KUBÁNI, V.: Mobbing, bullying a discriminácia na pracovisku. In: *Mezi modernou a postmodernou III*. Ostrava: VŠB – Technická univerzita, 2008, s. 426.

22 VARGOVA, M.: Mobbing. In.: *Bezpečná práca*, roč.31, č.2, 2003. s.9-14.

– pozn.autorky) je v tom, že *bullying* sa odohráva medzi dvoma ľuďmi, a preto nie je až taký deštruktívny ako mobbing.

Pri mobbingu je dôležitá prítomnosť skupiny ľudí, ktorá sa rozhodne zničiť človeka. Bedrnová a Nový sú názoru, že mobbing nadväzuje na šikanovanie (*bullying*), ktoré sa opakovane vyskytuje a je často popierané v určitých prostrediach ako napr. školy, alebo vojenské jednotky.²³ Kubáni prichádza k záveru, že uvedené naznačuje, že pracovník môže byť na pracovisku šikanovaný (*bullying*), ako aj psychicky terorizovaný (*mobbing*).²⁴ U Gossányho sa stretávame s názorom, že slovenský výraz šikanovanie je spoločným pre obidva pojmy, *mobbing* i *bullying*.²⁵ Napriek tomu, že predmetom nášho príspevku nie je podrobná charakteristika mobbingu, radi by sme dodali, že špecifickými formami mobbingu sú tiež *bossing*, *stalking*, a *chairing*.

Ako sme už uviedli vyššie, predmetom článku nie je pojmové vymedzenie šikany alebo mobingu, či obťažovania, ale napr. aj H. Barancová uvádza, že „tieto tri pojmy sa používajú často na označenie toho istého obsahu.“²⁶ Viac je v slovenskom právnom systéme vžitý pojem šikanovania a menej pojem mobbingu. Pokiaľ ide o obťažovanie, to treba chápať najčastejšie ako súčasť diskriminácie v oblasti pracovnoprávných vzťahov. „Ako autorka ďalej zdôrazňuje, na Slovensku neexistuje dostatočné množstvo právnych nástrojov na ochranu zamestnanca pred šikanovaním na pracovisku. Zákonník práce, ani iný pracovnoprávny predpis nepozná termín šikanovanie či mobbing, napriek tomu sa autorka domnieva, že skúmaním právnej povahy šikanovania alebo mobbingu, či obťažovania, možno prísť k záveru, že aj existujúca pracovnoprávna úprava poskytuje možnosti právnej ochrany šikanovanému zamestnancovi alebo zamestnancovi, voči ktorému sa v rámci pracovnoprávných vzťahov uplatňuje mobbing alebo bossing. „Prax však ukazuje, že s mobbingom sa môžeme stretnúť aj v iných oblastiach ako je iba zamestnanie, a to napríklad vo vzťahu k rôznym úradom, školám alebo inštitúciám, ktoré v rámci svojho verejnoprávneho postavenia častokrát zneužijú svoje postavenie a právomoc spôsobom, ktorý môže byť vo vzťahu k poškodenej osobe diskriminačný a šikanóznym.“²⁷ Napriek, ich podobnosti, uvedené pojmy, t.j. mobbing, šikanovanie, či obťažovanie na pracovisku, preukazujú aj isté rozdiely, ktoré zdôrazňuje napr. nemecká súdna judikatúra.²⁸

23 KRATZ, H., J.: *Mobbing*. Praha: Management Press, 2005. s.131

24 KUBÁNI, V.: Mobbing, bullying a discriminácia na pracovisku. In: *Mezi modernou a postmodernou III*. Ostrava: VŠB – Technická univerzita, 2008, s. 426.

25 GOSSÁNYI, V.: Problémy schované pod strachom. In: *Hospodárske noviny*. 1. marca, 2007. Príloha: Kariéra, s. 21.

26 BARANCOVÁ, H.: Mobbing a šikanovanie zamestnanca ako forma zneužitia práva. In: *Societas et Jurisprudencia*. 2014, Vol. II., No.2, s. 38.

27 TAKÁČ, J.: Mobbing – zásah do osobnostných práv, In *Mobbing in the legal perspective : mobbing with respect to legal, economic and social terms*: Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie, Ogonki, 2015, s. 328; Pozri tiež: JÚDA, V.: Legislation Mobbing in the Slovak Republic, In *Mobbing in the legal perspective : mobbing with respect to legal, economic and social terms*: Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie, Ogonki, 2015, s. 347.

28 Pozri napr. Rozhodnutie Krajinského pracovného súdu Thüringen 5 Sa 403/20; Rozhodnutie nemeckého Spolkového pracovného súdu 7ABR14/96; a Rozhodnutie nemeckého Spolkového pracovného súdu 10 AZR 592/06, cit. u BARANCOVÁ, H.: Mobbing a šikanovanie zamestnanca ako forma zneužitia práva. In: *Societas et Jurisprudencia*. 2014, Vol. II., No.2, s. 37.

V doteraz uvedených častiach práce sme chceli preukázať, že názory na mobbing z terminologického hľadiska nie sú stále terminologicky pevne definované, čo znamená, že ich použitie rôznymi autormi sa líši. V tomto ohľade sa odporúča, v snahe nepodať máťúce informácie čitateľovi, zdefinovať si daný pojem a používať preň rovnaký termín v priebehu celého prekladu/tvorby textu. Napríklad, ak prekladateľ používa pojem mobbing pre slovenské slovo „šikanovanie“ (napriek tomu, že ekvivalentom je skôr slovo *bullying*), mal by používať tento pojem v celom texte a nepoužívať napr. termín šikanovanie ako synonymum, t.j. zameniteľné slovo. Rovnako, ak sa majú používať dva, alebo viac podobných pojmov, musia byť na začiatku textu dobre definované, aby sa čitateľ s nimi vopred oboznámil a nedochádzalo k nejasnostiam pri výklade celého textu.

V nasledujúcom texte uvádzame slovenský text abstraktu a jeho anglický preklad aj z dôvodu poukázania na možnosti prekladu predmetných pojmov. „*Predložená štúdia sa zameriava na aktuálnu problematiku mobbingu a šikanovania zamestnanca ako formy zneužitia práva. Autorka sa v nej osobitne venuje nasledujúcim ťažiskovým oblastiam: pojem šikany, respektíve šikanovania, šikana ako druh zneužitia práva, legislatíva Európskej únie, zahraničné právne úpravy šikany, vnútroštátna úprava šikany; pojem mobbing a jeho znaky; bossing; šikana – mobbing ako druh zneužitia práva, pojem dobré mravy; šikana a diskriminácia; obťažovanie – sexuálne obťažovanie, pokyn na obťažovanie. ... The presented study focuses on the current issues of the mobbing and chicanery of the employee as a form of abuse of right. Its author specifically concentrates on the following priority areas: concept of chicane, respectively chicanery, chicane as a form of abuse of right, the European Union Legislation, foreign legal regulations of chicane, national legal regulation of chicane; concept of mobbing and its features; bossing; chicane – mobbing as a form of abuse of right, concept of good manners; chicane and discrimination; harassment – sexual harassment, instruction to harassment.*”²⁹

Autorka abstraktu, právnička, ktorá sa vo svojom článku veľmi podrobne zaoberá právnym vymedzením predmetných pojmov v slovenských, ako aj v zahraničných právnych úpravách, dôsledne rozlišuje pojmy šikanovanie, mobbing a obťažovanie. Ako je možné vidieť z prekladu abstraktu, pre pojem šikanovanie nachádza ekvivalent *chicane*, alebo *chicanery*, mobbing ponecháva v anglickom tvare a obťažovanie prekladá pomocou ekvivalentu *harassment*. Nakoľko, súhlasíme s diferencovaním pojmov šikana, mobbing a obťažovanie, jednoznačne možno súhlasiť s prekladom pojmu obťažovanie ako *harassment*, pre *mobbing* v zmysle doteraz povedaného v slovenčine nenachádzame iný vhodný ekvivalent, takže súhlasíme s ponechaním anglického slova v slovenskom texte, a v prípade potreby jeho prekladu, navrhujeme využiť deskriptívny, čiže opisný ekvivalent, príp. výraz „šikana na pracovisku“. Avšak, pre samotný pojem šikana považujeme za vhodnejší preklad pomocou zaužívaného anglického termínu *bullying*, aj z dôvodu, že výraz *chicane*, označuje podvodné konanie a manipuláciu, predovšetkým spájanú so svetom politiky. Toto potvrdzujú aj slovníkové heslá, napr.: „*The use of deception or subterfuge to achieve one's purpose:*

29 BARANCOVÁ, H.: Mobbing a šikanovanie zamestnanca ako forma zneužitia práva. In: *Societas et Jurisprudentia*. 2014, Vol. II., No.2, s. 35.

example: storylines packed with political chicanery.³⁰ alebo „1) Deception by use of trickery, quibbling, or subterfuge; 2) A slick performance by a lawyer.“³¹

Ako sme už uviedli, pri výbere vhodnej prekladovej stratégie v procese prekladu ako aj výber terminológie v procese prekladu alebo pri tvorbe originálneho textu v slovenskom / anglickom jazyku je potrebné brať do úvahy cieľového čitateľa (zjednodušene povedané, rozlišovať medzi laikom a profesionálom). Avšak aj v prípadoch, keď je text / preklad určený pre anglicky hovoriacich príjemcov, u ktorých sa predpokladá znalosť anglického termínu, je opäť potrebné rozlíšiť, či ide o čitateľa nachádzajúceho sa vo Veľkej Británii, v USA alebo v Európe, keďže termín mobbing sa väčšinou používa v Európe a USA. Vo Veľkej Británii sa namiesto mobbingu používa termín šikanovanie – *bullying*, o čom svedčí napr. nasledovná citácia: „*Harassment is sometimes called bullying in the workplace. In Europe the word „mobbing“ is sometimes used. This word is not used in the UK.*“³² Iný zdroj³³ uvádza, že v anglicky hovoriacich krajinách sa na označenie mobbingu na pracovisku používajú výrazy „*emotional abuse*“ (dosl. emočné zneužívanie) alebo „*employee abuse*“ (dosl. zneužívanie zamestnanca). V slovenskej vedeckej literatúre sa používajú aj pojmy „teror na pracovisku“ alebo „psycho-teror“.

Z uvedeného vyplýva, že predtým, ako začneme pracovať na texte/preklade obsahujúcom terminológiu špecifickú pre daný predmet, je vhodné, aby sa autor/prekladateľ oboznámil s predmetom textu/prekladu, aby bol schopný rozlišovať medzi napr. obsahom pojmov mobbing a šikana a iných súvisiacich pojmov. Prirodzene, prekladateľ nemôže zasahovať do textu a meniť jeho význam, ale do určitej miery mu to môže pomôcť lepšie pochopiť preklad, a mať na zreteli jeho špecifické jazykové a/alebo profesionálne črty.

Ďalším kritériom, ktoré by autor mal zvážiť je, či je zamýšľaný text vedeckým alebo populárnym textom, alebo či je text alebo preklad určený pre odborníkov alebo pre širokú verejnosť. Ak je text určený odborníkom, je pravdepodobné, že s termínom nebude problém, napriek tomu, je možné použiť anglický termín spolu so slovenským ekvivalentom aspoň raz na začiatku textu, a tak poskytnúť dobre zadefinovaný koncept použitého výrazu. Pokiaľ ide o texty určené pre širokú verejnosť, je na autorovi, aby rozhodol, či použije anglickú alebo slovenskú verziu slova, alebo či použije obidve. Ak sa na jednej strane autor snaží zachovať čistotu slovenského jazyka, použije len slovenské vyjadrenie. Na druhej strane, ak chce používať pôžičky na isté „rozširovanie obzorov“ pre anglicky nehovoriacich recipientov a môže uprednostniť používanie anglického výrazu, ak poskytne dostatočný jazykový kontext umožňujúci čitateľovi pochopiť jeho význam.

Obťažovanie a mobing na pracovisku

„Obťažovanie na rozdiel od mobingu nepredpokladá a nevyžaduje systematickosť protiprávných konaní tak, ako je to pri mobingu. Aj jedno obťažovanie je obťažovaním, no nie

30 [online]. [cit. 8.1.2018]. Dostupné na: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/chicanery>

31 [online]. [cit. 8.1.2018]. Dostupné na: <http://www.yourdictionary.com/chicanery>

32 MASON, C.: The Lawyer's English Language Coursebook. Birley: Global Legal English Ltd. 2011, s.129.

33 BOBELA, J.: Mobbing. [online]. [cit. 8.1.2018]. Dostupné na: www.kozsr.sk/page_sk/bozp/aktualnetemy/Mobbing1.pdf

je ešte mobingom. Možno však povedať, že aj obťažovanie na pracovisku sa môže uskutočňovať aj ako mobing, ak je systematické, zamerané na jednu osobu a trvá dlhší čas.³⁴

Termíny *obťažovanie* a *mobing* bližšie definoval Nemecký spolkový pracovný súd, podľa ktorého za *obťažovanie* považuje diskriminačné konanie, ak neželané spôsoby správania súvisiace s príslušným diskriminačným dôvodom zapríčinia, že je narušená ľudská dôstojnosť dotknutej osoby a vytvára sa prostredie poznačené zastrašovaním, osočovaním, ponižovaním, pokorením alebo urážaním.³⁵

Pojem *mobing* definoval Nemecký spolkový pracovný súd „ako systematické nepriateľské správanie, obťažovanie a diskrimináciu s cieľom systematicky škodiť inej osobe s ohľadom na jej pociť sebahodnoty.“³⁶

„Pojem *mobing* je teda širší pojem ako pojem *obťažovanie* a stojí aj nad pojmom *obťažovanie*. *Mobing* predpokladá pretrvávajúci výskyt protiprávných skutkov alebo systematické obťažovanie, porušenie zákonných práv dotknutej osoby, jej zdravia, osobnosti alebo majetku. *Mobing* ďalej predstavuje nepriateľské útoky systematického charakteru, šikanovanie alebo diskrimináciu zamestnanca na pracovisku, ktoré zasahujú do osobnosti zamestnanca, poškodzujú jeho česť, dôstojnosť a zdravie, a tým zasahujú do jeho osobnostných práv, no najmä však do práva na ochranu zdravia.“ *Mobing* pozostáva zo súhrnu protiprávných konaní, ktoré nemusia byť toho istého druhu. Tieto konania musia byť vo vzájomnej súvislosti či už časovej alebo vecnej, pravidelne sa opakujú a všetky sú zamerané na identický cieľ, na konkrétneho zamestnanca. *Mobingom* sa porušuje všeobecné osobnostné právo zamestnanca, jeho zdravie, česť, právo na súkromie zamestnanca a právo na bezpečnosť a ochranu zdravia pri práci.“³⁷

Ešte jedna poznámka na margo prepisu predmetného slova. Ako je zrejmé z vyššie uvedenej citácie, v porovnaní so zvyšným textom, slovo *mobbing* sa v slovenskom texte môže vyskytovať v podobe s jedným, príp. dvomi „b“. Na túto tému sa vyjadrila známa slovenská jazykovedkyňa Sibyla Mislovičová, pracovníčka Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra, ktorá prepis tohto „prevzatého odborného termínu“ odporúča v tvare s jedným „b“, jednak z dôvodu zjednodušenia jeho písania, ako aj z perspektívy zavŕšenia procesu zdomácnenia slova.

Záver

V príspevku sme sa snažili objasniť princíp používania, resp. prekladu anglických slov v slovenskom texte/preklade na príklade pojmu *mobbing* a jeho potenciálnych synonym, ako je *šikanovanie* (*bullying*), alebo jeho špecifické formy, napr. *obťažovanie* (*harassment*). V slovenskom jazyku sa veľa diskutuje o otázkach ich prekladu do slovenčiny. Ako už bolo uvedené, tvorcovia alebo prekladatelia takéhoto textu by sa mali pred ich použitím s nimi oboznámiť a potom sa rozhodnúť, či použijú tieto pojmy

34 PODHOREC, I. – PETRÍKOVÁ, L.: Právo na súkromný život v systéme pracovného práva. In *Súkromné právo*. ISSN 1339-8652, 2016, roč. 2, č. 2, s. 3.

35 Tamtiež, s. 3.

36 BARANCOVÁ, H.: *Ochrana zamestnanca pred diskrimináciou*. Bratislava: Sprint 2 s.r.o., 2014. s. 50. ISBN 978-80-89710-06-5.

37 PODHOREC, I. – PETRÍKOVÁ, L.: Právo na súkromný život v systéme pracovného práva. In *Súkromné právo*. ISSN 1339-8652, 2016, roč. 2, č. 2, s. 3-4.

v pôvodnom, anglickom jazyku (exotizácia), alebo či použijú slovenské ekvivalenty (naturalizácia). Okrem toho, s prihliadnutím na adresáta, by sa mal autor rozhodnúť, či chce zachovať čistotu slovenského jazyka alebo nie. V prípade ak áno, je potrebné sa vyhnúť výrazom, ktoré majú k dispozícii dostatočný synonymický rad – vytvoriť, založiť, zhotoviť, vypracovať a pod. a nie je potrebné ich ponechávať v cudzom jazyku (napr. kreovať, z angl. *create*, príp. lat *creo, are* – tvoriť). Kým v odbornom texte takého slovo bude znieť neutrálne, v každodennej hovorovej komunikácii by mohlo pôsobiť rušivo. Slovo na záver: Tvorca alebo prekladateľ by mal mať vždy na mysli, že „*pri preberaní cudzích termínov je rozumné pamätať na úmeru: Čím viac prevzatí, tým viac predpokladov na vznik šumu a neistoty v komunikácii.*“³⁸

Literatúra:

- AMBRUS, P.: Menej je niekedy viac. In: *Kultúra slova*, 2008, roč. 42, č. 2, s. 71 – 76.
- BALÁŽ, I.: Skúsenosti z prekladania eurokódov – európskych noriem pre navrhovanie stavebných konštrukcií. In: *Odborný preklad 1*, Bratislava: AnaPress, 2005, 159 s.
- BARANCOVÁ, H.: Mobbing a šikanovanie zamestnanca ako forma zneužitia práva. In: *Societas et Jurisprudencia*. 2014. Vol. II., No. 2, s. 35 – 66.
- BOBELA, J.: Mobbing. [online]. [cit. 8.1.2018]. Dostupné na: www.kozsr.sk/page_sk/bozp/aktualnetemy/Mobbing1.pdf
- ČECHOVÁ, M. – KRČMOVÁ, M. – MINÁŘOVÁ, E.: *Současná stylistika*. Praha: Lidové noviny, 2008, 384 s.
- GAUDIN, F.: *Socioterminologie. Une approche sociolinguistique de la terminologie*. Bruxelles: Duculot, 2002.
- GOSSÁNYI, V.: *Problémy schované pod strachom*. Hospodárske noviny. 1. marca, Príloha: Kariéra, 2007.
- GROMOVÁ, E.: Preklad pragmatických textov. In: *Letná škola prekladu 7, 30 rokov Letnej školy prekladu*, Bratislava: AnaPress, 2009, s. 111 – 122.
- JÁGER, R.: Premeny termínu právo v slovanskom jazykovom prostredí. In: *Právny poriadok Slovenskej republiky po 25. rokoch – aktuálne výzvy*. Banská Bystrica: Belianum. 2016, s.229 – 243.
- JÁGER, R.: *Nomokánon – právnohistorická analýza a transkript*. Banská Bystrica: Belianum, 2017.
- JÁGER, R.: *Social and Legal Interaction*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Právnická fakulta. 2016, 126 s.
- JÁGER, R.: The Term „Bureaucracy“ in Modern Legal Philosophy. In.: Štát a právo: vedecko-teoretický časopis pre otázky vedy o štáte a práve v Slovenskej republike. Roč. 4, č. 2, 2017, s. 186 – 191.
- JESENSKÁ, P.: Inovácia a demokratizácia v jazyku s ohľadom na anglicizmy. In: *Varia XV: zborník materiálov z XV. kolokvia mladých jazykovedcov*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 2008, s.242 – 252.
- JÚDA, V.: Legislation Mobbing in the Slovak Republic, In *Mobbing in the legal perspective : mobbing with respect to legal, economic and social terms: Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie*, Ogonki, 18. - 20. máj 2015. CD-ROM, s. 347 –355 – Univerzity of Warmia and Mazury in Olsztyn.

38 MASÁR, I.: *Ako pomenúvame v slovenčine*. Bratislava. SJS pri SAV, 2000, s. 60.

- JÍLKOVÁ, B.: *Komentovaný překlad vědeckých a popularizačních textů z oblasti alergologie*. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. 2013.
- KRATZ, H., J.: *Mobbing*. Praha: Management Press, 2005.
- KUBÁNI, V.: Mobbing, bullying a discriminácia na pracovisku. In: *Mezi modernou a postmodernou III*. Ostrava: VŠB – Technická univerzita, 2008.
- LEVICKÁ, J.: *Teoretické východiská budovania terminologickej databázy*. In: Odborný preklad 2. Ed. J. Šoltýs. Bratislava: AnaPress/Slovenská spoločnosť prekladateľov odbornej literatúry 2006, s. 73 – 81.
- LEYMANN, H.: The content and development of mobbing at work. In: *European Journal of Work and Organisational Psychology*, č. 5, 1966, s.165 –184.
- MASÁR, I.: *Ako pomenúvame v slovenčine*. Bratislava: SAV, 2000, 62 s.
- MASON, C.: *The Lawyer's English Language Coursebook*. Birley: Global Legal English Ltd., 2011, s.129.
- ORESKÝ, M.: Niektoré aktuálne problémy/otázky prekladu nových anglických termínov v oblasti obchodu a marketingu, ich výklad a použitie v slovenskej odbornej terminológii. In: *Odborný preklad 1*. Bratislava: Ana Press, 2005, s. 7 –12.
- PODHOREC, I. – PETRÍKOVÁ, L.: Právo na súkromný život v systéme pracovného práva. In *Súkromné právo*. ISSN 1339-8652, 2016, roč. 2, č. 2, s. 2 – 9.
- RITOMSKÁ, M.: Mobbing, história a príčiny vzniku. In: *Justičná Revue*, 3, 2011, s. 421 – 424.
- SEHNAL, R.: The Dynamics of Penetration of Anglicisms into Italian: David vs. Goliath Fight? In: *Jazykovedný časopis*, 2012, Vol. 63, No. 1, s. 69 – 82.
- SOCHOR, K.: *Příručka o českém odborném názvosloví*, Praha: ČSAV, 1955. 53 s.
- STECJUKOVÁ, I.: Komentovaný preklad odborného textu Textilní materiály a technologie jejich výroby. Diplomová práce, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2012.
- TUROŠÍK, M. – JÁGER, R.: Social support in Slovakia in the beginning of 20th century. In: *Mobbing in the legal perspective*: Olsztyn: University of Warmia and Mazury in Olsztyn, 2015. s. 85 – 91.
- TAKÁČ, J.: Mobbing – zásah do osobnostných práv, In *Mobbing in the legal perspective : mobbing with respect to legal, economic and social terms*: Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie, Ogonki, 18. - 20. máj 2015. CD-ROM, s. 327-335 – Univerzity of Warmia and Mazury in Olsztyn.
- TUROŠÍK, M. – JÁGER, R.: Status of employees in Czechoslovakia until the 1939. In: *Mobbing in the legal perspective*. Olsztyn: University of Warmia and Mazury in Olsztyn, 2015.
- VARGOVA, M.: Mobbing. In.: *Bezpečna práca*, roč.31, č.2, 2003. s.9 – 14.

PhDr. Anna Schneiderová, PhD.

Právnická fakulta Univerzity Mateja Bela

Katedra medzinárodného práva európskeho práva a právnej komunikácie

Komenského 20

974 01 Banská Bystrica

Slovenská republika

Vydavateľ: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela
v Banskej Bystrici
Edícia: Právnická fakulta UMB v Banskej Bystrici
Rok vydania: 2018
Náklad: 100 ks
Rozsah strán: 164
Formát: B5
Tlač: EQUILIBRIA, s. r. o.